

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск 71

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2016

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегула Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 71 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2016. – 270 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.01

Є. В. ПЕРЕГУДА
О. Д. ІВАШКО

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ СИМВОЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (КЕЙС МУРАЛІЗМУ У ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНІЙ УКРАЇНІ)

Поширення муралізму після Революції Гідності та тематика муралів дають змогу розглядати муралізм як суспільно-політичне явище. Автор ґрунтується на сучасних концепціях символічної політики. Поширення візуальних засобів зумовлюється, з одного боку, їх більшою ефективністю порівняно з семантичними, з іншого – активізацією громадянського суспільства та зростанням національної ідентичності. Але розчарування суспільства у владі, економічна криза та координація розвитку муралізму з розвитком міст зумовили посилення політичного контролю над муралізмом.

Ключові слова: символ, символічна політика, візуалізація, муралізм, громадянське суспільство, влада, еліти.

© ПЕРЕГУДА Євген Вікторович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

© ІВАШКО Олександр Дмитрович – студент архітектурного факультету Київського національного університету будівництва і архітектури

Перегуда Е., Ивашко О. Визуализация как механизм символической политики (кейс мурализма в постреволюционной Украине)

Распространение мурализма после Революции Достоинства и тематика муралов позволяют рассматривать мурализм как общественно-политическое явление. Автор базируется на современных концепциях символической политики. Распространение ее визуальных средств обусловлено, с одной стороны, их большей эффективностью по сравнению с семантическими, с другой – активизацией гражданского общества, ростом национальной идентичности. Но разочарование общества во власти, экономический кризис и координация развития мурализма с развитием городов обусловили усиление политического контроля над мурализмом.

Ключевые слова: символ, символическая политика, визуализация, мурализм, гражданское общество, власть, элиты.

Pereguda Evgen, Ivashko Oleksandr. Visualization as the mechanism of the symbolic politics (the case of muralism in postrevolutionary Ukraine)

The spreading of muralism after the Revolution of Dignity and the themes of murals made to consider muralism as a socio-political phenomenon. The author is based on modern concepts of symbolic politics. The spreading of its visual methods is due, on the one hand, on the more efficiency compared to the semantic, on other – the activation of civil society, the growth of national identity. But the growth of disappointment in the government, the economic crisis and the coordination of the development of muralism with the development of the cities led to a strengthening of political control over muralism.

Key words: symbol, symbolic politics, visualization, muralism, civil society, power, elites.

Термін муралізм походить від ісп. mural (стіна) і означає «настінний живопис». Мурали – це багатокольорові, значні за площею малюнки, що відтворюють соціальні або фантазійні сюжети, містять підписи чи зображення осібних літер¹. Після Революції Гідності муралізм набув значного поширення, що дає змогу розглядати його як суспільно-політичне явище. Цьому сприяє й тематика муралів.

Муралізм як політичне явище слід аналізувати, відштовхуючись від концепцій символічної політики. Дослідженню символічного у суспільстві присвячені праці Р. Барта, П. Бергера, Г. Блумера, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє, Ж. Дельоза, М. Еліаде, Е. Кассіра, Г. Ласуела, О. Лосєва, Т. Лукмана, М. Мамардашвілі, Ч. Тейлора, Е. Фрома, М. Фуко, Ю. Хабермаса. З 1960-тих років з'явилися термін «символічна політика» та перші її концепції – П. Бурдьє, М. Едельмана, Т. Мейера, Д. Мосса, У. Сарцинеллі, С. Поцелуєва,

О. Малінової. В Україні її вивчали В. Бушанський, Л. Климанська, В. Полянська, міфологічні її аспекти – В. Бебик, М. Головатий, М. Розумний, Ю. Шайгородський, комунікаційні технології, маніпулювання свідомістю – О. Зернецька, Ю. Левенець, В. Осовський, В. Петрик, Г. Почепцов, Д. Яковлев. Іншим аспектам символічної політики – її механізмам, символічним ресурсам влади тощо – в останні роки були присвячені праці А. Акайомової, М. Бутиріної, І. Дебенка, Л. Зубрицької, Г. Ільто, С. Лазарева, О. Михайлюк, П. Олещука, Ю. Прокопчука, О. Славіної.

Символ – це «спосіб організації репертуара того, що пізнається, у смисли, як основа механізму осягнення соціальної реальності, а відтак соціальної поведінки»². В контексті цієї статті слід відзначити інтеграційний потенціал символів, які «уможливлюють об'єднання там, де суто матеріальні інтереси можуть розмежувати людей»³. Це досягається через формування «емоційного консенсусу» (формула С. Поцелуєва), стимулювання символічної політичної участі, протидію політичному опоненту, у боротьбі з яким символи здатні відіграти значну роль.

Символічна політика визначається як «діяльність політичних акторів, спрямована на виробництво та просування/навіювання як домінуючих певних способів інтерпретації соціальної реальності»⁴. Відтак символічна влада є владою «конструювати реальність»⁵, стверджувати або змінювати світобачення і, таким чином, впливати на світ.

Поширення символічної політики пов'язане з демократизацією політики, втратою державою монополії на конструювання реальності, перетворенням політики на простір символічної конкурентної боротьби між індивідуальними та колективними політичними агентами за конструювання, навіювання та визнання як легітимних певних понять, уявлень та поглядів⁶.

У науці активно вивчаються механізми символічної політики. О. Славіна визначає його як «комплекс взаємопов'язаних заходів впливу на політико-дискурсивний простір: генерування політичного символу, створення контекстного поля символу, розгорнення політичного символу в комунікаційному просторі»⁷. Інструментами символізації, на її думку, є міфологізація, ідеологізація, метафоризація, театралізація, ритуалізація.

Символічна політика не обмежується дискурсом. Значне місце у ній мають невербальні засоби, зокрема й стріт-арт (вуличне мистецтво). На думку С. Поцелуєва, сучасний її етап відрізняється якраз тим, що особливої ролі набуває візуальна інформація, яка змінює академічно-книжковий дискурс на мозаїчно-іконографічну образність, раціональне «умовляння» – на рекламну «спокусу», що підвищує попит на символічну політику⁸.

Поширення візуальних засобів пов'язане з більшою їх ефективністю, що зумовлено естетичними можливостями, більшою стійкістю емоційних станів, які вони викликають у реципієнтів, ніж семантична інформація⁹, самою специфікою політичних переконань, які, на думку дослідників, базуються не на фактах та раціональних аргументах, а на сприйнятті колективного досвіду, цінностей, значень. Тому дослідники доходять висновку, що символічна політика власне є засобом візуалізації політичних розходжень, а Т. Мейер запроваджує термін «естетичне насильство»¹⁰.

Отже, візуалізація як механізм символічної політики досліджувалася у науці, але переважно у контексті телебачення, використання кольорів як символів політичних сил тощо. Натомість потенціал образотворчого мистецтва у цій сфері майже не вивчався. Виключення становлять, зокрема, праця Г. Цуканової, але вона присвячена стріт-арту як соціальній рекламі, та окремі ідеї інших дослідників (А. Акаймова виокремлює семантичні шари у тлумаченнях графічних символів¹¹).

Але перш ніж перейти до аналізу муралізму, звернемо увагу ще на одну проблему – суб'єкта символічної політики. На думку П. Бурдьє, символічні системи виконують функцію шляхом «легітимації панування (символічного насильства), підтримуючи відносини сили, які їх створюють»¹². О. Малінова називає державу ключовим гравцем символічної політики¹³. Багато й інших вчених відстоюють погляд, що механізми символічної політики використовує саме влада. Це стосується й того випадку, коли до цього вдаються опозиційні партії. Адже різниця між владними та опозиційними елітами з точки зору відносин з суспільством непринципова. Метою обох є символічна політична участь громадян, але У. Сарцинеллі, наприклад, вважає її ілюзією, насправді ж символічна політика сприяє відчуженню громадян.

Але деякі дослідники звертають увагу, що суб'єктами символічної політики можуть бути не лише еліти. М. Едельман припускає, що серед них є й групи громадянського суспільства. Т. Мейер виокремлює три варіанти символічної політики: «зверху», «знизу» та «зверху й знизу одночасно»¹⁴. Символічну політику «знизу» він зводить до протестної політики, до демонстративного порушення норм, які нав'язує влада. На думку Ш. Ейзенштадта, настрої протесту піддають сумніву символічні коди та орієнтації, які найбільшою мірою інституціоналізовані¹⁵.

Це змушує звернути увагу на роль символічної політики в часи суспільних трансформацій. На думку І. Дебенка, шляхом символізування здійснюється делегітимація формальних інституцій, закладається у суспільну свідомість бажаний інституційний порядок¹⁶. В рамках останнього завдання важлива роль символічної політики у консолідації суспільства навколо нового курсу. Ролі символічної політики, зокрема її візуалізації, у революціях сприяє й те, що візуальні її засоби, в першу чергу образотворчі, насамперед спрямовані на молодь¹⁷, найбільш революційну групу.

Приступаючи до аналізу муралізму, звернемо увагу на його співвідношення з архітектурною суперграфікою та графіті. Зближує суперграфік та стріт-арт масовість глядача. Відмінності полягають у виконанні муралів на одній площині, а суперграфіки – на кількох, які розбиті архітектурними елементами. Тому перед архітектором стоїть завдання композиційної цілісності, а муралісти мислять категорією одного об'єкта. Муралізм є також абстрактнішим напрямом, в якому широко застосовується прихований зміст. Крім того, розписи стріт-арту не такі довготривалі, адже вони існують незалежно від архітектури.

До графіті муралізм близький за технікою і манерою виконання. Хоча нині поширені аерозольні балони, твори можуть виконуватись й мозаїкою, керамікою. На відміну від графіті, муралізм використовує лише портретні зображення, абстракції, візерунки і сюжети.

Якщо графіті, як вважають, народилося як стихійне вуличне мистецтво в бідних кварталах Нью-Йорка, то монументальний живопис – у Мексиці у 1920-ті роки¹⁸ завдяки славетному поколінню тамтешніх митців Д. Сікейроса, Д. Рівери та ін. Вони розглядали муралізм як засіб протесту, збурення народа на революцію¹⁹. Схоже

оцінюють стріт-арт й нині – як протест індивіда проти правил, які нав'язує суспільство та в яких проявляються тенденції втрати особистості²⁰. Характерні назва одного з напрямів стріт-арту в США – «живопис дії»²¹ - та гасло одного з фестивалів в Україні: «Мистецтво – наша зброя»²². Свою роль стріт-арт відіграв у революційних подіях у Франції в 1968 р. (рух «Вулиці без кордонів»), які змінили як країну, стимулювали прихід цінностей лібералізму та толерантності, так і ставлення до стріт-арту, який став розглядатися як служіння суспільству.

В Україні оформлення стін розписами відоме вже кілька століть, зокрема у селі Петриківка²³. Поширене була монументальне мистецтво в УРСР. Тодішні розписи та мозаїки оспівували партію, дружбу народів, перемогу у війні, щасливе дитинство, боротьбу за мир. Лібералізація призвела до нового етапу стріт-арту. В роки незалежності виникали об'єднання художників, проводились фестивалі (вже кілька років проходять міжнародні фестивалі Muralissimo, Respublica, «арТЕРвізія»), українські митці отримали визнання за кордоном²⁴, а іноземні – працювали в Україні. Влада прагнула контролювати цей процес, що іноді призводило до конфліктів (конфлікт 2013 р. між «Мистецьким арсеналом» та В. Кузнецовим щодо картини останнього «Коліївщина : Страшний суд»²⁵). Але особливий сплеск муралізму стався після Революції Гідності, яку ознаменувала стрімка активізація громадянського суспільства.

Новий етап значно відрізнявся від інших. Символічно-естетичними формами політичного контролю над створенням муралів, спрямованих на формування національної ідентичності стали зображення героїв Революції Гідності (героїв «Небесної Сотні»), історичних діячів-апологетів національної ідеї (М. Грушевського, Л. Українки та ін.), національних символів (вишиванки, віночки), кольорові гами, які викликали асоціації з нацією (синьо-жовтий, червоно-чорний) та поєднувались з абстрактними персонажами, казкові та фантастичні сюжети, які символізували прагнення України до волі. Знайшла відображення тема російської агресії, іноді – у казкових сюжетах із козаками чи фантастичними істотами у вишиванках і шароварах, які розрубають дракона.

Розвиток муралізму свідчив про відмінності тенденцій в українському і європейському суспільстві. Якщо останнє прагнуло гло-

бальних тенденцій, а мультикультуралізм у стріт-арті домінував, то Україна – відродження національної ідентичності, натомість мультикультуралізм нині представлений слабко, хіба що на рівні презентації окремих регіональних ідентичностей, але вони явно поступаються темі національного будівництва. Частково це пояснюється тим, що в контексті формування нації влада сприйняла ту її модель, яку відстоюють політики одного з регіонів²⁶.

Ще однією рисою етапу стало зростання ролі закордонних митців. До України приїхали багато відомих райтерів, захоплених революцією. Це сприяло поширенню іноземних мистецьких тенденцій. У свою чергу багато виконаних іноземцями муралів надихали українські традиції. Так, француз Remed (Г. Албі) джерелом свого натхнення вважає київську скульптуру Батьківщини-матері. Австралієць Г. ван Хелтен створив мурал «Конвалія» з зображенням Лесі Українки, на що його надихнув її однойменний вірш, та 43-метровий мурал «Дівчина з вишиванкою» на бул. Дружби народів, на який, за свідченням художника, його надихала краса українських дівчат. Автором портрета С. Нігояна був художник з Португалії Vhils (О. Фарто). Закордонні митці працюють й у інших містах України²⁷.

У свою чергу українські райтери теж пропагують Україну. Гео Лерос керує проектом CityArt, який покликаний привернути увагу світу до України шляхом запрошення художників і створення туристичного маршруту з оглядом відомих муралів та узгоджений з міською владою. Водночас у Києві продовжують з'являтися й стихійні твори. У Львові поширене й стихійне, й легальне мистецтво. Ініціаторами легальних муралів є арт-групи і неурядові організації (арт-група Kickit, Інститут суспільних ініціатив, Інститут міста), які запрошують художників, відбирають роботи, узгоджують їх з владою. У Тернополі фасади прикрашались в рамках фестивалю «арТЕРвізія», до якого запрошували художників з Одеси, Луцька і Німеччини. Крім згаданих, існують сотні інших об'єднань, які поширюють позитивну інформацію про муралізм, сприяють естетичній освіті громадян, встановленню міжнародних контактів, опануванню нових технологій. Завдяки фестивалю Respublica Кам'янець-Подільський брав участь у проекті Google Street Art Project.

Але не усі райтери суб'єктивно орієнтовані на політичну дію. Так, гаслом райтерів з Мелітополя є: «Мир ярче! Город чище! Люди

добрее»²⁸, а відома київська група *Interesni kazki*, відома муралами на казкові сюжети, метою вважає «позитивний вплив на людину»²⁹. Особливо «неполітичні» мурали стали поширюватися по мірі поступового розчарування суспільства у діяльності нової влади. Але це не означає, що така ідеологія не містить політичного підтексту. Так, київський мер закликає муралістів активізуватись, зробити місто комфортнішим, очевидно, сподіваючись, що це позитивно вплине на ставлення мешканців до влади. Посилити контроль над райтерами прагнуть владні структури й у інших містах, міські організації партій. Активною в цьому є влада Вінниці³⁰, Одеси³¹ та ін. Еліти організують конкурси, фестивалі, займаються пошуком спонсорів.

Отже, закономірне розчарування у наслідках революції призвело до нових тенденцій у муралізмі, посилення контролю з боку еліт над тією частиною суспільства, яка є суб'єктом його розвитку, зростання формально деполітизованої тематики, збільшення замовних муралів та переходу вуличного мистецтва у виставкові зали. Крім того, в Україні, як й за кордоном, потроху поширюється антиестетика та сюрреалізм, що є свідченням кризових явищ, втрати ідеалів і депресивних тенденцій. Другою причиною, яка стимулювала ці процеси, стала економічна криза. Муралізм є кошовною справою, що полегшує політичний контроль над ним. Формами політичного контролю є: пряме замовлення та фінансування, зокрема у формі конкурсів; фінансування через громадські установи (наприклад, навчальні заклади), фестивалі; суспільно-політичні орієнтації виконавців муралів.

Про увагу політиків до муралізму свідчить й ще один цікавий факт. У деяких випадках ініціаторами муралів є добровольчі батальйони. У полку «Азов» є спецвідділ, який займається цим. Так з'явився, мурал пам'яті героїв Крут на фасаді колишньої харківської мукомельної фабрики.

Координація між активістами муралізму та владою має об'єктивне підґрунтя. Він впливає на архітектурний, соціально-політичний розвиток міст. При цьому мають враховуватись інтереси різних соціальних груп. Порівняно з мистецтвом радянського періоду, яке було під контролем, у сучасних розписах особливості містобудування, стиль та призначення будівель найчастіше не враховуються. Тому координація розвитку міст в цілому та муралізму необхідна. Але є загроза, що за нинішніх економічних (криза) та політичних (авторитарні

загрози) умов «кодіфікація» негативно вплине на муралізм, стримуватиме його демократичні та мультикультуральні тенденції. Пов'язане це, зокрема, з паралічем опозиції, тиском влади на неї.

Тому дослідники у своїх рекомендаціях обмежуються розпливчастими пропозиціями щодо діалогу між владою та райтерами³², а цілі діалогу не завжди чітко визначають. Хоча інституціоналізація могла б бути вигідною художникам. Адже вони зіштовхуються з волюнтаризмом влади при видачі дозволів, спробою її регулювати статуси райтерів, виходячи з політико-корпоративних мотивів. Але інституціоналізація сама не вирішить усіх проблем, тому виникає потреба посилення комунікації між райтерськими структурами, між ними та органами самоорганізації населення, зокрема в контексті децентралізації управління житлово-комунальним господарством.

1. Цуканова Г. Сучасне вуличне графіті як форма соціальної реклами [Електронний ресурс] / Г. Цуканова // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2013. – № 1. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/1010>. **2. Edelman M.** Politics as symbolic action. Mass arousal and quiescence / Edelman M. – Chicago : Markham publishing company, 1971. – P. 33-35. **3. Стоун Д.** Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Стоун Д. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 304 с. **4. Малинова О. Ю.** Тема прошлого в риторике президентов России [Електронний ресурс] / О. Ю. Малинова // Pro et Contra. – 2011. – Т. 15, № 3–4. – С. 106–122. – Режим доступу : carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_106-122.pdf. **5. Bourdieu P.** Sur le pouvoir symbolique / P. Bourdieu // Annales. Economic. Societe. Civilisations. – 1977. – № 3. – P. 407. **6. Бурдьє П.** Социология политики / Бурдьє П. — М. : Социологос, 1993. — С. 92. **7. Славіна О. В.** Символізація політичної реальності : трансформація концептуального дискурсу : дис... канд. політ. наук ; 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Славіна О.В. ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. С. 204. **8. Поцелуєв С. П.** Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме / С. П. Поцелуєв // Полис. – 1999. – № 5. – С. 63. **9. Moles A.** Information Theory and Esthetic Perception / Moles A. – Urbana : University of Illinois Press, 1968. – P. 131. **10. Meyer T.** Die Transformation des Politischen / Meyer T. – Frankfurt/Main, 1994. – S. 174. **11. Акайомова А.** Невербальні знаки в політичній семіотичі / А. Акайомова // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 35. **12. Bourdieu P.** Op. cit. – P. 409. **13. Малинова О. Ю.** Символическая политика и конструирование макрополитической идентичности в постсоветской России / О. Ю. Малинова // Полис. – 2010. – №2. – С. 92. **14. Meyer T.** Op. cit. – S. 177. **15. Eisenstadt S. N.** Symbolic Structures and Social Dynamics. With Special Reference to Studies of Modernization / S. N. Eisenstadt // S. N. Eisenstadt, I. Rossi (ed.).

- Structural Sociology. – New York : Columbia University Press, 1982. – P. 170.
- 16.** *Дебенко І.* Символізація політики та інституційна трансформація суспільства [Електронний ресурс] / І. Дебенко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Politologia/3_109499.doc.htm.
- 17.** *Цуканова Г.* Цит. праця.
- 18.** *Варгас Кальсада Х.* Монументальная живопись Мексики (Древние индейские цивилизации, Испанская конкиста, Мурализм XX столетия) : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. искусствоведения : 17.00.05 / [Електронний ресурс] / Х. Варгас Кальсада. – М. , 1991. – Режим доступу : <http://ch-loveknauka.com/monumentalnaya-zhivopis-meksiki-drevnie-indeyskie-tsivilizatsii-ispanskaya-konkista-muralizm-xx-stoletiya-1>.
- 19.** *Полевой В. М.* Двадцатый век. Изобразительное искусство и архитектура народов мира / Полевой В.М. – М. : Советский художник, 1989. – С. 201.
- 20.** *Hundertmark C.* The art of rebellion: world of streetart / Hundertmark C. – Gingko Press, 2003. – 143 p.
- 21.** *Rosenberg H.* The American Action Painters / H. Rosenberg // Reading Abstract Expressionism. Context and Critique / ed. by G. Landau Ellen. – Yale : University Press, 2005. – P. 720.
- 22.** *Respublica Festival* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com/culturalinstitute/u/0/exhibit/gQoTJdRC?projectId=street-art&hl=uk>.
- 23.** *Муралізм по-петриківськи* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://petrykivkarpaint.livejournal.com/29941.html>.
- 24.** *Українські муралісти виходять в лідери мирового стрит-арта* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/showbiz/1376623-korrespondent-ukrainskie-muralisty-vyhodyat-v-lidery-mirovogo-strit-arta>.
- 25.** *Володимир Кузнецов:* «Продажні священники, які мучаться у пеклі – один з класичних сюжетів на іконах - УКР МУРАЛІЗМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr-muralism.livejournal.com/>
- 26.** *Порошенко П.* Галичани – основа державності України : Виступ Президента України на засіданні Кабінету Міністрів України 11 лютого 2015 р. [Електронний ресурс] / П. Порошенко. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3478122-poroshenko-halychany-osnova-derzhavnosti-ukrainy>.
- 27.** Центр Вінниці прикрашає велетенське графіті чеських художників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vinnitsa.info/news/tsentr-vinnitsi-prikrashaye-veletenske-grafiticheskikh-hudozhnikov.html>.
- 28.** *PEOPLE.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vk.com/public72651019>.
- 29.** *УКР МУРАЛІЗМ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://parasol-studio.com/uk/visualkaintervju/76-ukr-muralism.html>.
- 30.** *Переможці конкурсу VIN-ART-CITY* : сайт Вінницької міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://playday.vmr.gov.ua/Lists/VinArtCityList/CompactMode.aspx>.
- 31.** *В Одессе закончено восстановление дома Бабеля, на стенах появились муралы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mayak.org.ua/news/in-odessa-finished-the-restoration-of-the-house-of-babel-on-walls-there-were-murals-photo/>.
- 32.** *Цуканова Г.* Цит. праця.

Pereguda Evgen, Ivashko Oleksandr. Visualization as the mechanism of the symbolic politics (the case of muralism in postrevolutionary Ukraine)

Muralism means «wall painting». As a socio-political phenomenon it should be analyzed using the concepts of symbolic politics. Symbolic power is the power to construct reality, affirm or modify outlook (P. Bourdieu). Symbolic policy stimulates the symbolic political participation through the creation of «emotional consensus» (S. Potseluyev's formula).

Many researchers believe that symbolic politics is the tool of legitimation of power and contributes to the alienation of citizens from politics. But M. Edelman suggested that civil society groups are the subjects of symbolic politics too and T. Meyer highlights the symbolic politics «from below» as a tool of political protest.

Symbolic politics played a great role in the period of social transformation. It is used by the revolutionary forces to delegitimize the previous political regime and to consolidate the society around a new course.

Symbolic politics is not limited to discourse. Currently the great role is played by the visual tools of symbolic politics. Their spreading is due not only to the development of technologies, but also to greater efficiency of visual tools because of the aesthetic opportunities and also because the political persuasions are based not only on rationalization, but on communion to collective values.

Until recently visualization as a mechanism of symbolic politics was studied primarily in the context of television, party symbols' colors. The political potential of fine art have been studied insufficiently.

The explosion of muralism occurred in Ukraine after the Revolution of Dignity. This is due to the explosion of civil society, accelerating of the formation of national identity, mass arrival of foreign painters to Ukraine. Symbolic and aesthetic forms of political control over muralism included the images of heroes of revolution and counter-terrorist operation, historical leaders of the national movement, national symbols etc.

The economic crisis and the disappointment in the outcomes of the revolution led to new trends, including increased control of elites over muralism, spreading of the formally depoliticized subjects of murals, transition of street art to exhibit space. Also surrealism is spreading that is evidence of the crisis.

There are such forms of elites' control over muralism as a direct funding, custom of the painting, organization of the competitions and festivals, financing through public institutions, social and political orientation of painters. Also the power is defining the statuses of the painters which are based on the political interests.

The coordination between the painters and the power, including local authorities, has an objective basis because muralism affects upon the development of the cities and it should consider the interests of different social groups. In addition, institutionalization of street art could be fruitful for the painters because it would reduce the level of voluntarism in issuing permissions and so on. But there is a danger that under the current economic and political condi-

tions the «codification» of muralism can restrain its democratic and multicultural tendencies. Therefore there is a need to strengthen communication among painters' organizations and between them and local community organizations.

Key words: symbol, symbolic politics, visualization, muralism, civil society, power, elites.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК: 322(477.43/44)

В. В. ДОБІЖА
О. В. КОЛЕСНИК

РУЙНУВАННЯ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ПОДІЛЛЯ ВНАСЛІДОК ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У 20 – 30 - Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Здійснено аналіз політики радянського керівництва щодо культурно-церковних цінностей на Поділлі. Визначені засоби боротьби радянської влади з православною церквою. Розкрито політику тоталітарного адміністрування, що супроводжувалася нехтуванням історичних, культурних та національних традицій. Досліджено періоди антирелігійної кампанії більшовиків. Охарактеризовано методи руйнування пам'яток релігійного значення Поділля. Проаналізовано форми масових репресій проти духовенства і віруючих.

Ключові слова: політичний терор, репресії, культова споруда, антирелігійна політика.

© ДОБІЖА Василь Валерійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

© КОЛЕСНИК Олександр Володимирович – викладач Вінницького коледжу економіки і підприємництва Тернопільського національного економічного університету

Добижа В. В., Колесник А. В. Разрушение церковных ценностей Подолья в результате проведения государственной политики советской власти в 20 - 30 - х годах XX века

Осуществлен анализ политики советского руководства по отношению к культурно - церковным ценностям на Подолье. Определены средства борьбы советской власти с православной церковью. Раскрыто политику тоталитарного администрирования, что сопровождалась пренебрежением исторических, культурных и национальных традиций. Исследованы периоды антирелигиозной кампании большевиков. Охарактеризованы методы разрушения памятников религиозного значения Подолья. Проанализированы формы массовых репрессий против духовенства и верующих.

Ключевые слова: политический террор, репрессии, культовое сооружение, антирелигиозная политика.

Dobizha Vasy, Kolesnuk Oleksandr. The destruction of the religious values of Podillya as a result of the public policy of the Soviet government in the 20-30-s of the XX century

We analyzed the policy of the Soviet leadership towards the cultural and religious values in Podillya region. We identified the means of struggle between the Soviet regime and the Orthodox church. We expanded the policy of the totalitarian administration, the neglect of the historical, cultural and national traditions. We studied the periods of the Soviet anti-religious campaign. We characterized the methods of the destruction of the monuments of the religious significance. We analyzed the forms of the mass repression against the clergy and the religious people.

Key words: political terror; repression; religious building, anti-religious policy.

Зі здобуттям Україною незалежності проблематика церковної історії 1920-х років, а відповідно питання церковно – державних відносин, посіли чільне місце серед пріоритетних сфер дослідження українських науковців.

Роботи істориків: О. Ігнатуші¹, А. Киридон², О. Нестулі³, В. Пашенка⁴, В. Силантьєва⁵, О. Тригуба⁶ заклали ґрунтовні засади і нові методологічні підходи до вивчення цієї проблеми. Науковий доробок за останні десятиліття є основою для необхідного дослідницького переходу від з'ясування статусу церков у радянській державі до висвітлення процесу їх руйнування. У цьому контексті публікації Т. Євсєєвої⁷, Т. Савчук⁸ формують інтерес до висвітлення даного питання. Проте аналіз існуючої літератури дозволяє стверджувати, що дане питання ще не достатньо висвітлене, а окремі його моменти залишились поза увагою дослідників.

В 20 – 30 – х рр. ХХ століття під час політичного терору в СРСР було знищено тисячі священнослужителів, зруйновано безліч храмів, а вони складають основу духовності народу. Не став виключенням і Подільський регіон, де сотні храмів були сплюндровані, зруйновані, або в кращому випадку перепрофільовані на склади, коношні, спортзали чи інші побутові споруди.

Так⁸ на початку століття в Подільській єпархії діяли 1685 храмів, 6 чоловічих та 5 жіночих монастирів, а кафедральні собори в Кам'янці-Подільському та у Вінниці, що за своїм оздобленням та величиною не поступалися найвідомішим соборам світу, були зруйновані або закриті уже в 30 – х рр. минулого століття.

Після жовтневих подій 1917 р. в основу партійно-державної політики щодо релігії, віруючих, церкви було покладено декрет Раднаркому РСФСР, що датований 23 січня 1918 р. «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Його зміст майже повністю було продубльовано у декреті Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 р⁹.

Для об'єктивності висвітлення даної проблеми потрібно зазначити, що спочатку і радянська влада, і церква ще намагалися шукати компроміси, шляхи виходу з проблемних питань, чимало яких конструктивно вирішувалося Радою народних комісарів, існував також Всеукраїнський комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМіС), який проводив плідну роботу у справі збереження пам'яток культового походження¹⁰.

Цілеспрямована і систематична реалізація антирелігійної політики радянської влади розпочалася в Україні після закінчення громадянської війни. 1 червня 1921 р. у складі Наркомату юстиції УРСР був створений «ліквідаційний відділ». Постановою ВУЦВК від 6 вересня 1922 р. відділ було передано до Наркомату внутрішніх справ (НКВС)¹¹.

Спеціальна комісія ЦК КП(б)У визначила, що ліквідаційний відділ діятиме «на підставі загальних директив щодо церковної політики, одержаних від ЦК КП(б)У». Постановою ВУЦВК від 6 вересня 1922 р. цей відділ, його місцеві організації разом із штатами та коштами на їх утримання було передано до Наркомату внутрішніх справ (НКВС). У губерніях (з утворенням округ - в округах) і районах цими питаннями займалися місцеві адміністративні відділи.

Циркуляр НКВС від 21 жовтня 1921 р. вимагав створення губернських ліквідкомів у справах відокремлення церкви від держави. Їх головне завдання щодо церкви пов'язується зі словом «ліквідація». Циркуляром Подільського губвиконкому від 24 листопада 1921 р. вимагалось негайно утворити повітові ліквідкомісії, їх головою мав бути обов'язково зав. повітовим адмінвідділом, членами - заступник начальника ГПУ і голова особливої сесії Народного суду або один із суддів з повітового міста. У штаті мало бути два секретарі. Таким чином, усі церковні справи вирішувалися в системі карально-поліційних органів. Ті самі циркуляри наказували з'ясувати «чи відібрана земля й капітали у церков, костьолів і духівництва», встановити кількість відібраного майна, з'ясувати кількість молитовних будинків усіх культів і встановити, яка кількість із них закрита. Особливо наказувалося перевірити, «чи закриті добродійницькі, просвітницькі та інші їм подібні релігійні об'єднання». Церковні будівлі й майно протягом двотижневого терміну підлягали обов'язковому страхуванню, ухилення від якого тягло певну відповідальність. На віруючих, духівництво, церкву насувався ідеологізований поліцейський режим¹².

Слід констатувати, що у боротьбі з православною церквою радянська влада використовувала найрізноманітніші засоби. Від розпочатої повномасштабної антицерковної пропаганди, на кшталт «УАПЦ — це політична фортеця петлюрівщини», аж до примусової атеїзації населення. Національні церкви обкладалися непомірно високими податками, за несплату яких їх приміщення відбиралися. Влада практикувала й безпосереднє втручання у церковні справи, цькування релігійних громад, пряме пограбування церковних реліквій тощо. Особлива ворожість до церкви була обумовлена тим, що влада вбачала в ній не лише осередки поширення «релігійного дурману», її лякав національний, непідкорений дух української церкви, який міг пробудити національну свідомість народу. Знищуючи українську церкву, влада нищила один із проявів національно-культурної самобутності духовних святинь народу України, розчищаючи і звільняючи підґрунтя для нового «соціалістичного» типу мислення¹³.

Згідно з інструкціями нарком'юсту, НКВС і наркомату просвіти УСРР, прийнятих владою в 1920-1925 рр., всі колишні церковні садиби в сільській місцевості передавалися у відання відповідних сіль-

ських рад. Останні могли здавати їх в оренду як окремим особам, так і членам релігійних общин. Виняток складали старовинні храми та монастирі, що, згідно з постановою радянського уряду України від 1919 р., передавалися під охорону Наркомпросу. Щодо житлових будинків священнослужителів, збудованих на кошти релігійних громад, то, відповідно до циркуляра НКВС УСРР від 9 вересня 1921 р., вони можуть бути реквізовані, а їх господарі – виселені¹⁴.

Зрозуміло, що відразу більшовики ні на Поділлі, ні на іншій території не могли здійснювати широкомасштабну атеїстичну політику і відкрито закривати релігійні споруди, тому вони обрали інший метод, не такий кардинальний, але не менш болючий. За вказівкою Леніна церкву мали ліквідувати як політичного і свого головного опонента, позбавити її матеріальної бази, а для цього проголошувалася кампанія із вилучення церковних цінностей. Місцева влада відразу взялася за виконання декрету, а через короткий термін почала нахвалятися в пресі значною кількістю вилучених в церкві цінностей. Періодично такі дані публікувала губернська газета «Вісті». Зокрема повідомлялося, що станом на 25 травня 1922 р. на Поділлі було вилучено: 121 пуд 1 лот 37 золотників срібла (1982 кг. 151 гр.); 83 золотники 38 доль золота; 5364 крб. сріблом, 52 крб. золотом, 1 золотий хрест із 20 рубінами, 16 угорських золотих. Тільки у Вінниці з 7 церков, 1 костюлу, 2 капличок і 11 синагог було награвовано 8 пудів 34 фунта срібла й 67 з полтиною золота.

На вересень 1922 р. до губернського фінвідділу надійшли такі вилучені церковні цінності: срібних виробів — 499 712 золотників 24 долі; золотих виробів — 98 золотників 72 долі; золотої монети російської — 64 крб; іноземної за курсом — 888 крб; срібної монети російської — 11676 крб; іноземної за оцінкою — 2533 крб. Крім того, було вилучено два хрести з дрібними каменями, одну корону з малоцінними каменями, одну корону з бірюзою й рубінами, одну корону з бірюзою, одну панагію з діамантами, одну ризу з бірюзою й рубінами, одну корону з діамантами, панагію з топазами, аметистом і рубінами, один срібний хрест із перлами, двома каменями бірюзи і гранатами¹⁵.

У 1922 р. губернська газета «Известия» доволі часто подавала матеріали про розправу над духівництвом та мирянами, що намагалися приховати цінності. Так, 3 червня 1922 р. було подано матеріал «Суд над Винницькими князьями»¹⁶, 13 червня – «Письма из Жме-

ринки. Расплата загрехи. (Суд над церковниками)»¹⁷. На жаль, це далеко не повний список...

Особливо жорстокі заходи органів влади щодо вилучення церковних цінностей були проведені у прикордонній смузі. В Кам'янці-Подільському за приховування цінностей священників було засуджено до смертної кари¹⁸.

Насправді, безбожницьке і вандалське вилучення церковних речей мало за своєю суттю приховану антицерковну мету, основну ідею якої ми можемо зрозуміти із опублікованого лише в 1990 році листа В. І. Леніна до членів Політбюро та голови ВЦВК, в якому він закликає до позбавлення церкви як головного політичного опонента матеріальних благ через підрич її матеріальної бази та ізоляцію духовенства від суспільства під приводом опору, вилучення цінностей¹⁹.

22 червня пленум ЦК КП(б)У ухвалив «Тези з антирелігійної пропаганди», тому відповідна робота з руйнування церкви посилилась, а отже 1923 рік можна віднести до початку другого періоду антирелігійного руху. У тезах зазначалося, що розвиток революції та безперервна кампанія проти релігії сприяли «величезним позитивним зрушенням у свідомості народних мас та величезним перемогам на антирелігійному фронті». З іншого боку, «закриття церков, зняття дзвонів, податки на церкву і церковні землі, не передбачені законодавством, і цілий ряд грубих адміністративних заходів впливу викликали ексцеси, спрямовані проти дій і позиції влади». В низці губерній до 1923 р. незважаючи на попередні циркуляри подібного змісту, антирелігійна робота здійснювалась кустарно і не давала потрібних для діючої влади результатів²⁰.

З початком другого періоду антирелігійної кампанії влада вже більш відкрито почала виступати проти церкви і підтримувати руйнування та нівечення церковного майна. Характерний епізод стався в м. Тульчині, де місцевий комуніст, що добряче випив, вистрілів декілька раз із власної рушниці в купол церкви. Коли віряни захотіли покарати «антихриста», місцеві органи влади захистили його і наказали усім розійтися²¹.

Систематичність даного факту доводить інший протокол тієї ж Тульчинської окружної комісії по ліквідації церкви та є свідченням свавілля і наруги щодо віруючих і духівництва: «В проведенні антирелігійної роботи виявлені випадки знуцання місцевими органами

влади та активом деяких сіл над релігією та духовенством. Такі події трапилися в селі Жерденівка, Гнатівка, Чечелівка та низці інших сіл. При вилученні дзвонів місцеві органи влади, окремі партійці, комсомольці, а також актив села вели себе зухвало: заходили в церкви в головному уборі, палили цигарки, плювалися, вимагали ризи та вбиралися в них; у формі попів, архимандритів ставали в голові походу, направляючись до райцентру, безцільно розмахували хрестами та кадилами. Всі зазначені аргументи безумовно призвели до дискредитації політики радянської влади та незадоволення селян». Додамо, що це була не дискредитація політики, а її сутність²².

Такі випадки були характерні не тільки для Тульчинської округи, але й для решти округ Поділля. Так, в селі Борсуки, що відносилися до Староушинського району Кам'янець-Подільської округи, партійний працівник на прізвище Шершун, не тільки закрив церкву, але й вимагав, щоб у селянських оселях були зняті ікони²³; в селі Воробіївка Данаєвецького району тієї ж округи також закрито церкву з метою передачі під зерносховище, а все церковне начиння конфісковане у фонд індустріалізації²⁴; в Новоушинському районі з церкви, що вже була закрита, представником комнезаму був знятий хрест і віднесений до місцевого коваля, що б той зробив підкови для коней, щоб побачити, як на Богородиці сільські коні будуть соціалізм будувати²⁵.

Однак «вирішальний штурм» церкви було розпочато в 1929 р., а розорення її досягло апогею наприкінці 1929 – в перші місяці 1930 рр. Священиків виселяли, церковні і релігійні споруди руйнували, переобладнували на культосвітні установи або, що ще гірше, під господарські потреби, дзвони скидали й передавали на промислову переплавку. Суцільним потоком йшли повідомлення про закриття церков. В 1929 р. була видана навіть директива Вінницького окружного комітету КП(б)У «Про порядок закриття церков та молитовних будинків». В ній зокрема говорилося:

1. Провести широку роз'яснювальну роботу в масах.
2. Підготовча робота повинна мати своїм наслідком протокольні постанови з переліком всіх присутніх.
3. Постанова про закриття буде законною лише тоді, коли за закриття буде подано голоси 85% населення даного населеного пункту чи району обслуговування даної церкви²⁶.

Але не завжди цієї директиви дотримувалися, а іноді й відкрито порушували. Так, унікальним у цьому плані документом, що адекватно відображає тогочасну дійсність є лист жінок міста Жмеринки до місцевої влади: «Звертаємось до вас з молитвою про допомогу і захист наших законних прав безжально потоптаних невеликою групою безвірників, що використовували свій службовий та партійний вплив на наших чоловіків та дітей, вимушених під страхом звільнення і позбавлення шматка хліба підписати постанову про закриття єдиного в місті православного храму. Ми, віруючі, зібралися в неділю 4 листопада в кількості 3-х тисяч у своєму храмі і були поставлені уже перед готовим рішенням. А 7 листопада, в день свята 11 річниці жовтневої революції, відбулося закриття і опечатування храму - акт публічної образи релігійних почуттів більшості населення. Військові оточили церкву і силою витіснили протестуючу масу віруючих. Розпачливий зойк і плач їх довелось глушити музикою оркестру. Ще більше засмутило і схвилювало віруючих учинене 10 листопада спішне руйнування алтаря і церковного начиння: ікони вибивалися із кіотів, іконостаси, зачеплені мотузкою, звалювали на підлогу. Таке знущальне ставлення до того, що святе і дороге для віруючих, ще більше посилює горе їх так, що навіть невіруючим ставало моторошно чути їх голосні ридання, несамовиті крики народу. Коли вивозили звалене на купи на возах розорене церковне майно, то народ сотнями з плачем біг за підводами. Бачили цю скорботу народну і плакали разом із православними навіть іно-вірці - католики та євреї»²⁷.

Даний випадок непоодинокий, пізніше, у 1930 р., представники влади свавільно розпоряджались майном громад. Досить було керівникові електропідприємства Рибінському звернутися в інспекцію культів Вінокрвиконкому за дозволом на зняття електролічильника в храмі, як негайно міська Рада такий дозвіл дала. 19 лютого 1930 р. контролери освітлення електропідприємства Вігдерзон та Гольденгерш у присутності інспектора культів Карамазової зняли електролічильник за № 839187 (220 вольт, 2-3 амperi) з показниками 3717,25 квт.

Ще раніше, в грудні 1929 р., було знято й розбито на шматки сім дзвонів собору. Інспектор культів Карамазова надсилає одразу після цієї наруги доповідну голові міськради м. Вінниці: «Надси-

лаємо при цьому приймально-здавальний акт №6208 від 28/XII 1929р. про здачу мною «Рудметалторгу» з Преображенського собору м. Вінниці дзвони та інший кольоровий метал вагою 1975 кг. Вартість лом-бронзи – 500 крб. за тонну. Гроші, які заносяться на культосвітпотреби, треба одержати в конторі «Рудметалторгу».

У цьому ж таки 1930 році однією з численних постанов Вінницького окрвиконкому православний храм, що проіснував сотні років, було зачинено²⁸.

Використовувалися й інші методи, що описані у документах Вінницького окрпарткому за 1930 р. У с. Кантелина уповноважений закрив церкву, вдавшись до нахабного обману. Він ходив по селу з двома списками: один – за відкриття церкви, інший – за закриття. Селяни підписувалися за «відкриття», але їм підсовувався листок, де йшлося про «закриття». Або використовувався й такий варіант, коли, жителі того чи іншого села підписувалися на аркуші за збереження дзвонів, а потім до цього списку приклеювався заголовок про зняття їх. Очевидці подій тих років розповідають про випадки, коли збирався сільський актив (голова сільради, секретар парторганізації, секретар комсомольського осередку, голова комнезаму) і ставив підписи за всіх місцевих селян про їх згоду закрити чи навіть зруйнувати церкви. У такий спосіб, була вирішена доля напрочуд гарної й величної церкви у с. Ликові Вінницької округи.

У Рахнах, Криштопівці й Велішівці тієї ж округи церкви були змушені закрити самі релігійні громади, які не мали змоги заплатити податків. Та під час заворушень навесні 1930 р. селяни зажадали відкрити церкви, що у деяких випадках й було виконано. Владам було висунуто вимогу прислати до них священників. Уповноважений Вінницького окрпарткому в березні 1930 р. самовдоволено рапортував, що цю вимогу, звичайно, не виконано. Разом із тим він повідомив таке: «За постановою загальних зборів були зняті дзвони в селах Бондурі, Янушівка (такого роду постанови, як вже зазначалося, мають досить сумнівний вигляд); в селах Жадани і Пархомівка дзвони зняли незаконно, без постанови..., що мало негативний вплив на настрої парафіян. Дзвони привезли до райвиконкому, вони тепер лежать на дворі... Селяни говорять: «Казали, що треба на індустріалізацію, а тепер свині об них чешуться». Рудметалторг на вимогу райвиконкому вивезти дзвони не відгукнувся»²⁹.

Подібними методами закрили місцеву церкву в с. Горбівці Літинського району. Відтак у ній на певний час облаштувався сільський клуб («колбуд»). Міцну церковну будівлю, попри її нове культурне призначення, керівництво колгоспу часто використовувало як склад для зберігання зерна. Про такі факти йшлося у двох публікаціях на сторінках газети «Коллективіст» за 1936 і 1938 рр. В одному з дописів натрапляємо на свідчення збереження колгоспними селянами своєї релігійної свідомості і дотримання християнської обрядовості. На критику в тому, що колбуд не використовуються за призначенням, а слугує зерносховищем, голова колгоспу Барщевський відповів: «Тепер піст, в колбуд ніхто не ходє і краще його використати під насіння»³⁰.

Одна з директив Вінницького окружкому за 1930 р. з питань агітмасової організаційної роботи дає нам цікаві відомості щодо способу ліквідації релігійних установ: «За останній час райвиконками часто порушують питання про закриття молитовень. З боку сільрад це проводиться адміністративними заходами. Закриття молитовень вирішується сільрадами як засіб придбання помешкання».

Буває і так, що місцеві органи дають релігійним громадам дуже короткий термін часу для великого ремонту, а коли прихожани не встигають виконати розпорядження, місцеві органи порушують питання про закриття молитовні.

Закриття молитовні потрібно розглядати як наслідок проведення виховної роботи та перевиховання мас.

Досить активно розроблялися державними установами плани проти релігійної роботи перед Великоднем та Різдвом по Вінницькій окрузі. В них були передбачені такі завдання:

1. Організація ударних безвірницьких бригад та масова робота щодо зняття дзвонів із міських церков.

2. Масова робота щодо посилення передплати антирелігійної преси.

Документи, які зберігаються в Державному архіві Вінницької області, свідчать про активну антирелігійну роботу силами партійних та комсомольських організацій разом із «Спілкою безвірників» та профспілками.

Під час цих антирелігійних кампаній передбачалися атеїстичні бесіди на підприємствах, масові вечірки у клубах, школах, масова художня антирелігійна робота на селі³¹.

Монастирі, церкви, костьоли і синагоги закривалися і розбиралися за ухвалою громадян на «будівельний матеріал». Часто для їх руйнації застосовувалася вибухівка. На місці знесених історико-архітектурних об'єктів тривалий час залишалися пустирища і тільки значно пізніше їх забудовували. Зносилися не тільки культові споруди, а й будівлі цивільної архітектури під приводом, що вони є перешкодою новому будівництву чи вуличному рухові³², а ті, що якимось дивом вціліли, віддавалися під гаражі для тракторів, млини, комори та зсипні пункти³³. Непоодинокими є випадки, коли приміщення передавалися під в'язницю або розбиралися, а цегла використовувалася для будівництва інших споруд. Так сталося з Кам'янець-Подільською Архієрейською православною церквою³⁴ та Іванно-Предтеченською, яку було розібрано ще в 1932 р.

У жовтні 1935 р. Вінницьким облвиконкомом було видано постанову, що встановлювала порядок знесення хрестів, капличок, що стояли на перехрестях та дорогах. Це стало поштовхом для масового нищення історичних пам'яток, яких було у Вінницькій області понад 6000³⁵.

Зрозуміло, що таке цинічне і позбавлене логіки нищення творів та пам'яток культури і мистецтва не могло не викликати тривогу та відчай з боку працівників культурних установ, тому вони наважилися порушити перед радянською владою клопотання про передачу речей, що мали певну художню цінність. Частково задовольнивши клопотання музейних працівників у 1935 р. Вінницький ОВК надсилає телеграму, в якій наказав міській раді Кам'янця-Подільського при вилученні церковних речей передавати музеям: ікони, що датовані XVI – XVIII ст., ікони, на яких зображені представники царської сім'ї, а також ікони, які були намальовані відомими російськими художниками Васнецовим та Тропініним. Завдяки такому відважному крокові музейних працівників частину церковних речей вдалося врятувати від цілковитого нищення³⁶.

Через описані вище численні руйнації на 20 березня 1937 року на території Вінницької та Хмельницької областей діяло 245 церков і 524 будівлі, що використовувалися не за призначенням. А в сімох

районах Вінниччини (Оринівський, Волочинський, Муркурулівський, Проскурівський, Уланівський, Чуднівський, Шепетівський) ще з 1935 року не було жодного молитовного будинку³⁷. Так, якщо для прикладу описати Вінницю, то в ній діяли: Преображенський собор, Воскресенська церква, старообрядницька церква Зішестя Святого Духа та деякі костьоли і синагоги.

У навколишніх селах також залишилися деякі храми: с. Гавришівка – церква Івана Богослова, с. Лука-Мелешківська – Преображенська церква, с. Писарівка – Покровська церква, с. Сосонка-Михайлівська церква, с. Сокиринці – Свято-Дмитрівська церква, с. Селище - Воскресенська церква. Старе місто – Миколаївська церква, містечко Стрижавка - Успенська церква та Успенський костел, с. Сабарів – Михайлівська церква, с. Якушинці – Миколаївська³⁸. І це при тому, що на початку 1924 року в Подільській губернії нараховувалося 1098 православних церков³⁹, а вже на початок 40-х років у цьому регіоні не діяло жодної церкви. Знищення унікальних цінностей багатомістової духовної культури поєднувалося з масовими репресіями проти духовенства і віруючих.

Вищезгадані події відбувалися внаслідок витіснення радянською владою православної церкви з усіх сфер суспільного життя як «несумісних релігійних пережитків» із комуністичним побутом. Політика комуністичної влади щодо церкви визначалася завданням утвердження більшовицької влади та побудови комуністичного суспільства.

Слід зазначити, що мова йде не лише про матеріальні чи моральні втрати, про руйнацію храмів радянською владою не лише споруд, що мали певну історичну, архітектурну чи релігійну цінність (на жаль, значна кількість пам'яток архітектури безповоротно втрачена), а й про кардинальну зміну світоглядних орієнтирів, систематичне і цілеспрямоване руйнування духовного світу подолян, їх традицій та переконань.

Це було зумовлено тим, що радянська влада вбачала в церкві не лише осередки поширення «релігійного опіуму», її лякав колосальний дух народу, який з легкістю міг підняти національно-культурну революцію, непокірність до радянської влади, а цього вона аж ніяк не бажала.

Внаслідок проведення даної політики радянська влада «кувала» нові моделі поведінки людей, нові важелі впливу на побут, світогляд, а характерними рисами цієї політики були ідеологізація та утилітаризм.

1. *Ігнатуша О.М.* Руйнація конфесійної мережі в Україні 20-30-х років ХХ ст.: реалізація проекту безрелігійного суспільства / О.М. Ігнатуша // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. — 2003. — № 10. — С. 31-36.
2. *Киридон А. М.* Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років / Киридон А.М. - Тернопіль : “Підручники і посібники”. – 2005. – 384 с.
3. *Нестуля О. О.* Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. / Нестуля О.О. - К. : Інститут історії України НАН України, 1995. - Ч. 1 : 1917 р.- середина 20-х рр. - 280 с.
4. *Пащенко В.* Свобода совісті в Україні : Міфи і факти 20-30-х рр. ХХ ст. / Володимир Пащенко. - К. Інститут історії України, 1994. – 252 с.; Пащенко В.О. Боротьба з «опіумом для народу» чи злочин проти пам'яті? / Пащенко В.О. // Православ'я і культура: історія і сучасність. — Полтава, 1994. — С. 10–12.
5. *Силантьєв В. И.* Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. / Силантьев В.И. – Х. : Харьк. гос. политех. ун-т, 1998. - 232 с.
6. *Тригуб О. П.* Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922-1939 рр.) : монографія / Тригуб О.П. – Миколаїв : ТОВ “Фірма “Іліон”, 2009. – 312 с.
7. *Євсєєва Т.* Православне духовенство / Т. Євсєєва // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.). – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 2. – С. 275-325.
8. *Савчук Т. Г.* Повсякденність православного духовенства в 1920-30-х рр. : проблеми та перспективи дослідження / Савчук Т.Г. // «Історія повсякденності: теорія та практика» : матеріали Всеукр. наук, конф., Переяслав-Хмельницький, 14-15 трав. 2010 р. / [упоряд. О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 133-135.
9. *Зінченко А.* Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? / А. Зінченко // Український історичний журнал. – 1992 . – № 1. – С. 104 – 114. С. 104-114.
10. *Зякун А.* Культурні цінності в державній політиці 20-30-х рр. ХХ ст.: від збереження до руйнації / А. Зякун // Світогляд - філософія - релігія. Вип. 2 : збірник наукових праць ; ДВНЗ УАБС НБУ; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН. – Суми : ДВНВ "УАБС НБУ", 2012. – 340 с.
11. *ЦДАВО України.* — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1085. — Арк. 19.
12. *Лисий А.К.* Нариси історії Подільської (Вінницько – Брацлавської) Єпархії 1795 – 1995 рр. / Лисий А.К. – Вінниця, 1995. – 120 с.
13. *Григорчук П. С.* Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х рр. ХХ ст. / П. С. Григорчук, Н. П. Кузьмінєць // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. До 1020-ліття Хрещення Русі та 120-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 100–106.
14. *Силантьєв В.И.* Цит. работа.
15. «Небо на землі» з історії Вінницького Спасо – Преображенського кафедрального собору // Видання Вінницької єпархії. 2008. – 110 с.
16. *Яковлев Е.* Суд над Винниц-

кими “князьями” / Е. Яковлев // Известия-Подолія. – 1922. – 3 июня. – № 160. – С. 1. **17.** *Письма* из Жмеринки. Расплата за грехи. (Суд над церковниками) // Известия-Подолія. – 1922. – 13 июня. – № 125 (483). – С. 3. **18.** *Постанови*, циркуляри, розпорядження про введення типового статуту релігійних общин, нагляд за діяльністю, перехід релігійних громад на державний статут, строки дії реєстрації релігійних громад та ін. 4 лютого – 6 вересня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 504. – 82 арк. **19.** *Известия* ЦК КПСС. 1990. № 4. С. 190-191. **20.** *Зінченко А.* Цит. праця. **21.** *ДАВіО.* - Ф. П.-1. Оп.1. - Спр. 42. - 47 арк. **22.** *Лисий А.К.* Цит. праця. **23.** *ДАХмО.* - Ф. П.-3. Оп.1. - Спр. 312. - 63 арк. **24.** *ДАХмО.* - Ф. П.-115. Он.1. - Спр. 83. - 71 арк. **25.** *ДАХмО.* - Ф. П.-3. Оп.1. - Спр. 312. - 63 арк. **26.** *Хіхляч Б.* Антирелігійна боротьба на Поділлі в кінці 20-х – 30-і роки ХХ ст. / Хіхляч Б. // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2002. – С. 149- 52. **27.** *Лисий А.К.* Цит. праця. **28.** «Небо на землі» з історії Вінницького Спасо – Преображенського кафедрального собору // Видання Вінницької єпархії. 2008. – 110 с. **29.** *Зінченко А.* Цит. праця. **30.** *Андрощук О. В.* Релігія та церква у житті подільського села у дзеркалі мікроісторії: збірник / Андрощук О.В. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне : До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 123-129. **31.** *Хіхляч Б.* Цит. праця. **32.** *Зякун А.* Цит. праця. **33.** *Даниленко В.* Сталінізм на Україні: 20-30-ті рр. / Даниленко В. — К., 1991.— 344 с. **34.** *Нестеренко В. А.* Політика радянської влади щодо релігійної конфесій Кам'янецьчини у 1930-ті рр. : збірник / Нестеренко В.А. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне : матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р. – Вінниця, 2008. – С. 110–115. **35.** *Лисий А.К.* Цит. праця. **36.** *Камянець-Подільський* державний міський архів (КПДМА). – Ф.335. – Оп. – 1. – Спр. 392. – 45 арк. **37.** *Лисий А.К.* Цит. праця. **38.** *ДАВіО.* - Ф.П. - 87. Оп. 1. Спр. 440. – 57 арк. **39.** *Жилюк С.І.* Утвердження і розвиток Обновленської церкви в Україні в 20-х роках ХХ століття / С.І. Жилюк // Українське релігієзнавство. — 2003. — № 27-28. — С. 76-89.

Dobizha Vasyl, Kolesnuk Oleksandr. The destruction of the religious values of Podilliya as a result of the public policy of the Soviet government in the 20-30-s of the XX century

We analyzed the policy of the Soviet leadership towards the cultural and religious values in Podillya region. We identified the means of struggle between the Soviet regime and the Orthodox church. We expanded the policy of the totalitarian administration, the neglect of the historical, cultural and national traditions. We studied the periods of the Soviet anti-religious campaign. We characterized the methods of the destruction of the monuments of the religious significance. We analyzed the forms of the mass repression against the clergy and the religious people.

As far as Ukraine gained its independence the issues of church history in 1920s, and therefore the church - state relations, took a great part among the priority areas of Ukrainian scientists' research.

The purposeful and systematic implementation of the anti-religious policy of the Soviet power in Ukraine began after the Civil War. In 20 - 30's of the XX century the political terror in the USSR destroyed thousands of priests and churches, which formed the basis of human spirituality. The Podilsky region was not an exception and hundreds of churches were devastated, destroyed, or in the best case were turned into warehouses, stables, gyms or other household buildings.

It should be mentioned that in the struggle with the Orthodox Church, the Soviet authorities used a variety of means. It was not only the anti-Church propaganda, like "UAOC - a political fortress of Petliura support", but also the prohibitive taxes and so on. The authorities practiced the direct interference in church affairs, harassment of religious communities, direct robbery of church relics and more. The particular hostility to the church was due to the fact that the government observed it as the distribution centers of "religious intoxication". The government was frightened by an unbroken spirit of the national church that could awaken the national consciousness of the Ukrainian people. Destroying the Ukrainian church the authorities were destroying a national and cultural identity of the people of Ukraine, clearing and releasing the basis for the new "socialist" way of thinking. At Lenins direction the church had to be eliminated as the main political opponent without any material resources, that's why there began the company aimed at the withdrawal of a church property.

At the beginning of the second anti-religious period the authorities started to speak more openly against the church and maintained the deformation and destruction of a church property. However, the "final assault" of the church was started in 1929 and it reached its high point in late 1929 - the first months of 1930.

The documents stored in the State Archives of Vinnytsia region indicate an active anti-religious work of the party and Komsomol organizations in cooperation with the "Atheists union" and trade unions.

During this atheistic anti-religious campaign there were used conversations at the enterprises, mass parties in clubs, schools, mass anti-religious work of art in the country.

Such an illogical destruction of the cultural monuments and works of art caused the anxiety and frustration of many employees of cultural institutions. But it was difficult to struggle against the Soviet authorities' implementation of the communist way of life.

It should be mentioned that it deals not only with material or moral losses, destruction of the Church buildings that have a historical, architectural or religious value, but also with a radical change of ideological orientation, systematic and deliberate destruction of the spiritual world of Podillya region, its traditions and beliefs.

Key words: political terror; repression; religious building, anti-religious policy.

«ЧИСТИЙ ПОПУЛІЗМ» І ЕЛЕМЕНТИ ПОПУЛІЗМУ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1991 – 2015 РР.): ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Предметом аналізу є дослідження впливу популізму у програмах політичних лідерів. До уваги беруться стратегічні кроки щодо реалізації популістських гасел у суспільстві та їх важливість у житті громад. Особливий акцент статті зосереджений на впливі популізму в програмах політичних партій протягом 1991-2015рр. в українському суспільстві.

Ключові слова: популізм, вибори, політична партія, політичний режим, демократія.

Киянка И. Б. «Чистый популизм» и элементы популизма в политической жизни Украины (1991 - 2015 гг.): историко-политический анализ

Предметом анализа является исследование влияния популизма в программах политических лидеров. Внимание уделяется стратегическим шагам по поводу реализации популистских лозунгов, их важность в жизни общества. Особенный акцент статьи сосредоточен на влиянии популизма в программах политических партий 1991-2015 гг. в украинском обществе.

Ключевые слова: популизм, выборы, политическая партия, политический режим, демократия.

Kiyanka Iryna. "Pure populism" and elements of populism in the political life of Ukraine (1991 - 2015 years): Historical and political analysis

Updating populism in public space Ukraine has been associated with the emergence and growing influence of anti-(national democratic) movement that criticized the principles of the Soviet economic and political system, putting its goal of dismantling. Appealing to the public citizens urged to destroy this movement are "bearing support" the socialist system as "one party", state control of the media required to make the Constitution a reality guaranteed civil and political freedoms. However, were attacked and principles of the economic system - planned economy driven bureaucracy, state monopoly ownership of the means of production, business and ban the collective farm system in agriculture.

© КІЯНКА Ірина Богданівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Populism has become an important feature not only presidential but also parliamentary campaigns in independent Ukraine, Ukrainian part of many governments, determined primarily pre-election motivation.

Key words: *populism, elections, political party, political regime, democracy.*

Актуалізація популізму у суспільно-політичному просторі України була пов'язана із виникненням та зростанням впливу антикомуністичного (націонал-демократичного) руху, який піддав критиці засади радянської економічної та політичної системи, поставивши своєю метою її демонтаж. Апелюючи до широкого загалу громадян, цей рух закликав знищити такі «несучі опори» соціалістичного ладу, як монопартійність, державний контроль над ЗМІ, вимагав зробити реальністю гарантовані конституцією громадянські та політичні свободи. Водночас були атаковані і засади економічної системи – планова економіка, керована бюрократією, монопольна державна власність на засоби виробництва, заборона підприємницької діяльності та колгоспний лад у сільському господарстві.

У пострадянський період в Україні ключовою державною посадою став пост президента. Хоча конституційна реформа 2004 р. помітно зменшила його вагу, зсунувши загальний й владний баланс у бік Верховної Ради, президентські вибори все одно залишилися головним полем політичних змагань, протистояння на якому завжди виявлялося найгострішим. Варто погодитися з Тарасом Кузьо, дослідником з Університету Торонто, який вказував на виразно популістську рису українських президентських кампаній 1994, 1999 та 2004 рр., а саме «маніхейське» розуміння політичного протистояння як боротьби добра і зла, правди і неправди, а не просто змагання різних пропозицій щодо реакції на певні соціально-економічні проблеми, різних варіантів розвитку суспільства.

Під час кожної з них виборча риторика ведучих кандидатів була просякнута попередженнями щодо жахливих наслідків можливої перемоги опонента. Так, на виборах 1994 р. Леонід Кучма одним з ключових положень своєї платформи зробив застереження щодо можливої насильницької українізації, націоналізму свого суперника, тодішнього президента Леоніда Кравчука, натомість останній намагався пов'язати з особою «червоного директора» Кучми загрозу незалежності України. У 1999 р. вже Л. Кучма у ході нової президентської кампанії використовував тему комуністичного реваншу та небезпеки

втрати незалежності у разі перемоги кандидата від Компартії П. Симоненка. Це дозволило йому у другому турі максимально мобілізувати голоси виборців Західної України, більшість яких не мала симпатій до чинного тоді президента, але голосувала за нього як за «менше зло».

«Маніхейське» сприйняття суспільством виборчих перегонів як битви світла і темряви виявилось особливо гострим під час президентської кампанії 2004 р., у ході якої головними суперниками стали В. Ющенко та В. Янукович. Сукупність тем, щодо яких у програмах та публічній діяльності кандидатів відбулося виразне розмежування (ставлення до радянського минулого, статус російської мови, вступ до НАТО тощо), зробила її вкрай гострою та емоційною. Сприяла цьому і відверта агітація на користь В. Януковича у російських ЗМІ, які тоді займали велику частину медійного простору України, і старанно зображували В. Ющенка націоналістом-радикалом.

При цьому щодо соціально-економічних питань програми головних кандидатів не являли собою значного контрасту, і не були, попри певні відмінні наголоси, втіленням різних ідеологічних засад. Основою політичного розколу та виборчого боротьби стали глибинні ціннісні, культурні (особливо мовні) відмінності між різними регіонами України, зумовлені специфікою їх історичного розвитку.

На нашу думку, непрагматичний, не пов'язаний прямо із соціально-економічними проблемами характер президентської кампанії 2004 р. логічним чином сприяв і її популістським рисам. Якщо для прибічників В. Ющенка можлива перемога В. Януковича, з його кримінальним минулим, очевидною неосвіченістю та чужістю українським культурним цінностям, здавалася ледь не екзистенціальною катастрофою, то для прибічників В. Януковича одним з головних мотивів його підтримки став страх перед «націоналістом» Ющенком, який не усували ані запевнення останнього у відсутності бажання утискати російську мову, ані російськомовність частини його «штабу». Зрештою, безсоромна спроба команди донецького кандидата здійснити махінації із підрахунком голосів на виборах викликала Помаранчеву революція, у ході якої двоколірний образ боротьби кандидатів у президенти сягнув свого апогею¹.

Президентські вибори 2010 р. стали значною мірою відтворенням тематичних ліній попередньої президентської кампанії, з тією різницею, що у «помаранчевому» таборі існував застарілий кон-

флікт між двома колишніми союзниками, і що головним кандидатом від прозахідних сил виявилася Ю. Тимошенко, а не діючий президент В. Ющенко, який катастрофічно втратив авторитет та підтримку громадян.

Попри те, що не соціально-економічні програми головних учасників усіх українських президентських кампаній зумовлювали їхню гостроту та визначали лінії протистояння, їх також слід згадати у контексті питання про популізм. Мабуть, можна вважати консенсусною думку спостерігачів та аналітиків, що всім їм завжди і у великих дозах був властивий популізм соціальний – намагання привернути симпатії виборців щедрими обіцянками, можливість виконання яких насправді була вельми сумнівною. За зауваженням Т. Кузьо, в Україні «виборчі програми мають мало цінності поза виборчими кампаніями, і тому заповнюються списком обіцянок, які зазвичай ігноруються після того, як президента чи парламент обрано».

Популістські обіцянки становили важливий елемент передвиборчих апеляцій президентської кампанії 2004 р., згодом – боротьби на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. Приміром, у жовтні 2004 р., змагаючись за президентське крісло, тодішній прем'єр В. Янукович вольовим рішенням подвоїв зарплати і пенсії, попри відсутність належних бюджетних можливостей. У 2006 та наступні роки В. Ющенко на посаді президента завжди наголошував на необхідності підвищення соціальних стандартів, застерігав, що політика урядів В. Януковича призведе до скорочення пенсій, інших соціальних виплат, навіть ветував бюджет 2007 р. через те, що він нібито передбачав надто низькі пенсії. У 2008 р., у ході глобальної економічної кризи, тодішній голова секретаріату президента В. Балого погрожував меру Києва Л. Черновецькому за намагання останнього скоротити субсидії².

На піку дотеперішнього політичного впливу БЮТ та його лідера однією з тем політичних дискусій стали обіцянки Ю. Тимошенко компенсувати втрачені через економічний крах СРСР банківські вклади громадян України. Кошти на це мали надійти від перегляду результатів корупційної приватизації 1990-х та наступних років, повторного, але вже «чесного» продажу комерційно привабливих об'єктів державної власності. Такі обіцянки підтримувалися багатьма виборцями, попри практичну неможливість реальної компенсації, зрештою, той факт, що українська держава навряд чи повинна

була брати на себе відповідальність за усіма радянськими фінансовими зобов'язаннями. На загал вважаємо справедливою їх оцінку як популістських. Щоправда, уряду Ю. Тимошенко вдалося здійснити деякі виплати («Юліна тисяча»). Згодом це ж зробив і уряд В. Януковича, відтак викликавши на свою адресу звинувачення у політичному плагіаті.

Популізм став важливою рисою не лише президентських, але й парламентських кампаній у незалежній Україні, складовою діяльності багатьох українських урядів, зумовленою перш за все передвиборчою мотивацією.

Прикладом можуть бути дострокові парламентські вибори 2007 р., популістський вимір яких докладно проаналізував А. Романюк. Дослідник застосував запропонований ним набір індикаторів популізму (він наводився вище) для аналізу виборчих програм та практичної діяльності тих партій, які за підсумками цих виборів потрапили до Верховної Ради. Йшлося, як зазначив автор, не про вимірювання рівня популізму, але тільки про визначення наявності популізму у діяльності найбільших політичних акторів. Аналіз А. Романюка показав, що популізм був властивий усім п'яти переможцям – БЮТу, Партії Регіонів, НУНСу, Компартії та Блоку Литвина, при цьому – за переважною більшістю обраних дослідником критеріїв. Приміром, майже уся сукупність популістських рис була наявна у програмі ПР; лише індикатор «звернення до універсальних характеристик» – частково. Те саме можна було відзначити і у БЮТу, з тією поправкою, що тема протиставлення народу та еліти використовувалася ним, за оцінкою А. Романюка, частково³.

Також частково використав її і НУНС, так само як і звернення до універсальних характеристик. Стосовно Компартії, то для неї менш властивою виявилася апеляція до «усього народу», вочевидь, з огляду на самопозиціонування комуністів як партії «трудожущих», «робітництва» насамперед. Нарешті, Блок Литвина лише частково використовував дихотомічні оцінки суспільно-політичного життя, звернення до універсальних характеристик, а також звернення до усього народу. (Припускаємо, що це зумовила насамперед локалізація електорату цього політичного утворення у переважно сільських районах Житомирщини та Рівненської області, чії настрої та інтереси політики з Блоку Литвина мали враховувати найбільшою мірою)⁴.

Отже, популістські технології, насамперед доволі примітивний соціально-економічний популізм, від перших років новітнього незалежного політичного буття України стали важливим інструментом боротьби за підтримку виборців, який використовували практично усі значні політичні сили. Разом із цим, популістське розуміння політики як суперництва добра і зла найбільшою мірою виявилось властивим українським президентським виборам, особливо кампаніям 2004/2005 рр. та 2009/2010 рр. Почасти воно було також і характерною рисою боротьби на парламентських виборах⁵.

На нашу думку, нового, на додаток до названих, виміру, популізм набув в українській політиці 2010-х рр. Йдеться про поширення «чистого популізму», появу політичних гравців, які не лише використовували чи використовують популістські технології, але можуть бути визначені як популісти.

Найпомітнішим та найхарактернішим приладом цього «чистого популізму» є Радикальна партія О. Ляшка.

Її прямим попередником була Українська радикально-демократична партія, зареєстрована у вересні 2010 р. У серпні 2011 р. її очолив Олег Ляшко, після чого партія отримала свою теперішню назву. На той момент О. Ляшко був позафракційним депутатом парламенту. До Верховної Ради він потрапив за списком БЮТ, але у 2010 р. був зі скандалом виключений зі своєї фракції.

Спираючись на підтримку виборців переважно сільського одномандатного округу на рідній Чернігівщині, О. Ляшко на парламентських виборах 2012 р. став єдиним депутатом від «радикалів». Швидкому зростанню популярності РП та її лідера сприяла його гостра критика уряду Партії регіонів та президента В.Януковича, яка дуже часто мала відверто епатажний, навіть фарсовий характер. Напівкарикатурним, проте безперечно оригінальним символом свого «походу» проти влади за права «простих людей» О. Ляшко зробив вила. Наступний потужний поштовх посиленню впливу РП дала активна участь у Євромайдані, а незабаром після його перемоги – у показових «антисепаратистських акціях»⁶.

О. Ляшко відомий агресивністю, брутальністю багатьох своїх публічних акцій, навмисно грубими висловлюваннями на адресу політичних опонентів. У цьому зв'язку озвучувався погляд, що РП на початку являла собою провладний проект, справжньою метою якого була дискредитація тодішньої опозиції. В українських ЗМІ поширена

думка, що головним спонсором «радикалів» є Сергій Львовичкін, один з українських олігархів, за Віктора Януковича голова президентської адміністрації. (Зрозуміло, що доказів цього не наводилося).

За справедливим, на нашу думку, визначенням автора видання «The Huffington Post», О. Ляшко «у багатьох відношеннях являє собою тип популіста класичного стилю». Як і багато інших класичних популістів, він старанно творить собі імідж «звичайної людини», свого хлопця, такого ж, як «інші люди», який, на відміну від політиків з істеблішменту, добре розуміє життя та проблеми «простих людей». Частиною іміджу став і показовий «мачізм». Попри численні викривальні спічі на адресу захланних олігархів, оглядачі відзначають вибірковість у ставлення «народного трибуна» до олігархічних інтересів. Втім, відповідні зв'язки у будь-якому разі залишаються ретельно прихованими від широкої публіки.

На західних спостерігачів негативне враження справляє зв'язок О. Ляшко з добровольчим батальйоном «Азов», під прапором якого зібралось чимало радикальних націоналістів, а також його демонстративні «затримання сепаратистів» у 2014 р. – які, за оцінкою правозахисників, здійснювалися поза рамками закону та більше нагадували «кіднепінг».

Яскравим, просто хрестоматійним прикладом популізму, сконцентрованого на 2 – 3 сторінках лаконічного тексту, є програма Радикальної партії. У ній знайшли втілення одразу декілька характерних популістських рис та ознак.

Перша з них – наявність низки дуже «радикальних» обіцянок/пропозицій, проте за повної відсутності пояснень, у який спосіб їх можна реалізувати. Це, наприклад, обіцянка, що держава виділить на медицину у 10 (!) разів більше коштів, ніж зараз. Звичайно, яким чином можна здійснити таке диво, у програмі не розповідається. Пропонується також вимагати списати 75 % зовнішніх кредитів України, бо «гроші у борг брали чиновники – казнокради». Зрозуміло, що реальні перспективи такого домагання, його можливі наслідки для стану українських фінансів, курсу національної валюти, у програмі «радикалів» не аналізуються навіть для годиться. Безперечним зразком соціального популізму є і їхня пропозиція визнати багатодітними та надати відповідну допомогу сім'ям із двома дітьми, жодними цифрами не підкріплена⁷.

Нереальні, якщо не небезпечні, пропозиції включені до програми РП і стосовно сфери національної безпеки. Таким є положення (щоправда, дещо розпливчате), що стосується ядерної зброї для нашої країни («Ми зробимо можливим повернення ядерного статусу України»). Для фахівців є очевидними численні технологічні труднощі та величезна потенційна вартість такого починання. Головне, проте – це неминуча категорично негативна реакція західних партнерів України у разі, якби Київ спробував набути ядерного статусу. До того ж, ядерна зброя у «гібридній війні» з великою ядерною державою була б швидше фактором ускладнення ситуації, а не стримування потенційного агресора. Безглузду, у кінцевому рахунку, але на дуже некритичний погляд деяких громадян «сильну» ідею О. Ляшко не раз озвучував у своїх виступах, таким чином завдаючи лише шкоди міжнародній репутації України⁸.

Інша показово-популістська риса програми партії О. Ляшка – кількаразове вказування на різних «ворогів», що стали причиною наших проблем. Вони постають у тексті у кількох різко негативних оціночних іпостасях. Це – «зрадники та крадії», від яких необхідно очищати владу, а також «внутрішні вороги», поплічники сепаратизму, яких треба знешкодити і покарати. Звичайно, це і «олігархи», які також можуть бути «ворогами»; вони мають доплатити за копійчану приватизацію у минулому, пропонується, крім того, накласти на них спеціальний кризовий податок. Поруч з'являється і тінь «чужого» («Заборонимо іноземцям розпоряджатися нашими чорноземами»). Ворогам, хоча і непрямо, протиставляються «справжні патріоти», зокрема, «безкомпромісні ветерани воєнних дій на Сході»⁹.

Присутня у програмі РП й улюблена популістами категорія «простих людей», критерій належності до яких ніяк не окреслюється. Можна, втім, припустити, що це чесні (ті, які не беруть хабарів) люди з низьким рівнем доходів. Щоправда, одну чітко визначену соціальну апеляцію програма радикалів містить – у ній декларується, що партія стане основним захисником інтересів села у парламенті¹⁰.

Поза названими конкретними ідеями – «цвяхами», програма РП має яскраво-декларативний характер, особливо стосовно економіки. Вона обіцяє відродження «якісного виробництва повного циклу», «просту і зрозумілу систему оподаткування» і т.д., проте не вказує на реальні шляхи такого відродження чи на конкретні способи ре-

формування податків. Так само переважно декларативними є позиції щодо політичної реформи, зокрема, щодо децентралізації влади. Остання мала б полягати у наданні «обраному голові громад» права «вільно приймати усі важливі для людей рішення – без ніяких вказівок з центру». Більшість податків пропонується залишати на місцях. Крім повної неконкретності запропонованого програмою рішення складного питання взаємодії місцевого самоврядування та державної влади, у цьому положенні впадає у вічі його типово популістська стилізація – «люди» протиставляються певному «іншому», у цьому разі «центру», який апріорно не на їхньому боці...

А. Романюк та інші автори (політологи) вказують також, що в Україні відбулася, почасти повторюючи аналогічні процеси в інших країнах, «картелізація» партійної системи, стрижнем якої стало тісне зближення, зрощування вищого керівництва партій з їхніми спонсорами. Йдеться не тільки про можливу персональну фінансову мотивацію партійних «босів», але насамперед про об'єктивну необхідність матеріального забезпечення діяльності партій, особливо дуже витратної участі у виборчих кампаніях, практично неможливу без підтримки з боку бізнесу, а відтак і про бажання останнього отримувати згодом відповідну компенсацію у вигляді потрібних рішень влади тощо.¹¹

Наслідком «картелізації» є зростання дистанції між лідерами партій та їх рядовими членами, між центральними та місцевими партійними організаціями. І хоча ці процеси мали, вочевидь, абсолютно не публічний характер, вони не залишилися цілком поза увагою суспільства, і не могли не вплинути на ставлення громадян до партійної системи, визнання ними зв'язку між інтересами партій та їхніми власними. Між тим недовіра до партій як політичного інституту логічним чином схиляє громадян до бажання розширити пряму демократію, яка, як здається, має дати «простим людям» можливість більше впливати на владні рішення. А як було показано вище, тенденція до певного протиставлення представницьких інститутів та прямого народоправства, на загал знаходиться у рідкісній популістських підходів.

Важливою рисою української партійної системи та політики загалом є також високий рівень персоналізації політичної діяльності, яка величезною мірою заступила чітку ідеологічну ідентифікацію політичних акторів. Протягом останнього десятиліття найвиразнішим прикладом цього можна вважати діяльність ВО «Батьківщина» (ко-

лись БЮТ), яка сприймається суспільством як партія свого лідера, ставлення до якого величезною мірою визначає і вплив цілої партії.

Підсумовуючи сказане, варто наголосити на наступному. Популізм став помітною рисою суспільно-політичного життя в Україні ще в останні роки її перебування у складі СРСР, у період так званої «перебудови». У цей час популістська, принаймні у певних аспектах, риторика слугувала інструментом боротьби національно-демократичного руху проти монополії комуністів на владу, радянської системи загалом.

Після здобуття незалежності у 1991 р., швидкого переходу до нових засад суспільного устрою, новопосталі українські політичні партії звернулися до стандартного набору ідеологій, що на той час давно ствердилися на Заході – у широкому діапазоні від комунізму, в Україні лише на позір пристосованого до вимог демократії, до консерватизму та правого радикалізму, а на маргінесі політичного життя навіть і фашизму. Для деяких партій (прикладом може бути СДПУ(о), які насправді являли собою політичний сегмент бізнес-груп (кланів), таке ідеологічне «оформлення» мало лише зовнішній характер, було способом подати себе громадянам у привабливий для них обгортці. У ситуації, коли основною характеристикою типового українського виборця стала бідність, яка об'єднувала більшість громадян, незалежно від їхньої освіти, професії та інших соціальних характеристик, саме популістські обіцянки виявилися одним з найбільш ефективних способів здобути підтримку значної частини електорату.

Таким чином, популізм не спонукає до спокійного незалежного аналізу. Він апелює до емоцій. Пропонує прості, майже магичні рішення, здатні відволікати від неприємної реальності.

1. Бурдяк В. Популізм – складова діяльності українських політичних партій / В. Бурдяк, Ю. Макар // Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2012. – Вип. 10. – С. 132 – 133.
2. Там само. – С. 120.
3. Романюк А. Популізм і розвиток партійної системи в Україні // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку / Романюк А. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24 – 25 листопада 2011 р.). – К. : Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса, 2012. – С. 242 – 258.
4. Там само. – С. 253 – 254.
5. Там само. – С. 256.
6. Павленко І. Ідеологічні трансформації провідних політичних партій України / І. Павленко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1 (6). – С. 13.
7. Там само. – С. 12.
8. «Тектум». Оцінювання рівня популізму на парламентський виборак

2014 р. : Аналітичний звіт. – К., 2014. – 72 с. Дослідницька група виходила з розуміння популізму як «особливого типу політичної практики», яка репрезентує себе через конструювання у публічному мовленні/риториці образу «народу» як найвищої, «священної» цінності та тотальної спільності, і образу «не-народу» (влади, еліти, політиків), що є ворожим щодо цього народу. (С. 5). Йшлося, отже, про тлумачення популізму як, насамперед, специфічного дихотомічного дискурсивного стилю, ознаки якого у дослідженні відігравали роль критеріїв наявності популізму. **9.** Чернишов Р. Люди и вилы. Анализ предвыборного списка партии Олега Ляшко [Електронний ресурс] / Р. Чернишов. – Режим доступу : http://news.liga.net/articles/politics/3416556-luidi_i_vily... С. 1/5. **10.** Kozloff N. Welcome to Ukraine: The Wild West of Populist Politics [Електронний ресурс] / N. Kozloff. – Режим доступу : <http://www.huffingtonpost.com/nikolas-kozloff/welcome-to-> Р. 1/3. **11.** Kuzio T. Populism in Ukraine in Comparative European Context. – Association for the Study of Nationalities, Columbia University, 24 April, 2009. [Електронний ресурс] / Т. Kuzio. – Режим доступу : http://www.taraskuzio.net/.../Populism_Ukraine_Paper... – Р. 21.

Kiyanka Iryna. "Pure populism" and elements of populism in the political life of Ukraine (1991 - 2015 years): Historical and political analysis

Updating populism in public space Ukraine has been associated with the emergence and growing influence of anti-(national democratic) movement that criticized the principles of the Soviet economic and political system, putting its goal of dismantling. Appealing to the public citizens urged to destroy this movement are "bearing support" the socialist system as "one party", state control of the media required to make the Constitution a reality guaranteed civil and political freedoms. However, were attacked and principles of the economic system - planned economy driven bureaucracy, state monopoly ownership of the means of production, business and ban the collective farm system in agriculture.

Populism has become an important feature not only presidential but also parliamentary campaigns in independent Ukraine, Ukrainian part of many governments, determined primarily pre-election motivation.

After independence in 1991, a rapid transition to new principles of social organization, newly Ukrainian political parties appealed to the standard set of ideologies that time long ago affirmed in the West - in a wide range of Communism in Ukraine only in appearance adapted to the requirements of democracy to conservatism and right radicalism, and the margins of political life and even fascism.

Some parties (example is SDPU (o), which actually was the political segment of the business groups (clans), such ideological "design" was only external nature, was a way to present yourself to citizens in appealing to them wrapper. In a situation where the main characteristic of a typical Ukrainian voter was poverty, which united the majority of citizens, regardless of their education, profession and other social characteristics, namely populist promises were one of the most effective ways to gain the support of much of the electorate.

Key words: populism, elections, political party, political regime, democracy.

ВАЖЛИВІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ Ш. МОНТЕСК'Є У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ СЬОГОДЕННЯ

Щоб зрозуміти, що собою являє політична свобода сучасності, розглянемо праці мислителів XVIII-XIX ст., їх послідовників та літературу сучасних дослідників, щоб знайти між ними потрібний зв'язок для формування політичної свободи сучасності.

Ключові слова: *свобода, політична свобода.*

Скляр О.Ю. Важность концепции Ш. Монтескье в формировании политической свободы современности

Чтобы понять, что собой представляет политическая свобода сегодня, рассмотрим труды мыслителей XVIII-XIX вв., их последователей и литературу современных исследователей, чтобы найти между ними нужную связь для формирования политической свободы современности.

Ключевые слова: *свобода, политическая свобода.*

Sklyar Oleg. The importance conception of Sh. Montesquieu in formation the political freedom of present

To understand modern political freedom let us start with writings of thinkers of XVIII-XIX century and their followers and literature of modern scientists in order to find necessary connection of classics in combination with writings of modern scientists.

Key words: *freedom, political freedom.*

Свобода будучи кореневим змістом людських стосунків завжди є актуальною. В різні історичні епохи, свобода більшості громадян то пригнічувалась як то при рабовласницькому устрою, то підіймала людей до можливості вільного використання її дії, після французької революції, що розпочалась 1789 р. З часом коли відбулось у світі розділення на два табори соціалістичний та капіталістичний, людство в обох таборах мало різну дію свободи.

В теперішньому стані одні країни беручи до уваги минулий досвід інших країн, впроваджують зміни до пануючого устрою задля покращення пануючого стану в себе. В стані таких змін в державах, потрібно з'ясувати яких змін зазнала і свобода.

Звідси спостерігається актуальність розуміння політичної свободи у сьогоденні, задля правильних дій у вирішенні питань, які вирішуються політичним шляхом, та можливістю забезпечити громадянам безпеку в державі незалежно від їхніх, поглядів, віросповідань, загальноприйнятих вдач, звичаїв тощо.

Зараз існує близько двохсот визначень політичної свободи. Якщо підсумувати їхнє значення, то політична свобода є реалізацією інтересів громадян у політичній системі суспільства. Дане поняття є доволі загальним, тому спробуємо його більш конкретизувати.

Для цього потрібно розглянути праці мислителів XVIII-XIX ст., їх послідовників, та літературу сучасних науковців, щоб знайти потрібний зв'язок класичної літератури в поєднанні із працями сучасних науковців для формування політичної свободи сьогодення.

Вивчаючи таку літературу, цікавою є праця В. О. Дерюжинського «Из истории политической свободы в Англии и Франции». В ній автор працюючи над феноменом політичної свободи робить спробу урахувати максимальне коло аспектів, які формують політичну свободу. В першу чергу він звертає нашу увагу до праць Монтеस्क'є. Він аргументує про такі важливі погляди Монтеस्क'є як вирішення питання про найкращу форму правління, здійснення якого можливе, якщо головним завданням державного устрою буде забезпечення політичної та індивідуальної свободи¹. Також автор наголошує, що за вченням Монтеस्क'є на людину впливає багато факторів: клімат, релігія, закони, минулий досвід, звичаї, принципи управління тощо. Усі ці елементи впливають на формування спільноти в державі². Але ці елементи у сукупності є загальним відношенням для формування особистості, а нам потрібно з'ясувати які саме елементи впливають на формування саме політичної свободи.

Також цікавою є праця В. Речицького: «Свобода и государство», в якій опрацьована кількість праць авторів більш ніж п'ятсот осіб, де автор передає реалії співвідношення свободи та держави. Він пише, що головна внутрішня ідея громадянського суспільства – це фундаментальна ідея свободи³, де автор досліджує стосунки між

суспільством та державою через структурність політичної активності. Суспільство об'єднує як економіка, політика, соціальне та релігійне, так і самі елементарні, і самі витончені прояви духу. У цій праці як і в праці В. О. Дерюжинського враховано багато факторів, які формують громадян за схожістю впливу однакових факторів у спільноту в державі. Але тут не розкрито врахованого автором аспекту релігійного, та структурність політичної активності є більш загальним поняттям ніж поняття політична свобода. Тому і в даній праці із перерахованих автором елементів, потрібно з'ясувати які ж саме елементи формують політичну свободу.

У такому разі розглянемо авторів XVIII-XXI ст., які фігурують в праці Всеволода Речицького, у працях яких виражена думка стосовно саме політичної свободи. З'ясуємо, що вони мали на увазі за розуміння цього феномену та які фактори впливають на його формування.

Розглянувши визначення науковцями феномена політичної свободи, більшу частину їхніх визначень можливо поєднати у блоки:

1. Правопорядок. (Д. Брайс, Д. Грін, Р. Комерс, П. Фейерабенд, К. Ясперс, Л. Ерхард, И. Кант, Ф. Хаєк, К. Ясперс, І. Берлін, Н. Лоського, Р. Рейган)⁴.

2. Політична активність (член партії, організації, учасники різного роду мітингів, демонстрацій тощо) (А. Де Токвіль, Ж.-Ф. Ревель, Х. Арендт, В. Ф. Гумбольдт)⁵.

3. Суб'єкт, який сам себе визначає та здійснює свої замисли. (Ж. Ж. Руссо, Р. Арон, Т. Гобс, Б. Рассел, Д. Дьюї, Вольтер, Т. Гобс, Ю. Хабермас, Л. Ф. Мізес, В. Кудрявцев)⁶

4. Право громадян у межах законів робити усе заради їхнього щастя, що не буде шкодити іншим громадянам. (З. Бжезинський, П.-А. Гольбах)⁷.

5. Політична свобода розглядається у відчутті безпеки громадян, у захисті їхньої свободи державою. (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк, Г. Честертон, Д. Хауард, Дж. Буш)⁸.

6. Такі що є зовсім інакшими, які не підходять під жодне визначення блоку: Для С. Фромма – це можливість діяти не в рамках необхідності, а на основі усвідомлення альтернатив та їх наслідків, а у Б. Спінози вона виражена у природному праві громадянина, індивідуальною здатністю розмірковувати про речі без примусу до

цього. Ф. Мозер вважав, що політична свобода – це свобода громадянина думати, говорити і писати. На думку Р. Люксембург політична свобода є свобода інакомислення, це свобода тих хто думає інакше, бо усе, що соціально виховує, очищує та оздоровлює залежить саме від цієї умови, яка втрачає свою ефективність у стані коли політична свобода набуває статусу привілеїв.

У процесі вивчення феномену політичної свободи, серед мислителів, які займалися вивченням даного питання, одним із найцікавіших стосовно нашого питання є Монтеस्क'є. Він на відміну від інших науковців при розробці політичної свободи надає нам максимальне коло факторів впливу, що суттєво впливають на її формування, які детально аргументує. Тому вважаю доцільним розглянути такі приклади.

А. Мішель передає, що для Ш. Монтеस्क'є, політична свобода розуміється як продукт відомого «положення речей», відомих особливостей політичного устрою, завдяки яким жодна з влади не в змозі сказати, що вона є державою.

На думку А. Мішеля, ще цікавим у вченні Ш. Монтеस्क'є є те, що у розумінні ефективного державотворення він відрізняється від своїх сучасників тим, що на відміну від них він вважав, що не законодавство формує дух та звичаї, а навпаки⁹.

О. В. Зінченко у праці «Аналіз концепції конституційної монархії Ш. Л. Монтеस्क'є в науковому доробку Б. М. Чичеріна», звертає нашу увагу на те, що Ш. Монтеस्क'є у своїй головній праці «Про дух законів», досить часто звертає увагу на аспекти монархічної влади, мотивуючи це тим, що «безпосереднім предметом» конституційної монархії є політична свобода. Але при цьому свідомо обходив питання про втілення в життя політичної свободи в Англії, передаючи, що не його справа міркувати чи користуються англійці цією свободою, йому достатньо того, що вони встановили її за допомогою своїх законів¹⁰. Б. М. Чичерін вбачав у цьому недолік вчення Ш. Монтеस्क'є, який на думку автора Б. М. Чичеріна доопрацьовував розподілом громадянських прав на особисті та політичні, де особисті права належать громадянам як підпорядкованим особам державної влади, а політичні права належать громадянам як учасникам влади. Також він говорив про необхідність надання політичних прав і робітничому класу за умови виявлення ними політичної активності.

Б. М. Чичерін висував таким чином вимоги до особистих прав громадян: особиста свобода; недоторканість оселі та паперів і листів; свобода власності та її недоторканість; свобода промислів та занять; свобода совісті, слова, друку; свобода викладання та громадського виховання; свобода зборів та товариств; свобода громадської думки; публічність усіх урядових дій та публічність і гласність судочинства; право прохань¹¹. Сам автор праці О. В. Зінченко також надає актуальності проблеми громадянських та політичних прав у необхідності піднесення рівня правової культури населення¹².

Відносно розподілу влади на три окремих гілки законодавчу, виконавчу та судову як гарантії політичної свободи за Ш. Монтеск'є, Б. М. Чичерін вважає, що судова влада безсумнівно має самі суттєві гарантії свободи, але більш особистої чим політичної¹³.

Але ж суди, поліція підпорядковуються державі, а вона є політичним організмом, і дії судів, поліції, військових стосовно громадян теж приймаються на державному рівні, тобто є політичними діями.

С. І. Гессен вважав, що Ш. Монтеск'є як захисник правопорядку був далеким від ідеї лібералізму, тому політична свобода у розумінні Ш. Монтеск'є не є незалежністю індивіда від держави, а є правопорядком, підпорядкуванням влади, виданим нею законам.

Задля збереження такого ж принципу рівності як чіткого дотримання законів на державному рівні повинен був слугувати принцип «розділення влади», який повинен охороняти від зловживання владою, де Ш. Монтеск'є, мабуть все ж розумів рівновагу органів влади ніж їх відділення одну від іншої.

У Ш. Монтеск'є, політична свобода, як твердість закону із логічною необхідністю веде до свободи як до особистої недоторканості, яка формує початок свободи вже у розумінні лібералізму – тобто такої свободи, що оточує себе сферою свобідної дії, яка є непроникною для державної влади¹⁴.

У праці Д. А. Литвиненко і В. М. Прилипка автори аргументують, що у владно-суспільних відносинах Ш. Монтеск'є у центрі уваги ставить політичні аспекти свободи. Він ототожнює політичну свободу із особистою безпекою та незалежністю індивіда від свавілля влади через громадянські права. Задля збереження політичної свободи Ш. Монтеск'є запровадив розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову як стримуючі одна одну. Це стало вагомим внес-

ком в державотворчому процесі багатьох країн, як спроба розробки устрою, в якому б політична свобода отримала найбільший шанс для збереження. Поставивши у центр дослідження політичну свободу він намагався виявити її залежність від тих чи інших факторів впливу. Такими факторами виступали історичні, географічні та соціальні фактори. Авторам цікава також позиція Ш. Монтеск'є як такого, хто стоячи на початку раннього класичного лібералізму, проголосив ідею, яка лише на початку ХХ ст. стала програмою неолібералізму. Він писав, що держава повинна забезпечити громадян міцними засобами для життя, тобто їжею, нормальним одягом та родом праці, яка не шкодить здоров'ю. Це не збігається із укорініним тезисом лібералізму, що держава – це лише «нічний сторож», усі ж життєві проблеми громадян це їхня справа¹⁵.

У С. С. Рожневої політична свобода за Ш. Монтеск'є, – в державі де існують закони свобода існує не у тім, щоб робити усе що заманеться, а у тім щоб мати можливість робити що потрібно хотіти, та можливість робити усе, що законами не заборонено, – розглядається як можливість громадянина приймати участь в управлінні державою¹⁶.

У Г. В. Алексєєвої за концепцією Ш. Монтеск'є розділення влади необхідне задля забезпечення свободи. Свобода ж політична – це основа душевного спокою, яка залежить головним чином від доброякісних карних законів¹⁷.

З. П. Пруднікова у співвідношенні законів і свободи за вченням Ш. Монтеск'є, зауважує, що він у законах спирався на раціональне, протиставляючи безпідставному, яке надає ваду двозначному тлумаченню, що є недоліком багатьох сучасних політичних систем. Питання викорінення двозначного у законодавчих актах на якому наголошував Ш. Монтеск'є, на даний час широко ставиться юристами – практиками та теоретиками держави. Розглядаючи забезпечення політичної свободи як безпеки, Ш. Монтеск'є надає особливого значення доброякісності карних законів. Це і наразі є одним із найбільш наболілих питань у юридичній системи будь-якої держави¹⁸.

З'ясовуючи фактори впливу на формування політичної свободи, знаходимо у В. О. Дерюжинського, який розглядав концепцію Ш. Монтеск'є, що на особистість впливають багато факторів: кліматичні, релігійні, фактори законів, принципів управління, звичаїв,

минулого досвіду тощо, але немає конкретики щодо факторів впливу саме на політичну свободу.

Д. А. Литвиненко і В. М. Прилипка, розглядаючи концепцію Ш. Монтеск'є, про політичну свободу, називають фактори впливу: історичні, географічні, соціальні. Перші два є зрозумілими, а от останніх факторів впливу на людину доволі багато. Тому не вказано саме які соціальні фактори впливають на формування політичної свободи.

У Г. В. Алексеевої за концепцією Ш. Монтеск'є політична свобода в першу чергу залежить від карних законів.

Звідси розкрито наступні фактори впливу на формування політичної свободи: в першу чергу карні закони, географічний фактор, історичний фактор.

Як ми бачимо, на сьогодні певною мірою науковцями опрацьована тематика факторів впливу на політичну свободу за концепцією Ш. Монтеск'є. Проте вони не розкрили вплив релігійного та податкового факторів на формування політичної свободи, які нами доопрацьовані. Також належним чином покажемо на прикладі сучасного карного закону проблему впливу головного фактору за концепцією Монтеск'є – розмитість (аморфність) законів, яку частково висвітлено як проблему двозначності законів у праці З. П. Пруднікової.

У співвідношенні політичної свободи громадянина і держави, за концепцією Ш. Монтеск'є політична свобода в державі складається не в тім, щоб робити що заманеться, а лише в тім, щоб мати можливість робити те, що повинно хотітися індивідові як громадянину держави, та не бути примушеним робити те, чого хотітися не повинно¹⁹.

Для громадянина політична свобода полягає у душевному спокої, що заснований на переконанні у своїй безпеці²⁰.

Відносно держави свобода встановлюється лише законами, законами основними. Відносно громадянина свобода може визначатися встановленням загальноприйнятих звичаїв, вдач тощо, але при сприятливому характері цивільних законів²¹.

Розглядаючи співвідношення політичної свободи громадян і держави Д. Талмон вважав, що починаючи із 1789 року, дійсним вогом політичної свободи є вже не деспотизм королів, а необмежена парламентська більшість і тоталітарна демократія. Вже Ф. Бекон ха-

рактизував державну активність як приборкуючу та підкорюючу собі суспільство і на теперішній час універсальною мрією уряду є упорядкування поведінки народу.

Ш. Монтеск'є описував такий суспільний стан у Китаї. Він писав що загальний дух народу (нації) – це вплив комплексу речей, які управляють людьми: закони, принципи правління, звичаї вдачі, релігія та клімат і більший вплив однієї з перерахованих причин послабляє дію інших.

Наприклад, над дикунами панує практично лише природа та клімат, китайцями правлять звичаї, а у Римі панували принципи правління і вдачі старовини тощо

У законодавців Китаю головною метою було прагнення забезпечити своєму народу спокійне життя. Вони хотіли, щоб у Китаї люди відчували засіб досить ефективний для вселення покори, підтримки миру і порядку у народі, та для протидії вадам, що відбуваються від крутої вдачі

Та з іншого боку Китай став добре керованою країною, бо змішавши воєдино релігію, закони, вдачі і звичаї – усе це стало мораллю, чеснотою. Усі ці пункти в єдиному назвали обрядами. Тому молодість велику повагу один до одного та залежали всі між собою. Дійсно, такий проводили в їхньому вивченні, а подальше життя у виконанні. Вчені ці обряди викладали, чиновники проповідували, а правила обрядів, у змішанні всіх перерахованих пунктів, уже не мають у собі нічого духовного. Вони складаються із приписів повсякденної практики, які могли легше переконувати розум, аніж більш сторонні предмети, а звідси утворилося ідеальне вчення про необхідний порядок такого положення²². Але ж спокій і свобода дуже часто не тотожні. Народу, яким можна керувати можна і підмінити свободу на візуальний спокій, який може навіть лише створювати видимість спокійного способу життя громадян, який насправді не є таким. В такій ситуації політична свобода громадян опиняється у конкурентних стосунках із державою

У конкурентних стосунках громадян із державою, Ш. Монтеск'є писав, що збагачення держави є лише справою часу. Про те, яким чином вона діятиме, відразу розорюватиме своїх громадян або буде чекати, доки його громадяни досягнуть належного добробуту і тоді збагатять державу²³.

На думку Ш. Монтеск'є, у співвідношенні свободи і податків існує загальне правило: чим більше свободи у громадян, тим більше можна стягувати з них податків, менше свободи, менше податків. Так завжди було і завжди буде, це є правило самої природи незмінне завжди і скрізь²⁴. Звідси це має практичне значення і наразі, тому слід на це правило опиратись як на основу у формуванні податкових систем в усіх країнах.

Не менш важливим, особливо у наш час, фактором впливу на формування політичної свободи є релігійна складова. Вона у колі політичної свободи за концепцією Ш. Монтеск'є, якщо говорити з погляду політики, співіснує на рівні з іншими ключовими складовими соціальної сфери. На думку Ш. Монтеск'є, свобода, закони і релігія повинні доповнювати одне одного в прагненні зробити людей добрими громадянами. У разі якщо перша в якійсь мірі ухиляється від цього, тоді інша повинна заповнити це і навпаки. Коли релігією встановлюється догмат про неминучість людських учинків, то закони повинні бути більш суворими, адже вони повинні визначати поведження людей. Інша справа, коли релігією встановлюється догмат свободи. Але Ш. Монтеск'є зазначає, що релігія, яка дається завойовником приносить людині горе. Магометанська релігія говорить лише про меч, продовжуючи вселяти людям, дух винищування, що і створив її²⁵.

З огляду на те, що держави бачать потрібним визнати терпимими багато релігій, потрібно зобов'язати і релігії бути терпимими одну до іншої.

Політична свобода в державі дійсна у тому випадку, коли громадянин не обмежується лише тим, що не робить хвилювань у державі, а й не порушує спокою жодного, будь-якого громадянина²⁶.

Але Монтеск'є зауважує, що у зв'язку з тим, що лише нетерпимі релігії ревно прагнуть встановитися у чужих країнах, а релігія, що може терпіти інші релігії, мало піклується про поширення своєї релігії, то у випадках, коли держава досить задоволена своєю релігією, гарний був би цивільний закон, що забороняє запровадження іншої релігії. Це є основне правило для політичних законів у країні щодо релігії. Якщо держава може вільно вирішувати приймати чи ні в себе іншу релігію, то вона не повинна допускати її запровадження, а якщо прийняла, то повинна терпіти її²⁷.

Для сьогодення наочним практичним значенням такої думки є результат конфліктів між християнством та мусульманством, який поширюється особливо у останні роки завдяки доволі розширеному будівництву мечетей переважно у християнських країнах. У наш час в європейських країнах йде жорстока боротьба з боку прихильників мусульманської релігії до її впровадження у переважно християнські країни. Як один з наочних прикладів можна привести події що відбулись в останні роки у Польщі, Україні, Франції.

Наприклад, у Варшаві, яка є переважно католицькою країною, уже збудована невелика мечеть. У 2010 році у Варшаві відбувся протест проти будівництва нової великої мечеті в країні. Організатори протесту подали в муніципалітет вимогу негайного припинення будівництва нової мечеті. Президент Ісламської ліги у Польщі Самір Ісмаїл розповів кореспонденту «Gazeta Wyborcza», що то буде великий культурний центр, відкритий і для не мусульман, в якому планується проводити навчання з ісламу польською мовою²⁸.

Проте у прихильників різних релігій багато у чому різні погляди і у соціальному відношенні. А якщо звернути увагу на вкрай радикальний захист своїх інтересів з боку прихильників мусульманської релігії, наприклад після видання у Французькому сатиричному журналі Charlie Hebdo карикатур на пророка Мухаммеда, був здійснений напад на редакцію журналу 11.01.2015 р. у результаті якого загинуло дванадцять чоловік²⁹, є вкрай важливими погляди Ш. Монтеск'є стосовно релігії, на які і в наш час варто звернути увагу. На жаль, навіть на цих вбивствах, помста терористів не закінчилась. 30.06.2015 р. у місті Туніс терорист розстріляв на пляжі сорок людей європейського походження та стільки ж поранив. Організація «Ісламська держава» взяла на себе відповідальність за ці вбивства³⁰. На жаль масові вбивства у Франції і надалі продовжились, тут наведені лише декілька прикладів.

Наведені приклади показують нам, до яких наслідків можуть призводити конфлікти, коли інша релігія робить кроки до свого завоювання та розширення в чужій для неї державі. Це показує нам актуальність поглядів Монтеск'є у співвідношенні релігії та безпеки політичної свободи громадян.

Чи не є сказане Монтеск'є про те, що коли держава досить задоволена своєю релігією, гарний був би цивільний закон, який за-

бороняє запровадження іншої релігії, вкрай важливим у наш час, для того, щоб жодна зі сторін релігій не призводила до конфліктів та не проливала кров прихильників іншої? А якщо ми погоджуємось з тим, що політична свобода громадян полягає крім іншого й у тім, щоб громадяни почувалися в безпеці, то релігійна складова є невід'ємною частиною політичної свободи.

Але найважливіший фактор впливу на політичну свободу за концепцією Ш. Монтеск'є – це доброякісність карних законів. Важливим практичним значенням сьогодення є його зауваження щодо складання законів. Склад закону, при його розробці, повинен бути простим без вишуканості для доступності розуміння. Звідси потрібна істотна умова – щоб слова закону у всіх людей викликали ті самі поняття. Тому закони не повинні вдаватися у тонкощі, бо вони призначаються для людей посередніх і повинні в собі містити не мистецтво логіки, а здорове поняття батька сімейства³¹.

Стаття 75 Кримінального кодексу України є одним з наочних прикладів розмитості законів, які можуть призводити до різних наслідків при розгляді однакових справ.

В українському законодавстві, за статтею 75 Кримінального кодексу України, суддя призначає покарання як міру свободи на свій розсуд у певних межах, що встановлені кримінальним законом. Нерідко дискреційність та невизначеність норм призводить до зловживання правом. Так, за цією статтею суддя може засудити одну особу за вчинення певного злочину приміром на п'ять років позбавлення волі, а іншу особу за такого ж випадку злочину звільнити від покарання з випробувальним терміном. В обох випадках суддя діє у межах закону³².

Розглянувши найбільш цікаві погляди науковців, у яких явно виражена їхня особиста думка стосовно політичної свободи та підсумовуючи їхні погляди щодо розуміння політичної свободи за Ш. Монтеск'є, а також факторів впливу на формування політичної свободи, враховуючи доробок Б. Н. Чичеріна, схоже з ним ставлення С. І. Гессена та думки інших авторів, сформульовано термін політичної свободи сьогодення. Це є – правопорядок, за якого частина громадян є учасниками державної влади, інші громадяни є підпорядковані державній владі, де перші і другі підпорядковуються виданим владою законам, правом обирати та бути обраним до

представницьких органів влади, правом бути суб'єктом, який сам себе визначає та здійснює свої замісли в умовах певної системи правління. При цьому громадяни повинні відчувати себе захищеними державою.

З викладеного матеріалу стає очевидним значущість нерозкритих раніше належним чином факторів впливу на політичну свободу за концепцією Ш. Монтеск'є, а саме:

1. Найголовніший фактор, на якому наголошував Ш. Монтеск'є, це усунення аморфності (розмитості) законів, на які нам і в сьогоденні вказують сучасні науковці, навіть у карних законах, що може призводити до жахливих наслідків.

2. Це чітке, конкретне, зрозуміле правило оподаткування, яке задля збереження політичної свободи повинне бути незмінне завжди і всюди.

3. Релігійний фактор. Найкраще було б в одній державі мати одну релігію, якщо це не можливо, то держава повинна оберігати своїх громадян від конфліктів між прихильниками різних конфесій.

Слід пам'ятати, що сучасний світ багато в чому базується на ідеях, які виникли саме у XVIII- XIX ст., тому питання впливу праць класиків цього періоду на сучасний світ є справою майбутніх досліджень.

1. *Дерюжинський В.О.* Из истории политической свободы в Англии и Франции / Дерюжинський В.О. – С.-Петербург. : типография М. М. Стасюлевича. 1906. – С. 4. 2. Там же. – С. – 7. 3. *Речицкий В.* Свобода и государство / Речицкий В. – Х. : 1998. – С. 3. 4. Там же. – С. – 21 – 32. 5. Там же. – С. 21 – 32. 6. Там же. – С. 21 – 32. 7. Там же. – С. – 21 – 32. 8. Там же. – С. 21 – 32. 9. *Мишель А.* Идея государства. Критический опыт истории социальных и политических теорий во Франции со времени революции / Мишель А. ; [пер. с фр. П. Рождественского]. – М. : Территория будущего. 2008. – С. 54–56. 10. *Зінченко О. В.* Аналіз концепції конституційної монархії Ш. Л. Де Монтеск'є в науковому доробку Б. М. Чичеріна / О. В. Зінченко // Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – 2013. – № 2. – С. 207–209. 11. Там же. – С. 213. 12. Там же. – С. 206. 13. *Чичерин Б. Н.* Политические мыслители древнего и нового мира выпуск первый / Чичерин Б.Н. – М. : 1897. – С. 392. 14. *Гессен С. И.* Современная демократия / С.И. Гессен ; пер. с пол. Н. В. Данилкиной // Кантовский сборник. – 2011. – № 3. – С. 96 – 97. 15. *Литвиненко Д. А.* Шарль Луи Монтескье о свободе / Д. А. Литвиненко, В. М. Прилипка // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Вип. 6. (77). – С. 177–179. 16. *Рожнева С. С.*

Политико-культурные традиции гражданского общества, влияющие на процесс модернизации современной России / Рожнева С.С. // Современные общественно-политические системы в условиях модернизации: состояние и перспективы развития : сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции с международным участием / под общ. ред. О. С. Городниной. – Орел : 2011. – С. 255. **17. Алексеева А. В.** Роль политических прав и свобод в утверждении гражданственности в России: идейные истоки и современность. [Электронный ресурс] / А. В. Алексеева // Концепт. Научно-методический электронный журнал. – 2012. – № 12. – С. – 2,7. – Режим доступа : <http://www.copenok.ru/koncept/2012/12173.htm>. **18. Прудникова З. П.** Проблема соотношения закона и свободы в учении Шарля Луи Монтескье и ее значимость для современной теории государства / З. П. Прудникова // Вятский медицинский вестник. – 2009. – № 1. – С. 144. **19. Монтескье Ш. Л.** О духе законов / Монтескье. Ш.Л. – М. : Мысль, 1999. – С. 137. **20.** Там же. – С. 138. **21.** Там же. – С. 164. **22.** Там же. – С. 267. **23.** Там же. – С.189. **24.** Там же. – С. 191 – 192. **25.** Там же. – С. 381. **26.** Там же. – С. 401. **27.** Там же. – С. 402. **28. Європа: від заборони мінаретів – до заборони мечетей.** 26-03-2010 [Електронний ресурс] // сайт: «Іслам в Україні» – Режим доступу : <http://islam.in.ua/ua/novini-usviti/ievropa-vid-zaboroni-minaretiv-do-zaboroni-mechetey>. **29. В результаті розстрілу в редакції Парижа загинули головний редактор і журналісти.** 07-01-2015 [Електронний ресурс] // сайт: [comments.ua – Режим доступу : http://ua.comments.ua/world/248182-v-rezultati-rozstrilu-v-redaktsii-parizha.html](http://ua.comments.ua/world/248182-v-rezultati-rozstrilu-v-redaktsii-parizha.html). **30. Газета «Вести»** [Електронний ресурс]. – К., 2015. — № 111 (511). – Режим доступа : www.vesti.ua. **31. Скляр О. Ю.** Соотношение свободы государства и гражданина за концепцией Ш. Монтескье / Скляр О.Ю. : матеріали міжнародної науково-практичної конф. ["Наука в епоху дисбалансів"], (Київ, 25 січня. 2016 р.) / Центр наукових публікацій. – К. : Центр наукових публікацій, 2016. – С. 128. **32. Макаренко А. С.** Актуальні проблеми держави і права / А. С. Макаренко // збірник наукових праць. – Вип. 65 ; редкол. : С. В. Ківалов (гол. ред.) та ін., відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2012. – С. 610 – 617.

Sklyar Oleg. The importance conception of Sh. Montesquieu in formation the political freedom of present

Freedom being of radical content of human relations is always essential. In different historic periods freedom of majority of people was depressed as while slave-owning system or raised people till the possibility of free use of its action after French revolution that was begun in 1789. After a while when bipartition was done into two camps socialistic and capitalistic mankind in both camps had different action.

In present state one countries take into consideration past experience of other countries and adopt its changes to hegemonic formation in order to improve own one. Taking into consideration such changes in countries we should clear up what changes were made in freedom too.

From here it is observed the importance of understanding in present time for right actions in solution of questions that can be solved by political way and by pos-

sibility to ensure security to citizens in country independently from their views, confessions, conformism, traditions etc.

The aim of given work is to explore the influence of impact factors on formation of political freedom of modern times.

There are approximately two hundred definitions of political freedom there. If to summarize their definitions political freedom is realization of interests of citizens in political system of society. Given definition is general so let us to clarify it.

To do it we should to consider writings of thinkers of XVIII-XIX century, and their followers and literature of modern scientists in order to find necessary connection of classics in combination with writings of modern scientists.

Having examined the most interesting views of scientists in which their personal opinion is expressed as for political freedom and summarizing their views as for understanding of political freedom according to Sh. Montesquieu, impact factors on formation of political freedom and also considering result of B. N. Chicherin and similar to it definition of S. I. Gessen and thoughts of other authors, was defined term of political freedom nowadays. It is a public order where part of citizens is participant of governmental power and other part is state-dominated and both parts are subordinated to state laws, right to elect and be elected to representative power structures, right to be an object that determine themselves and realize its intentions in the conditions of defined government. At the time citizens should feel themselves protected by country.

From represented material importance of impact factors on political freedom that were not described properly earlier became evident according to the conception of Sh. Montesquieu, for example:

1. The most important factor on which Sh. Montesquieu emphasized is elimination of amorphism (lack of definition) of laws on which modern scientists points today even in penal laws.
2. It is clear, specific, plain tax rule which should be always permanent everywhere for the sake of maintenance of political freedom.
3. Religious factor. In case of impossibility in one country of existence of one religion the country should protect its citizens from quarrels among supporters of different confessions.

Key words: freedom, political freedom.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.1

К. М. ВІТМАН

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ ЯК ПОЛІТИЧНА МОДЕЛЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Проаналізовано наукові підходи до явища глокалізації, його особливості та характерні риси. Напрацьовано багаторівневу глокалізаційну модель етнокультурного середовища Європейського Союзу та досліджено особливості її трансформації під впливом збільшення кількості мігрантів, нехтування ними європейськими цінностями. Вказано на необхідність запровадження інституціоналізованих механізмів зворотного зв'язку, які дозволять коригувати і стабілізувати подальший вектор розвитку моделі глокалізації.

Ключові слова: глокалізація, політична модель, міграційна політика, Європейський Союз.

Витман К. Н. Глокализация как политическая модель: европейское измерение

Проанализированы научные подходы к явлению глобализации, его особенности и характерные черты. Нарботано многоуровневую глокализационную модель этнокультурной среды Европейского Союза и исследованы особенности ее трансформации под влиянием увеличения количества мигрантов, пренебрежения ими европейскими ценностями. Указано на необходимость введения институционализированных механизмов обратной связи, которые

позволять корректировать и стабилизировать дальнейший вектор развития модели глокализации.

Ключевые слова: глокализация, политическая модель, миграционная политика, Европейский Союз.

Vitman Kostantyn. Glocalization as a political model: the European dimension

The scientific approaches to the phenomenon of glocalization, its features and characteristics are analyzed. The multi-level glocalization model of ethnocultural environment of the European Union was worked out. The main features of its transformation under the influence of increasing number of migrant workers, their neglect of European values are studied. The need to provide the institutionalized feedback mechanisms that will adjust and stabilize the vector of development of glocalization model was pointed out.

Key words: glocalization, political model, migration policy, European Union.

Глокалізація як глобальна модель сучасних етнополітичних процесів наразі активно розробляється та використовується етнополітичною наукою. Так, О. Маруховська-Картунова у своїх етноконфліктологічних дослідженнях доводить, що глокалізація супроводжується хаотичними проявами і явищами, які вкрай негативно позначаються на сфері етнонаціональних відносин, стаючи каталізаторами етноконфліктів¹. Глокалізація як глобальна модель дозволяє вивчити більшість етнополітичних проблем під якісно новим кутом зору, що допомагає виявити їх глибинні причини та чинники, а отже, напрацювати більш ефективні механізми розв'язання.

Загалом моделювання досить давно і широко застосовується у політичній науці. У ХХ ст. моделі стали невід'ємною складовою мови економіки, політики, бізнесу, вони скрізь використовуються для глибшого розуміння досліджуваної ситуації чи об'єкту і ефективнішого досягнення цілей, - стверджує Е. Скотт². Моделювання як метод наукового пізнання передбачає процес побудови, вивчення і застосування моделей. Модель у процесі дослідження замінює досліджуваний об'єкт настільки ефективно, що її вивчення дає принципово нові знання про нього. Моделювання передбачає використання таких методів пізнання, як абстракція, аналогія, гіпотеза. Політологічні словники, кодифікуючи методи етнополітичних досліджень, зазначають, що моделювання поряд з аналізом, синтезом, індукцією, дедукцією, аналогією, абстрагуванням, спостереженням та експериментом є уні-

версальним інструментарієм осмислення етнополітичних явищ і процесів, суб'єктів і об'єктів етнополітики³. Застосування моделювання як основної методології дослідження етнополітичних процесів не є типовим для української етнополітології насамперед через складність цього наукового інструментарію, однак спробуємо ним скористатися.

Британський математик, корифей моделювання Дж. Бокс свого часу зауважив, що «по суті, всі моделі хибні, але деякі з них корисні»⁴. Таким чином дослідник вказав на недоліки цього методу: вибірковість, складність розробки моделей та обмеженість застосування в окремих випадках. Однак без застосування моделювання в етнополітології неможливо прогнозувати перебіг явищ (особливо це стосується етнополітичних конфліктів), відстежувати тенденції, виявляти дієвість тих чи інших механізмів впливу на етнополітичну ситуацію.

О. Картунов вказує на велику роль моделювання як методології етнополітичного пізнання. Науковець виокремлює функцію моделювання як одну з восьми функцій етнополітології, під якою має на увазі розробку формальних, евристичних, математичних та інших моделей етнополітичних процесів⁵. Слід зазначити, що низка інших функцій етнополітології також базується на моделюванні, принаймні не може бути повно реалізована без застосування цього інструментарію. Це прогностична функція, яка передбачає наслідки тих чи інших рішень, впровадження різноманітних теорій і концепцій, прогнозує розвиток етнополітичних процесів і явищ, а також прикладна функція науки, яка продукує рекомендації для практичної етнонаціональної політики на основі пізнання закономірностей розвитку етнополітичних процесів.

У цьому дослідженні ми плануємо розглянути вплив збільшення потоку мігрантів з мусульманських держав до ЄС внаслідок збройних конфліктів через призму глокалізації як глобальної політичної моделі. Підходи до глокалізації в науці суттєво різняться, що ускладнює розуміння та вивчення явища. Адже глокалізація є поєднанням, на перший погляд, непокінчених тенденцій – глобалізації та локалізації. Погодьмося, що для етнополітолога подібна діалектика не повинна становити труднощів, адже для більшості етнополітичних процесів притаманні взаємосупроводжуваність, взаємоперехід та діалектична взаємодія. Наприклад, етнополітична інтеграція та дезінтеграція; толерантність та ксенофобія; консолі-

дація та сепаратизація. Ці явища найчастіше є невід'ємними складовими одного етнополітичного процесу, перетікаючи одне в одне.

Що ж стосується глокалізації (термін утворився від поєднання globalization + localization = glocalization), то в науці не спостерігається повної єдності у визначенні цього явища, що дає можливість окреслити наступні підходи. Перший визначає глокалізацію як процес глобалізації локального та локалізації глобального. Так, Н. Аберкромбі стверджує, що це явище відображає ідею напруженості між локальною та глобальною культурами⁶. Глокалізація безпосередньо як поняття була запозичена з маркетингових стратегій глобальних компаній, що намагалися задовольнити місцеві смаки і тому модифікували продукцію залежно від того, на який локальний ринок вона надходить. Іноді термін «глокалізація» використовується для позначення глобальної локалізації — глобального світогляду та культури пристосованих до локальних умов.

Вперше теорія глокалізації була запропонована британським соціологом Р. Робертсоном і пояснювала вона діалектичну взаємодію між гомогенізацією, якою характеризується глобалізація, та індігенізацією – перемогою традиційного, локального над глобальним⁷. Р. Робертсон стверджував, що глобальні та локальні тенденції в загальному підсумку взаємодоповнюювані і взаємопроникають одна в одну, хоча в окремих випадках можуть навіть протидіяти одна одній. Таким чином другий підхід не розглядає глобалізацію локального та локалізацію глобального як окремі тенденції сучасного розвитку. Глокалізація в його межах постає процесом соціального, політичного, культурного розвитку, що характеризується взаємодією протилежних тенденцій.

За іншою версією термін «глокалізація», що міксує процеси глобалізації та локалізації і означає поєднання модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації, було запропоновано А. Моріта, засновником японської корпорації Sony. Вважається, що ідея глокалізації була запозичена у 80-х роках від японської практики «дочакука» (від яп. - 土着化, транслітер. - дочаку), що передбачала пристосування методів обробки землі до локальних умов. М. Шумилов зазначає, що глокалізація в японському розумінні відбувається внаслідок культурної гібридизації, тобто конструктивної співпраці та взаємозбагачення культур в межах культурних регіонів⁸.

Спрощено глокалізація – це продовження глобалізації, що супроводжується збереженням, посиленням регіональних тенденцій. Але якщо в межах глобалізації як моделі глобального розвитку – тенденції регіоналізації, локалізації вважаються здебільшого негативним наслідком чи побічним ефектом, то в межах глокалізації – рівноправною складовою процесу. Глокалізація вивчає глобалізацію як низхідний потік, а локалізацію як висхідний потік. Хоча обидва є протидіючими за своїм характером, однак можуть комбінуватися, започатковуючи нові процеси, в тому числі етнополітичні.

Глобалізація як всезагальна гомогенізація світу, зникнення етнічних відмінностей довела свою недовість та неспроможність пояснити дію і значення багатьох локальних чинників. Адаже замість злиття та уніфікації спостерігається підвищення інтересу до локальних відмінностей, традицій, зростання націоналістичних настроїв, сепаратистських тенденцій. Глокалізація як загальна модель розвитку враховує дію цих чинників і набагато краще пояснює їх вплив на етнополітичну сферу. Н. Кожевніков та Н. Пашкевич підкреслюють, що природні процеси розвитку рухаються в обидва боки: глобальності та локальності, тому глокалізація призводить до того, що глобальність постає не одновимірним простором, а транслокальністю, новим виміром зближення полюсів глобальності та локальності⁹. Для етноспільнот це означає - пошук оригінальних відмінностей, нових механізмів та шляхів підкреслення власної ідентичності та виключності на глобальному рівні, з одного боку, а з іншого боку, - пристосування, відтворення елементів загального в конкретних культурах.

У цьому контексті слід згадати, що поряд з поняттям глокалізації для відображення специфіки та складності процесів, що характеризують сучасну глобальність у її локальних проявах, дослідники виокремлюють також цілу низку суміжних понять – регіоналізацію, партикуляризм, традиціоналізм, гібридизацію, фрагментацію, фрагментацію (поєднання інтеграції з фрагментацією)¹⁰. Всі ці процеси можуть бути охарактеризовані як прояви глокалізації на різних рівнях та в різних куточках світу, її форми. Так, наприклад, гібридизація вважається найпоширенішим видом глокалізації в сучасному світі, одним з механізмів поєднання глобального та локального. Під час гібридизації глобальні процеси адаптуються до соціальної, політичної, етнокультурної систем та їх інститутів.

3. Бауман називає глокалізацію процесом, що об'єднує тенденції глобалізації та локалізації, заснованим на перерозподілі привілеїв та дискримінації, багатства і бідності, свободи та залежності¹¹. Дослідник підкреслює, що інтеграція, фрагментація, глобалізація і територізація світу взаємопов'язані і є різними проекціями одного й того процесу – глокалізації. Саме глокалізація пояснює, чому різні етнічні групи не уніфікуються в спільному етнокультурному середовищі, а навпаки з'являються та актуалізуються нові культурні відмінності в контексті взаємодії глобального та локального. Як підкреслює М. Касабуцька, саме тому глобальні зміни в сфері культури не пов'язані з втратою державою своєї національної неповторності, з нав'язуванням певних стандартів всьому світу і тотальною уніфікацією¹². Саме в період глобальних змін у всіх сферах життя суспільства посилюється почуття національної ідентичності і відбуваються процеси глокалізації. Все це актуально для європейських суспільств, етнокультурні середовища яких зазнають не лише посиленого тиску ззовні з боку глобалізації, а й зсередини внаслідок стрімкого зростання мігрантських спільнот.

М. Касабуцька, вивчаючи процес глокалізації, зокрема особливостей міжкультурної взаємодії, пропонує наступний алгоритм глокалізації, який полягає в тому, що у міру розширення контактів з глобальним середовищем акценти зміщуються більше на локальну складову, ніж на глобальну. Тому глобальні етнокультурні символи та цінності на території окремо взятої країни не перетворюються на уніфікуючі, навіть не асимілюються, а зазнають значної трансформації для того, щоб увійти в контекст місцевої культури, набути значення та стати впізнаваними в поліетнічному багатокультурному суспільстві.

Прикладом дії моделі глокалізації можуть бути спроби мусульман Європи відмежуватися від терористичних актів у Франції 2015 року, продемонструвати, що іслам як релігія та культурна матриця не має нічого спільного з тероризмом і повинна залишатися повноцінною складовою мультикультурної багаторелігійної об'єднаної Європи. Так, набули розголосу акції, організовані після терактів у м. Парижі для відновлення контакту мусульман з європейською частиною французького суспільства, яка оплакувала пам'ять загиблих. Учасник однієї з акцій вийшов на площу Республіки зі зав'язаними

очима та плакатом з написом «Я мусульманин, і мені кажуть, що я – терорист. Я довіряю вам, а ви довіряєте мені? Якщо так, то обійміть мене»¹³. Велика кількість згорьованих французів взяла участь у цьому флешмобі, підтримуючи мусульман, які не мали відношення до теракту і давно стали невід’ємною частиною поліетнічного французького суспільства. Завдяки подібним акціям було налагоджено діалог між поміркованими, вже єропейзованими мусульманами, які поділяють європейські цінності. Таким чином глокалізація означає не лише протидію місцевої та будь-якої зовнішньої культури (як глобальної, так і тієї, що представляють різноманітні мігрантські спільноти), а й їх взаємопроникнення, постійний обмін та інтерференцію.

Розглядати глокалізацію як модель взаємодії культурних середовищ можна на рівні Європейського Союзу. Глокалізаційну модель можна представити як багаторівневу взаємодію, інтеракцію національного, загальноєвропейського, глобального культурних середовищ та привнесених культурних, релігійних та інших традицій мігрантами. Наслідком цієї взаємодії постає унікальне етнокультурне середовище, що має спільні риси, спільні етнополітичні проблеми і виклики, в цілому характерні для ЄС, однак з яскраво вираженими відмінними регіональними рисами. Цю глокалізаційну модель етнокультурного середовища Європейського Союзу також можна охарактеризувати як багаторівневу, оскільки вона певною мірою корелює з множинністю ідентичностей – загальноєвропейської, національної, етнічної та інших.

Коректність та дієвість застосування такої політичної моделі глокалізації підтверджують дослідження характерних рис та практичних аспектів глокалізації Н. Кожевнікова та Н. Пашкевича¹⁴. Дослідники визначають багаторівневність, взаємопроникність характерними рисами глокалізації, яка найкраще піддається дослідженню на рівні великих регіональних наднаціональних макроструктур на зразок ЄС. Підкреслюється, що раніше наукові дослідження були спрямовані на найвищий рівень глокалізації, тоді як інші її рівні мають не менше значення і можуть по черзі виходити на передній план, залежно від умов і конкретних факторів. Про цьому рівні глокалізаційної моделі безперервно взаємодіють один з одним.

Прикладом функціонування такої багаторівневої глокалізаційної моделі може бути вплив міграційної кризи в Європейському Союзі. Так, в 2015-2016 роках актуалізувалися етнополітичні загрози, що походять з мігрантського етнокультурного середовища, яке різко почало розширюватися внаслідок збільшення кількості мігрантів та загрожувати цінностям загальноєвропейського та національного рівнів країн ЄС. Це дало підстави журналістам навіть констатувати явище ісламізації Європи, що означає посилення впливу ісламу в різних сферах загальноєвропейської політики і суспільного життя, а також збільшення прихильників цієї релігії в певному регіоні або країні ЄС. До речі, ісламізація також визначається науковцями як один з різновидів глокалізації за аналогією з істернізацією або вестернізацією.

Однак в цьому дослідженні розглядається більш складна багаторівнева модель глокалізації, в якій ісламізацію можна позиціонувати як підсистему складнішої системи, вдаючись до системного методу. В Європейському Союзі наразі під тиском збільшення кількості мігрантів переважно з регіонів збройних конфліктів Сходу та Північної Африки спостерігається розширення, домінування в політичному та соціальному дискурсах мусульманської культурно-релігійної підсистеми. Іншими словами збільшення кількості мігрантів в країнах ЄС призводить до автоматичної реплікації їх етнокультурного середовища, що включає не лише мову, релігію, а й культурні, соціальні, етнічні, поведінкові стереотипи. Цей етнополітичний процес створив загрози для інших підсистем або рівнів моделі глокалізації – загальноєвропейського та національних.

Прикладом, що висвітлює практичні аспекти трансформації глокалізаційної моделі можуть бути напади на жінок, які сталися під час новорічних свят у Німеччині, Австрії, Швейцарії та Фінляндії. Зокрема у Кельні у новорічну ніч близько 100 жінок стали жертвами сексуальних домагань та пограбувань з боку мігрантів. Масштаб нападів на жінок на центральному вокзалі та біля собору м. Кельн шокував Європу, оскільки у них брали участь близько тисячі чоловіків-вихідців зі Сходу та Північної Африки, що перебували в стані алкогольного сп'яніння. Місцева поліція навіть назвала ці напади новим виміром злочинів, з якими правоохоронним органам ЄС раніше не доводилося мати справу¹⁵. Пізніше кількість справ, пору-

шених за фактом заяв про напади протягом новорічних свят у Кельні, сягнула понад півтисячі.

Аналогічні напади також сталися під час новорічних святкування ще в 12 землях Німеччини, швейцарському Цюриху, австрійському Зальцбургу та фінському Гельсінкі. Федеральне відомство з кримінальних справ повідомило, що жертвами нападів практично у всіх випадках були жінки, а нападниками – чоловіки-мігранти віком від 17 до 30 років арабської або північноафриканської зовнішності. Пошук підозрюваних звужив коло переважно до шукачів притулку та осіб, які нелегально перебувають у країнах ЄС. Новорічні напади засвідчили посилення позицій та претензій на домінування емігрантського етнокультурного середовища у досліджуваній нами багаторівневій глокалізаційній моделі ЄС. Загалом пояснюються вони невисокою цінністю жінки як особистості, неповагою до її прав у етнокультурному середовищі Сходу, звідки походять мігранти. Ці злочини збурили політикум та суспільство, а також стали причиною соціальних та політико-правих спроб звужити подібне розширення мігрантського етнокультурного середовища.

Зокрема, у Німеччині в січні 2016 року відбулася низка анти-мігранських протестів, як стихійних, так і організованих. Так, 2 тис. демонстрантів, переважно жінок, провело акцію в центрі Кельну для того, щоб висловити протест проти нападів на жінок під гаслами "Ні означає ні" та "Заберіть свої руки геть від наших тіл". Також в Кельні представники антиісламського руху Pegida влаштували протест проти міграційної політики канцлера Німеччини, під час якого закидали поліцію пляшками та петардами. Соціологічні опитування засвідчили, що після нападів на жінок більшість жителів Німеччини підтримали б обмеження прийому біженців, зокрема до 200 тис. осіб у 2016 році¹⁶.

До різких заяв вдалися держави Східної Європи, які виступають проти політики розподілу біженців, запропонованої Німеччиною. Зокрема, прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо на тлі вищезгаданих злочинів заявив, що не допустить велику мусульманську громаду до Словаччини, оскільки, на його думку, «мусульманських біженців неможливо інтегрувати» та долучити до європейських цінностей¹⁷. Політик вважає, що ЄС повинен зупинити вплив мігрантів. Слід зазначити, що реальна кількість мігрантів-мусульман у країнах ЄС

наразі не встановлена, оскільки поряд з легальними мігрантами до об'єднаної Європи потрапляє велика кількість так званих нелегалів.

Міграційна криза призвела до трансформації глокалізаційної моделі етнокультурного середовища ЄС, що дестабілізує етнополітичну систему наддержавного утворення та загрожує збереженню його цілісності. Не випадково, дослідники глокалізації вказують, що всі етапи і напрямки трансформації повинні містити інституціоналізовані механізми зворотного зв'язку¹⁸, що дозволять коректувати подальший вектор розвитку моделі глокалізації. На думку Н. Кожевникова та Н. Пашкевича, глокалізація повинна рухатися до формування цілісних, багаторівневих, взаємодоповнюваних і стабільних систем. Для цього вони радять забезпечити управління хаотичними тенденціями в політиці, в тому числі міграційній, в культурі та інших сферах, що дозволить цим системам (моделям) знайти найоптимальніші шляхи до нових стабільних станів та оптимальних структур. Наразі в ЄС спостерігається тимчасова стабілізація глокалізаційної моделі етнокультурного середовища, в першу чергу, за рахунок протестної активності, суспільних настроїв, тобто неінституціоналізованих каналів зворотного зв'язку.

1. *Маруховська-Картунова О.* Еволюція та сутність етнокланових режимів: етноконфліктний вимір / О. Маруховська-Картунова // Наукові записки НаУ-КМА. – Т. 173 : Політичні науки. – К., 2015. – С. 62. **2.** *Scott E.* Model Thinking [Електронний ресурс] / E. Scott / Coursera. - University of Michigan. – Режим доступу : <https://www.coursera.org/learn/model-thinking>. **3.** *Антонюк О.* Методи етнополітологічних досліджень [Електронний ресурс] / О. Антонюк // Політологічний словник. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/863.html>. **4.** *Vox G.* Empirical Model Building and Response Surfaces / G. Vox, N. Draper. – New York : John Wiley & Sons, 1987. – P. 424. **5.** *Картунов О.* Вступ до етнополітології : наук.-навч. посібник / Картунов О. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 48-49. **6.** *Аберкромби Н.* Глокалізація / Аберкромби Н., Хилл С. Тернер Б. // Социологический словарь. – М. : Экономика, 2004. – С. 175. **7.** *Robertson R.* Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series) / R. Robertson // SAGE Publications, 1992. – P. 67. **8.** *Шумилов М.* Концептуальные основы глобализации [Електронний ресурс] / М. Шумилов // Теоретический журнал "Credo". – 2005. – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/459/57/>. **9.** *Кожевников Н.* Глокализация: концепции, характерные черты, практические аспекты / Н. Кожевников, Н. Пашкевич // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова. – 2005. – №3. – Т.2. – С. 111. **10.** *Хан Е.* Сущность и

социальные функции теории глокализации / Хан Е. // Философия. Политика. Культура. – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – С. 109. **11.** Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Бауман З. – М., 2004. – С. 87. **12.** Касабуцкая М. Глокализация и особенности межкультурного взаимодействия / М. Касабуцкая // Труды Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств, 2015. – С. 206. **13.** Мусульманин із зав'язаними очима обіймає парижан [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/media/video/27375542.html>. **14.** Кожевников Н., Пашкевич Н. Цит. праця. – С.112. **15.** Німеччину шокували новорічні напади на жінок у Кельні [Електронний ресурс] / BBC Ukrainian. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/01/160105_cologne_new_year_assaults_women. **16.** Більшість німців висловилися за обмеження міграції біженців після подій у Кельні: соціологічне опитування [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу : <http://tsn.ua/svit/bilshist-nimciv-vislovilisa-za-obmezheniya-migraciyi-bizhenciv-pislya-podiy-u-kelni-568783.html>. **17.** У Словаччині вважають, що біженців-мусульман неможливо інтегрувати [Електронний ресурс] // Кореспондент. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/world/3612719-u-slovachchini-vvazhauit-scho-bizhentsiv-musulman-nemozhlyvo-intehruvaty>. **18.** Кожевников Н., Пашкевич Н. Цит. праця. – С.112.

Vitman Kostantyn. Glocalization as a political model: the European dimension

The scientific approaches to the phenomenon of glocalization, its features and characteristics are analyzed. The multi-level glocalization model of ethnocultural environment of the European Union was worked out. The main features of its transformation under the influence of increasing number of migrant workers, their neglect of European values are studied. The need to provide the institutionalized feedback mechanisms that will adjust and stabilize the vector of development of glocalization model was pointed out.

In this study we examine the effect of increasing the flow of migrants from Muslim countries to the EU as a result of armed conflict through the prism of glocalization as a global political model. The approaches to glocalization in science differ substantially, making it difficult to understand and study the phenomenon. The glocalization is combination of, seemingly incompatible trends - globalization and localization.

Simplistically glocalization is a continuation of globalization, accompanied with preservation and strengthening of regional trends. But if in globalization, within a model of global development - the trend of regionalization, localization are considered mostly negative consequence or side effect, within a model of glocalization - an equal part of the process.

Glocalization as a general model takes into account the effect of these factors and much better explains their impact on ethno-political processes. For example, hybridization is considered the most common type of glocalization in the world

today, one of the mechanisms combining global and local. During hybridization global processes are being adapted to the social, political, ethnic and cultural systems and their institutions.

It is possible to consider glocalization as a model of interaction between cultural environments at the level of the European Union. The model of glocalization can be represented as a multi-level cooperation, interaction of national, European and global cultural environments.

The result of this interaction presents unique ethnocultural environment that has something in common, common ethnopolitical problems and challenges generally characteristic of the EU, but with strong distinctive regional features. This glocalization model of ethnocultural environment of the European Union can also be described as multi-level because it correlates to some extent with the multiplicity of identities - a pan-European, national, ethnic and others. The levels globalized model continuously interact with each other.

An example of such a multi-functioning model of glocalization would be the impact of the migration crisis in the European Union. Thus, in 2015-2016 ethnopolitical threats originating from migrant ethnocultural environment were highlighted. It began to grow rapidly due to increasing number of migrants and to threaten the values of the European and national levels of the EU. The European Union is currently under pressure of increasing the number of migrants mainly from the regions of armed conflict - East and North Africa. There is expansion, domination of political and social discourse subsystem, conventionally defined as, Islamization. This process created ethnopolitical threat to other subsystems and levels of glocalization model - European and national.

New Years eve's attacks demonstrated the rise of domination and ambitious of migrant ethnocultural environment in our study of multi-level EU glocalization model. In general, they are explained by the low value of women as individuals, disrespect for their rights in ethnocultural environment of the East, where the migrants come from.

Key words: glocalization, political model, migration policy, European Union.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ)

Статья представляет собой попытку постановки вопроса о специфике процесса формирования современной казахстанской политической нации в свете общетеоретических аспектов проблематики политической нации как магистрального подхода к формированию национальной идентичности в современном мире. На основе анализа соответствующих научных трудов и политико-правовых источников делается вывод о принципиально надэтническом характере нациестроительства в современной Республике Казахстан при одновременном учете роли казахского народа как историко-культурной матрицы данного процесса.

Ключевые слова: Республика Казахстан, нациестроительство, политическая нация.

Ріаханов Ш. Н. Формування політичної нації в Республіці Казахстан (до постановки проблеми)

Стаття являє собою спробу постановки питання про специфіку процесу формування сучасної казахстанської політичної нації в світлі загальнотеоретичних аспектів проблематики політичної нації як магистрального підходу до формування національної ідентичності в сучасному світі. На основі аналізу відповідних наукових праць і політико-правових джерел робиться висновок про принципово надетнічний характер націєбудування в сучасній Республіці Казахстан при одночасному врахуванні ролі казахського народу як історико-культурної матриці цього процесу.

Ключові слова: Республіка Казахстан, націєбудування, політична нація.

Riahanov Shyngys. Building the political nation in the Republic of Kazakhstan (towards the research problem)

This article represents an attempt to substantiate the conceptual issue of the specificity of the development of the contemporary Kazakhstan political nation in the light of general theoretical aspects of the problems of political nation as the mainstream approach toward national identity formation in the contemporary world. Based on the analysis of the relevant academic works and political and legal sources, the author infers that the process of nation-building in the contemporary Republic of Kazakhstan has largely taken upon a supra-ethnic character whilst simultaneously

accounting for the role of the Kazakh people as a historical-cultural matrix of the aforesaid process.

Key words: *Republic of Kazakhstan, nation-building, political nation.*

В процессе развития современных постсоветских государств проблематике национальной идентичности суждено было сыграть одну из ведущих ролей, поскольку после крушения советского государственно-политического проекта и составлявшего его идеологическую матрицу марксистско-ленинского мировоззрения распространенной альтернативой последним стали разнообразные концепции «национального строительства» (англ. nation-building). Как отмечает в связи с этим видный исследователь постсоветских процессов «национального строительства» Р. Брубэйкер, значительная часть новых постсоветских государств после 1991 г. последовала модели поведения «национализирующих государств» (англ. nationalizing states). Характерной чертой этнополитических подходов последних стало стремление к максимальной гомогенизации этнонациональных структур и практик в существующих государственных границах, что парадоксальным образом одновременно как продолжало, так и отрицало прежний советский принцип «национальной по форме и социалистической по содержанию» политической культуры¹. С другой стороны, такого рода политику можно обоснованно рассматривать как частное проявление общего стремления государства эпохи Модерна к сокращению качественного разнообразия подвластных ему общественных структур с целью оптимизации управления последними².

Исходя из вышеуказанного, теоретический и политико-практический концепт политической нации приобрел особое значение для тех национальных государств постсоветского пространства, в которых в силу воздействия исторических факторов разной направленности наблюдалось значительное разнообразие этнонационального состава населения. Провозгласившая свою государственную независимость 16 декабря 1991 г. Республика Казахстан может рассматриваться как один из ярких примеров подобной ситуации. При этом, в отличие от многих других постсоветских государств, национальная политика руководства Республики Казахстан не повлекла за собой сколько-нибудь серьезных внутреннеполитических конфликтов или же столкновений с сопредельными государствами. По этой

причине исследование специфики построения современной политической нации в Республике Казахстан заслуживает особого внимания с точки зрения исследования общего и особенного в динамике этнополитических процессов на постсоветском пространстве.

В контексте изучения обоснованной выше проблематики следует прежде всего определиться с дефинициями, способствующими формированию категориального аппарата и методологического подхода, адекватного цели и задачам дальнейшего исследования. В этом плане концепт политической нации представляет особый интерес. Поскольку в современной научной литературе интерпретациям понятия политической нации посвящено значительное число разнообразных исследований, представить в данной статье полноценный критический обзор последних представляется невозможным. Тем не менее стоит остановиться на некоторых наиболее репрезентативных точках зрения.

Само понятие «политическая нация» вошло в магистральный дискурс этнополитических исследований довольно давно. В определенном смысле предшественником концепта политической нации было понятие «политического тела» (англ. *body politic*), означающее территорию государства и его подданных как своего рода «продолжение» сакрального тела монарха и служившее обоснованием единства между монархом и его подданными³. В этом смысле образование территорий государств Западной Европы Нового времени, для каждого из которых единственным сувереном стала «своя» монархическая династия, представляло собой истоки формирования современных политических наций. Интересным в этом контексте является мнение О. Шпенглера о том, что именно государствообразующая деятельность соответствующих монархических династий содействовала развитию раннего национального сознания западноевропейских народов после 1000 г., в то время как порожденный Французской революцией национализм эпохи Модерна был всего лишь формой рационализации этого основанного на «династическом принципе» национального сознания⁴.

Подобного рода мнения можно найти и в современных исследованиях проблем политической нации. Так, Э. Д. Смит определяет политическую нацию как «общность законов и правовых институтов», члены которой «объединяются общим кодексом и имеют оди-

наковые права и обязанности»⁵. Похожей точки зрения придерживается и А.С. Панарин, по мнению которого «политическая нация – сообщество, живущее в едином политико-правовом пространстве, законы и нормы которого признаются универсальными, невзирая на классовые, этнические, конфессиональные и другие различия»⁶. С другой стороны, А. Н. Майборода скептически относится к широко распространенной дихотомии «политическая нация – этническая нация», фактически рассматривая нацию как таковую в качестве имманентного политического феномена, наиболее эффективным фактором обеспечения существования которого является воплощенная в соответствующем государстве политическая воля⁷. По мнению А. Н. Майбороды, моно- или полиэтничность нации является характеристикой, относительно вторичной по сравнению с ее политической сущностью и территориальным пространством политической интеграции, в границах которого и формируется нация⁸. Такого рода интерпретации процесса формирования политической нации указывают на ведущую роль территориального суверенного государства как единственного субъекта властных отношений в процессе образования единого политико-правового пространства, которое собственно и обеспечивает реализацию проекта политической нации.

В этой связи особое значение приобретают различные интерпретации роли национального государства (англ. nation-state) эпохи Модерна в процессе утверждения политической нации как относительно универсальной модели этнополитической организации общества. Такого рода концепции как модель «воображаемых сообществ» Б. Андерсона⁹ или вышеупомянутая концепция «национализирующих государств» Р. Брубэйкера¹⁰ позволяют обратить внимание на особую важность культурно-информационной политики национального государства в формировании единой политической культуры как психологической основы ощущения полиэтнической национальной общности. Исходя из этого, следует обратить должное внимание на роль соответствующих подходов в культурно-информационной политики Республики Казахстан с целью понимания специфики формирования и стабилизации казахстанской политической нации.

По мнению Ж.К. Нургалиевой, в процессе формирования казахстанской национальной политики после провозглашения госу-

дарственной независимости Республики Казахстан можно выделить несколько этапов. Первый из них – 1991–1995 гг., когда, по её мнению, произошло окончательное формирование казахстанской национально-государственной элиты, прошла концептуализация представлений о ведущей роли казахского этноса в процессе государственного и национального строительства¹¹. Такую точку зрения разделяет и А. Вежбицки, по мнению которого период 1990–1993 гг. стал временем доминирования этнонационалистических настроений, основным носителем которых выступила ранее оппозиционная к власти КПСС казахская национальная интеллигенция¹². Характерным в этом плане для А. Вежбицки является составляющая преамбулы Конституции Республики Казахстан 1993 г. (пункт 1), согласно которой Республика Казахстан рассматривалась как «форма государственности самоопределившейся казахской нации»¹³. Однако при этом вряд ли возможно согласиться с тезисом А. Вежбицки о том, что данная формула представляла собой форму этнократического господства, поскольку в той же преамбуле к Конституции 1993 г. (пункт 8) закреплялся статус русского языка как языка «межнационального общения», чье сохранение, равно как и поддержка «других» языков, было объявлено частью государственной политики¹⁴.

В любом случае, конституционный строй, установленный в 1993 г., все же давал определенные основания говорить о некоторых тенденциях этнизации проекта казахской нации. Поворотным пунктом в направлении к универсализации проекта политической нации в Республике Казахстан стал 1995 г., а именно: образование Ассамблеи народов Казахстана как консультативно-совещательного органа при Президенте Республики Казахстан, с соответствующими полномочиями в плане формирования этнонациональной политики (март 1995 г.)¹⁵, и принятие новой Конституции Республики Казахстан (30 августа 1995 г.). Краеугольным камнем новой Конституции в плане регулирования вопросов нациестроительства стала акцентуализация термина «народ Казахстана», пришедшего на смену прежнему определению «самоопределившейся казахской нации». Так, в статье 1 Конституции Республики Казахстан в качестве одного из базовых принципов «деятельности Республики» упоминается «казахстанский патриотизм», а в статье 7 указывается, что государство «заботится о создании условий для изучения и развития

языков народа Казахстана»¹⁶. Следует отметить также значительное повышение официального статуса русского языка: если в Конституции 1993 г. он рассматривался как «язык межнационального общения», то в рамках Конституции 1995 г. употребление русского языка «наравне с казахским» в государственных организациях и структурах местного самоуправления было закреплено вышеупомянутой статьей 7¹⁷. Таким образом, именно 1995 г. целесообразно рассматривать в качестве исходной точки формирования современной модели политической нации Республики Казахстан.

Важную роль в развитии концепта казахстанской политической нации сыграли теоретические и практически-политические положения, сформулированные Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым. В частности, в Стратегии «Казахстан – 2030» (1997 г.), представляющей открытое послание Н.А. Назарбаева народу Казахстана как коллективному адресату, содержится тезис о «евразийском» характере казахстанской государственности, утверждается, что именно национальное единство является одним из важнейших факторов гармоничного и сбалансированного развития казахстанского общества и государственности¹⁸. В целом, исходя из общего контекста Стратегии «Казахстан – 2030», можно сделать вывод, что её основные положения подразумевают именно политическую нацию: «народ Казахстана», «казахстанцы» как субъекты государственного строительства и объекты государственной политики.

В дальнейшем Н.А. Назарбаев конкретизировал основы современной доктрины казахстанской политической нации. В частности, в своем выступлении на открытии очередной сессии Парламента Республики Казахстан (1 сентября 2004 г.) Н.А. Назарбаев отметил, что «казахстанская нация – это свободная ассоциация проживающих в стране этносов, их культурно-политическое и социально-экономическое единство при сохранении этнического многообразия»¹⁹. Такого рода определение вполне вкладывается в классические концепции полиэтнической политической нации, проанализированные выше. В рамках такого подхода тезис А. Н. Майборода о принципиально политической природе какой-либо нации получает дополнительное подтверждение, поскольку основной акцент тут сделан на общности политической культуры и национально-территориального комплекса социально-экономических связей.

Определенное взаимодействие между «этнической» и «политической» концепциями нациестроительства можно проследить в концептуально-философских положениях, изложенных в книге Н.А. Назарбаева «В потоке истории» (1999 г.). Н.А. Назарбаев актуализирует этнокультурные аспекты развития именно казахстанской нации, которую он рассматривает в качестве законного наследника культуры предшествующих тюркских и нетюркских народов Великой Степи²⁰. Особое внимание уделено вопросам национальной самоидентификации казахов, выживания и процветания казахской нации в современном глобализирующемся мире. Тем самым постулируется принципиальная непротиворечивость одновременного процесса развития «народа Казахстана» как «единой гражданской и политической общности»²¹, с одной стороны, и сохранения этнического разнообразия населения Республики Казахстан в силу как сложности формирования «суперэтнических» общностей в целом, так и отрицательного исторического опыта ассимиляционных процессов в бывшем СССР в частности²². Фактически подход Н.А. Назарбаева к соответствующей проблематике можно подытожить следующим определением из главы 1-й «В потоке истории»: «Нации – это живые организмы, управляемость развитием которых имеет социобиологические и культурные ограничения. Выращивать нации как грибы не только бесполезно, но и невозможно»²³.

Такого рода сбалансированный подход нашел свое выражение и в пяти принципах казахстанской идеи, сформулированных Н.А. Назарбаевым в тот же период (январь 2001 г.): 1) фактическое и юридическое равенство всех этносов Республики Казахстан; 2) признание государствообразующей роли казахского народа (этноса) при одновременном признании последним своей ответственности перед другими народами (этносомами) Республики Казахстан; 3) содействие религиозной идентичности и толерантности народов; 4. развитие казахстанского патриотизма; 5. формирование казахстанского среднего класса как носителя общенациональной идеи²⁴. Соответственно можно заключить, что для Н.А. Назарбаева основным вопросом, который необходимо было урегулировать средствами государственной культурно-информационной политики, стало определение взаимоотношения между концептами «казахская

нация/народ» и «народ Казахстана/казахстанский народ», причем первый из них коррелирует с типичными представлениями об этнической природе нации, а второй – с концепцией политической нации как таковой.

Новый этап развития казахстанской политической нации как концепта и как цели государственной культурно-информационной политики наметился в конце 2000-х – начале 2010-х годов, основным проявлением чего стала новая активизация деятельности Ассамблеи народов Казахстана, постоянным председателем которой является Н.А. Назарбаев. Если выдвинутая Ассамблеей в 2004 г. Доктрина национального единства в целом следовала вышеуказанным постулатам о важности полиэтнического, гражданского единства казахстанцев, то новый этап нормативного творчества Ассамблеи, начавшийся по итогам конституционной реформы 2008 г., предоставившей ей право избирать депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан²⁵, ознаменовался дальнейшим усилением акцентов на необходимости построения единой казахстанской нации как основы политической жизни государства.

В мае 2010 г. была обнародована обновленная Доктрина национального единства Казахстана, в рамках которой была продолжена линия на сбалансирование императивов полиэтнического, гражданского единства, с одной стороны, и сохранение историко-политических традиций казахского народа. В частности, в итоговом тексте Доктрины национального единства постулируется, что «наше национальное единство базируется на высокой степени соотнесения себя, независимо от этнического происхождения, с Казахстаном и его будущим» (принцип «Одна страна – одна судьба»), причем особо указывается, что «перед казахским народом, давшим свое гордое имя стране, стоит новая историческая миссия: стать консолидирующим центром объединения Нации»²⁶. Из этих положений следуют два вывода: 1) Доктрина национального единства рассматривает нацию как определенный политический, государствообразующий проект, построение которого в современной Республике Казахстан еще предстоит завершить; 2) авторы Доктрины национального единства признают ведущую роль казахского народа (этноса) в процессе нациестроительства, которое, тем не менее, рассматривается как полиэтническое, гражданско-правовое.

Принцип «Разное происхождение – равные возможности» следует рассматривать как своеобразное выражение рецепции современных либеральных концепций «равенства возможностей», поскольку Доктрина национального единства предполагает равенство возможностей для всех граждан, независимо от этнического или иного происхождения, вероисповедания и социального положения²⁷. Наконец, принцип «развитие национального духа» также можно истолковать как проявление синтеза «этнического» и «политического» начал: одновременно утверждается и то, что «дух нации опирается на тысячелетние традиции, ценности и культуру, на язык, как часть самосознания народа» (именно казахского народа/этноса, в чем можно убедиться на основе дальнейшего тезиса о важности государственного, т.е. казахского языка как основы национального единства), и то, что государство и общество должны прилагать все возможные усилия для «создания условий для развития культуры, традиций, обычаев, языков этносов Казахстана»²⁸. Таким образом, Доктрина национального единства является попыткой сбалансировать модернизационные («политические») аспекты казахстанского нациестроительства с приоритетами сохранения и культивирования казахских народных традиций и языка как этнокультурного фундамента этого процесса в целом.

В завершение следует остановиться на недавних тенденциях эволюции концепции казахстанской нации на современном этапе развития Республики Казахстан. В этой связи актуальной представляется обнародованное 17 января 2014 г. послание Н.А. Назарбаева «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее», в котором нашла свое выражение новая этнополитическая доктрина руководства Республики Казахстан – «Мәңгілік Ел» (каз. «Вечное государство»)²⁹. По определению Н.А. Назарбаева, ««Мәңгілік Ел» – это национальная идея нашего общекзахстанского дома, мечта наших предков»³⁰. «Мәңгілік Ел» представляет собой своеобразную интерпретацию предыдущих концепций развития казахстанской политической нации, в которой основное значение имеет модель «Казахстанского пути»³¹. Н.А. Назарбаев особо выделил такие принципы, как национальная независимость, национальное единство и межэтническое согласие, светскость казахстанского общества при развитии «высокой духовности», приоритет

экономического роста и инноваций, нормативную ценность «общего труда», «общности истории, культуры и языка», активное участие Республики Казахстан в региональных и глобальных процессах международного развития³². Таким образом, доктрина «Мәңгілік Ел» окончательно закрепила представления о полиэтническом характере казахстанской нации при государствообразующей роли казахской культуры и языка в развитии последней.

Таким образом, современная официальная концепция казахстанского народа / народа Казахстана как субъекта этнополитических отношений в Республике Казахстан является воплощением доктринальной модели политической нации, в рамках которой единое политико-правовое пространство порождает соответствующие этнополитические нормы и универсалии. Именно политическая воля Н.А. Назарбаева и казахстанской политической элиты в целом выступила основным фактором развития казахстанской политической нации на современном этапе ее развития. При этом сохранение отсылок к ведущей роли истории, культуры и языка казахского народа как основы создания современной казахстанской нации свидетельствует о том, что руководство Республики Казахстан не является приверженцами концепций «плавильного котла» или взаимной ассимиляции различных казахстанских этносов, а, напротив, делает упор на важности сохранения многообразия этнических традиций в рамках единой казахстанской нации.

1. *Brubaker R.* Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe / Brubaker R. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – P. 36-37. 2. *Zimmer M.* Moderne, Staat und Internationale Politik / Zimmer M. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 316 s.; Андерсон П. Родословная абсолютистского государства / Андерсон П. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 512 с. 3. *Канторович Э.Х.* Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Канторович Э.Х. – М. : Издательство Института Гайдара, 2013. – 336 с. 4. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы / Шпенглер О. / Авт. вступит, статьи А.П. Дубнов, авт. комментариев Ю.П. Бубенков и А.П. Дубнов. – Новосибирск : ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1993. – С. 187-189. 5. *Smith A. D.* The Ethnic Origins of Nations / Smith A.D. – Oxford, New York : Basil Blackwell, 1996. – 332 p. 6. *Панарин А.С.* Политология: учебник / Панарин А.С. – М. : Проспект. С. 44-45. 7. *Майборода О. М.* Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення / О.М. Майборода // Політичний менеджмент. – 2004. – №5. – С.15–22.

8. Там само. 9. *Anderson B.* Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism / Anderson B. – London : Verso Books, 2006. – 240 p.
10. *Brubaker R.* Цит. работа. 11. *Нурғалиева Ж. К.* Конструирование этнической и гражданской идентичности в национализирующем государстве на примере Республики Казахстан : дисс. ... канд.социол. наук : 22.00.04 / Ж. К. Нурғалиева Ж.К. ; С.-Петербург. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2012. – 190 с. 12. *Вежбицки А.* Перспективы формирования казахстанского народа / А. Вежбицки // Вестник Евразии. – 2006. – №4. – С. 55. 13. *Конституция* Республики Казахстан 1993 года (Принята на девятой сессии Верховного Совета Республики Казахстан двенадцатого созыва 28 января 1993 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_1993_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 14. Там же. 15. *Деятельность* Ассамблеи народа Казахстана [Электронный ресурс] / Ассамблея народа Казахстана. – Режим доступа : <http://assembly.kz/ru/deyatelnost-assamblei-naroda-kazahastana> 16. *Конституция* Республики Казахстан (Принята на референдуме 30 августа 1995 года, вступила в силу 5 сентября 1995 года. Внесены изменения и дополнения 7 октября 1998 года, 21 мая 2007 года, 2 февраля 2011 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.constitution.kz> 17. Там же. 18. *Назарбаев Н.А.* Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана [Электронный ресурс] / Н.А. Назарбаев. – Режим доступа : http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-oktyabr-1997-g_1343986436 19. *Назарбаев Н.А.* Выступление Президента Казахстана Н. Назарбаева на открытии первой сессии Парламента Республики Казахстан третьего созыва [Электронный ресурс] / Н.А. Назарбаев. – Режим доступа : <http://www.parlam.kz/ru/president-speech/5> 20. *Назарбаев Н.А.* В потоке истории / Назарбаев Н.А. – Алматы : Атамұра, 1999. – 296 с. 21. Там же. – С. 186. 22. Там же. – С. 188. 23. Там же. – С. 9. 24. *Вежбицки А.* Цит. работа. – С. 56. 25. *Якушева Ю.В.* Национальное законодательство Республики Казахстан в сфере межэтнического взаимодействия в период независимости [Электронный ресурс] / Ю.В. Якушева // «Дискуссия». Политематический журнал научных публикаций. – 2013. – №7(37). – Режим доступа : <http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=90> 26. *Доктрина* национального единства Казахстана [Электронный ресурс] / КАЗИНФОРМ. – 2010. – 29 апреля. – Режим доступа : <http://www.inform.kz/rus/article/2263364> 27. Там же. 28. Там же. 29. *Назарбаев Н.А.* Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. [Электронный ресурс] / Н.А. Назарбаев. – Режим доступа : http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvarya-2014-g 30. Там же. 31. Там же. 32. Там же.

Riahanov Shyngys. Building the political nation in the Republic of Kazakhstan (towards the research problem)

This article represents an attempt to conceptualize the specificity of the contemporary Kazakhstan political nation development in the light of generically theoretical aspects of political nation building as the mainstream approach toward national identity formation in the contemporary world. Based on the analysis of the relevant academic works and political and legal sources, the author infers that the process of nation-building in the contemporary Republic of Kazakhstan has largely taken upon a supra-ethnic character whilst simultaneously accounting for the role of the Kazakh people as a historical-cultural matrix of the aforesaid process.

The process of post-Soviet state building has been marked by an intense reference to the problems of national identity, which may be rationalized by the fact of the failure of orthodox Marxism-Leninism and the development of new independent nation-states. The nationalizing states concept provided by R. Brubaker has become one of the most influential research frameworks for comprehending the salient features of new post-Soviet states behavior, as the latter's struggle for maximum homogeneity of their ethnic relations and national cultures would both supersede and continue the usual Soviet practice of the national culture being 'national in form and socialist in substance'.

Accordingly, the Republic of Kazakhstan has not escaped the initial temptation of ethno-national homogenization either. However, with the ongoing development of the Kazakhstan statehood in the 1990s to the 2010s, significant changes occurred in regard of the national leadership's approach towards the ethno-national policy framework. As is shown in the present article, the primary direction of these changes has been determined by President Nursultan Nazarbayev and his specific theoretical and practical contributions to the formulation and implementation of the Kazakhstan ethno-national policies. In particular, President Nazarbayev has played a pivotal role in substantiating and turning into the subject of practical politics the concept of the Kazakhstan political nation (also referred to as 'the people of Kazakhstan'), which stood in stark contrast with the 1991-1995 political culture that used to assume that the 'Kazakh nation' (ethnos) should play a primary and leading role in the course of Kazakhstan's national development and nation-building. Focusing on the main provisions of the foundational documents of the Kazakhstani ethno-national policies, ranging from the 'Kazakhstan-2030' Strategy of 1997 to the Doctrine of National Unity of Kazakhstan of 2010, the present article demonstrates how the official interpretations of Kazakhstan nationality would gradually evolve towards the generic political nationalist formulations, while the corresponding emphasis on the importance of the Kazakh language and national heritage did not contradict but rather supplemented the aforementioned process. This fact would show how the Kazakhstan political elite has taken care to avoid the pitfalls of the nationalizing state policies as analyzed by R. Brubaker while simultaneously promoting a clear-cut ethno-national policy approach that would both prioritize national unity and place a proper emphasis on the maintenance of the historical legacy and preservation of the language of the Kazakh people.

Key words: Republic of Kazakhstan, nation-building, political nation.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Розглядаються основні напрями державної політики України у зовнішнь-ополітичній сфері, спрямовані на мінімізацію викликів і загроз національній безпеці держави в процесі врегулювання придністровського конфлікту.

Визначено, що розвиток ситуації довкола придністровського врегулювання, а також загалом у Республіці Молдова, вимагає кардинального перегляду стратегії дій України щодо переговорного процесу в цілому, а також у відносинах із окремими учасниками переговорів. Жодний з найбільш імовірних на даний етап варіантів вирішення наявного конфлікту не забезпечує повною мірою стратегічних інтересів України у регіоні.

Встановлено, що для забезпечення національних інтересів України у процесі придністровського врегулювання зовнішньополітичні зусилля держави слід зосередити на таких пріоритетних напрямках: забезпеченні прав громадян України, які постійно проживають у Республіці Молдова; створенні сприятливого підґрунтя для просування основних елементів українських ініціатив з придністровського врегулювання; розширенні політичної, економічної, інформаційної та особливо гуманітарної присутності України у регіоні; посиленні безпеки на південних та південно-західних кордонах України.

Наголошено, що реалізація зазначених завдань дозволить нашій державі створити сприятливі передумови для скорішого врегулювання придністровського конфлікту із забезпеченням принципів територіальної цілісності Молдови, а також мінімізувати ризики і загрози національним інтересам України.

Ключові слова: виклик, загроза, зовнішня політика, національна безпека, національні інтереси, переговорний процес, політичний конфлікт.

Кудрявцев В. А. Обеспечение национальных интересов Украины в процессе урегулирования приднестровского конфликта

Рассматриваются основные направления государственной политики Украины во внешнеполитической сфере, направленные на минимизацию вызовов и угроз национальной безопасности государства в процессе урегулирования приднестровского конфликта.

Определено, что развитие ситуации вокруг приднестровского урегулирования, а также в целом в Республике Молдова требует кардинального пересмотра стратегии действий Украины относительно переговорного процесса,

а также в отношениях с отдельными участниками переговоров. Ни один из наиболее вероятных на данном этапе вариантов решения имеющегося конфликта не обеспечивает в полной мере стратегические интересы Украины в регионе.

Установлено, что для обеспечения национальных интересов Украины в процессе приднестровского урегулирования внешнеполитические усилия государства следует сосредоточить на таких направлениях: обеспечении прав граждан Украины, которые постоянно проживают в Республике Молдова; создании благоприятной почвы для продвижения основных элементов украинских инициатив по приднестровскому урегулированию; расширении политического, экономического, информационного и особенно гуманитарного присутствия Украины в регионе; усилении безопасности на южных и юго-западных границах Украины.

Обращено внимание, что реализация указанных задач позволит нашей стране создать благоприятные предпосылки для скорейшего урегулирования приднестровского конфликта с обеспечением принципов территориальной целостности Молдовы, а также минимизировать риски и угрозы национальным интересам Украины.

Ключевые слова: *вызов, угроза, внешняя политика, национальная безопасность, национальные интересы, переговорный процесс, политический конфликт.*

Kudryavtsev Volodymyr. Provision of national interests of Ukraine in the Transdnestrian conflict settlement

Main directions of the state policy of Ukraine in foreign sphere, aimed at minimization of challenges and threats to national security in the Transdnestrian conflict settlement, are being reviewed.

It is defined that the situation around the Transdnestrian conflict settlement, as well as the situation in the Republic of Moldova, requires a radical revision of the Ukrainian strategy towards the negotiation process in general and with every negotiator in particular. For now, none of the most likely solutions of the existing conflict does not fully ensure strategic interests of Ukraine in the region.

It was determined that to ensure national interests of Ukraine in the Transdnestrian settlement, foreign efforts of the government should be focused on the following priority areas: protection of civil rights of the Ukrainian citizens, permanently residing in the Republic of Moldova; creation of favorable conditions for the promotion of Ukrainian initiatives concerning the Transdnestrian conflict settlement; expansion of political, economic, informational and especially humanitarian presence of Ukraine in the region; reinforcement of security in the southern and south-western borders of Ukraine.

It was defined that the implementation of mentioned decisions will allow our country to create favorable conditions for the prompt settlement of the Transdnestrian conflict, ensuring the principles of the territorial integrity of Moldova, and minimize the risks and threats to the national interests of Ukraine.

Key words: *challenge, threat, foreign policy, national security, national interests, negotiations, political conflict.*

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що стала реальністю у 2014 році, а також ескалація деструктивної зовнішньої політики Москви стосовно Заходу призвели до зміни балансу сил в Європі, переорієнтації політики безпеки європейських держав. Зусилля провідних країн світу та суміжних з Україною держав стрімко переорієнтувались на перегляд стратегій забезпечення національної та воєнної безпеки в контексті посилення їх оборонної складової. Наслідком цього стало істотне зближення позицій європейських держав щодо необхідності вирішення українського питання, поглиблення партнерських відносин між країнами євроатлантичного простору та Україною у безпековій сфері.

Ратифікувавши у 2015 році угоду про асоціацію з Європейським Союзом¹, Україна, в свою чергу, отримала інструмент і дороговказ для власних подальших перетворень. Виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом Європейського Союзу².

Проте завадою процесу інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур, створення єдиного континентального простору стабільності, безпеки та стійкого економічного розвитку є неврегульованість ряду політичних конфліктів довкола України, що стали наслідком активізації зовнішньополітичних зусиль Кремля на пострадянському просторі. До таких конфліктів належить придністровсько-молдовський, значення якого поширюється за межі Південно-Східної Європи та суттєво впливає на національні інтереси прилеглих держав (зокрема України), загальноєвропейську безпеку в цілому.

Проблема придністровського врегулювання знаходиться під пильною увагою як політичних еліт, суспільних та громадських інституцій різних країн, так і широкого кола зарубіжних і вітчизняних науковців. Так, питання про надання спеціального статусу Придністров'ю у складі єдиної молдовської держави розглядалось на засіданні Ради міністрів ОБСЄ у Белграді 3-4 грудня 2015 року³.

Останнім часом спостерігається активізація досліджень з проблем виникнення та перебігу політичного конфлікту довкола Придністров'я, інтересів ключових гравців у регіоні та перспектив врегулювання цієї ситуації. Найбільш актуальними, ґрунтовними і цікавими з огляду на ситуацію, що склалася в Україні та ймовірність реалізації “придністровського сценарію” на Сході нашої держави є

дослідження О. Алексєйченка, О. Васильсвої, О. Гетьманчук, Д. Данилова, М. Дорошка, О. Звездової, В. Коцура, С. Пирожкова, Т. Чорновола та ін.

Дослідженню проблем врегулювання придністровського конфлікту на сучасному етапі його розвитку також присвячено низку дисертаційних досліджень. На особливу увагу серед них заслугове науковий доробок Є. Єніна, В. Коцура, В. Пінцака, М. Плаксенко, М. Харченка та Н. Штанські.

Крім того, є підстави констатувати, що в сучасній політичній науці створено достатнє теоретичне підґрунтя для дослідження політичних конфліктів на пострадянському просторі як чинників впливу на національну безпеку держав регіону. Існує значна кількість публікацій, в яких розглянуто конкретні конфлікти, що виникали останнім часом, та проблеми їхнього врегулювання. Проте недостатньо дослідженими є методологічні аспекти визначення ризиків і загроз національній безпеці України, зумовлених наявністю неврегульованого придністровського конфлікту. Бракує наукових підходів щодо визначення шляхів мінімізації ризиків інтересам нашої держави у процесі його врегулювання.

Пріоритетними напрямками державної політики національної безпеки держави у зовнішньополітичній сфері на найближчу перспективу Україною задекларовані наступні.

По-перше, зусилля на регіональному рівні спрямовуватимуться на створення ефективної системи взаємодії у Центральній та Східній Європі з метою забезпечення безпеки та стабільності. Для цього використовуватимуться насамперед інструменти та можливості ОБСЄ та Ради Європи. Особлива увага приділятиметься формуванню механізмів забезпечення безпеки в регіоні Чорного моря.

По-друге, Україна спільно з іншими європейськими союзниками проводитиме політику денуклеаризації та демілітаризації Чорноморського регіону; сприятиме поверненню до режиму оновленого Договору про звичайні збройні сили в Європі; братиме активну участь в опрацюванні існуючих та внесенні нових безпекових ініціатив, спрямованих на зміцнення стабільності і колективної безпеки в Європі⁴.

Осторонь процесів, що відбуваються в Україні та довкола неї, не залишається і Європейський Союз (ЄС). Так, у підсумковій декларації Ризького саміту Східного партнерства 2015 року зазначено,

що ЄС залишається прихильним підтримці територіальної цілісності, незалежності та суверенітету всіх своїх партнерів. Повне дотримання всіх принципів і зобов'язань, закріплених у 1975 році у Заключному акті в Гельсінкі та в 1990 році у Паризькій хартії всіма учасниками ОБСЄ, а також повна повага до принципів та положень Статуту ООН мають вирішальне значення для спільного бачення вільної, демократичної, мирної і неподільної Європи⁵.

Природно, що на тлі анексії Автономної Республіки Крим і збройного вторгнення Російської Федерації у східні області нашої держави проблема врегулювання політичних конфліктів у суміжних з Україною державах відходить на другий план, проте намагання Москви реалізувати на теренах Донецької і Луганської областей так званий “придністровський сценарій” зумовлює необхідність наукового осмислення феномену придністровського конфлікту та розроблення заходів з адаптації державної політики України до динамічних змін ситуації в регіоні.

Динаміка розвитку ситуації довкола придністровського врегулювання, а також загалом у Республіці Молдова (РМ) вимагає кардинального перегляду стратегії дій України щодо переговорного процесу в цілому, а також у відносинах з окремими учасниками переговорів. Це стосується і нової концепції відносин України з РМ, внутрішня ситуація в якій залишається складною і характеризується посиленням протистояння між проєвропейськими, лівими та проросійськими політичними силами за активної підтримки останніх з боку Російської Федерації (РФ).

Незважаючи на загострення політичної ситуації у країні, уряд Молдови приділяв і приділяє посилену увагу питанням розвитку і модернізації збройних сил країни, в т. ч. за сприяння західних партнерів. Крім того, у березні 2015 року Вища рада безпеки Молдови прийняла рішення про перегляд Концепції національної безпеки країни з урахуванням особливостей розвитку ситуації в регіоні. При цьому розглядається можливість відмови РМ від позаблокового статусу.

Так само негативно на обстановку в РМ впливає ускладнення ситуації довкола Придністров'я, що є наслідком посилення тиску РФ. З червня 2014 року не проводились засідання “Постійної наради з політичних питань придністровського врегулювання” у форматі “5+2”,

залишалась заблокованою робота Об'єднаної робочої комісії, безрезультатною виявилась робота експертних (робочих) груп.

Водночас набула загострення соціально-економічна ситуація у Придністров'ї, що стало наслідком припинення фінансової підтримки регіону з боку Росії як основного донора невизнаної Придністровської Молдовської Республіки (ПМР) та зниження її інвестиційної привабливості через припинення дії з 1 січня 2016 року преференцій ЄС для придністровських товарів. Це призвело до спаду промислового виробництва та різкого скорочення наповнюваності бюджету ПМР.

Погіршення економічної ситуації у Придністров'ї спричинило хвилю невдоволення населення діяльністю уряду невизнаної ПМР та особисто президента самопроголошеної республіки Є. Шевчука, а також активізацію діяльності окремих політичних сил, які намагаються використати ситуацію, що склалася, для підвищення своїх рейтингів з наближенням парламентських виборів.

За таких умов керівництво невизнаної ПМР посилило заходи внутрішньої безпеки для запобігання проявам громадського невдоволення, а також активізувало пошук джерел фінансової допомоги. З метою вирішення соціально-економічних проблем регіону 19-20 травня 2015 року відбувся візит до Москви Є. Шевчука, який зустрівся з першим віце-спікером Державної думи РФ І. Мельниковим та рядом депутатів. Однак позитивних для невизнаної ПМР результатів у підсумку досягнуто не було.

Є підстави констатувати, що в цілому РМ підтримує Україну та її європейську інтеграцію, однак не приділяє значної уваги українському питанню через власні внутрішні проблеми. Україна, в свою чергу, в процесі придністровського врегулювання керується принципом територіальної цілісності Молдови і готова до обговорення особливого політичного статусу Придністровського регіону. Про це заявив посол України у РМ І. Гнатишин під час публічних дебатів, що відбулись в Академії наук Молдови 1 березня 2016 року. Слід зауважити, що значну частину дебатів було присвячено питанням поглиблення співпраці між Молдовою і Україною в умовах імплементації країнами власних Угод про асоціацію з ЄС.

Зважаючи на це, забезпечення інтересів України у площині придністровського врегулювання вимагає концентрації зусиль суб'єктів реалізації зовнішньої політики держави на наступних напрямках:

забезпеченні прав і законних інтересів громадян України, які постійно проживають у Молдові і Придністров'ї;

створенні сприятливого підґрунтя для подальшого просування основних елементів українських ініціатив з придністровського врегулювання;

розширенні політичної, економічної, інформаційної та особливо гуманітарної присутності України у Молдові та Придністров'ї;

розробленні системи заходів з посилення національної безпеки на південних та південно-західних кордонах України;

активізації співробітництва з Місією EUBAM з метою зменшення вигод зовнішніх опонентів нашої держави внаслідок збереження статус-кво у регіоні конфлікту;

нейтралізації спроб РФ і Румунії втручатися у внутрішні справи сусідніх країн під приводом забезпечення прав своїх співвітчизників;

продовженні активної участі у міжнародних зусиллях, спрямованих на скоріше врегулювання придністровського конфлікту, максимальному сприянні відновленню переговорного процесу у багатосторонньому форматі "5+2";

сприянні налагодженню клімату довіри між сторонами конфлікту, що є запорукою для ефективного пошуку дієвої політичної формули його врегулювання (залучення українських експертів до роботи спільних груп Кишинєва і Тирасполя у рамках заходів зі зміцнення довіри).

Реалізація зазначених завдань дозволить нашій державі створити сприятливі передумови для скорішого врегулювання придністровського конфлікту із забезпеченням принципів територіальної цілісності Молдови, а також мінімізувати ризики та загрози національним інтересам України.

Крім того, слід зазначити, що для формування ефективної і дієвої державної політики у зовнішньополітичній сфері, спрямованої на мінімізацію викликів і загроз національній безпеці України, слід враховувати обставини, за яких Придністров'я потенційно перетворюватиметься у депресивний регіон, що, у свою чергу, значно загострить криміногенну ситуацію поблизу південно-західних кордонів нашої держави (нелегальна міграція, контрабанда, транскордонна злочинність тощо), а також спричинить радикалізацію місцевих еліт, наслідком чого може стати знищення паростків демократії в регіоні.

Запорукою успішної реалізації політики України на придністровському напрямі має стати гнучке використання Україною так званого зовнішнього фактору, з огляду на те, що інтереси основних гравців з придністровського врегулювання інколи можуть співпадати із вищезначеними підходами Києва, а за певних умов – навпаки, гальмувати або унеможлиблювати запровадження ініціатив нашої держави.

Розвиток ситуації довкола придністровського врегулювання, а також загалом у РМ, вимагає кардинального перегляду стратегії дій України щодо переговорного процесу в цілому, а також й у відносинах з окремими учасниками переговорів.

У числі ключових викликів і загроз національній безпеці України внаслідок неврегульованості придністровської проблеми, виступають: збереження зони нестабільності на південно-західному кордоні України; потенційна небезпека виникнення збройного конфлікту; подальша десуверенізація РМ в умовах активізації зовнішньої політики Румунії; контрабандна діяльність на українсько-молдовському кордоні; відсутність належного захисту українських фізичних і юридичних осіб в регіоні; незаконна трудова міграція з Придністров'я до України; погіршення криміногенної ситуації у прилеглих до кордону регіонах України тощо.

Забезпечення національних інтересів України щодо придністровського врегулювання потребує зосередження зусиль на таких пріоритетних напрямках: забезпеченні прав громадян України, які постійно проживають у РМ; створенні сприятливого підґрунтя для просування основних елементів українських ініціатив з придністровського врегулювання; розширенні політичної, економічної, інформаційної та особливо гуманітарної присутності України у РМ та Придністров'ї; посиленні безпеки на південних та південно-західних кордонах України.

Перспективними напрямками подальших досліджень є створення ефективних моделей деескалації наявного регіонального конфлікту крізь призму забезпечення національних інтересів України та розроблення дієвих механізмів посилення впливу нашої держави на процес його політичного врегулювання.

1. *Угода* про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-

членами, з іншої сторони : ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011. 2. *Стратегія* сталого розвитку “Україна-2020” : схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 № 25/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. 3. *Constructive spirit at 22nd OSCE Ministerial Council laid solid foundations for continuing dialogue on Europe’s security challenges* [Електронний ресурс] / OSCE. – Режим доступу : <http://osce.org/cio/207056>. 4. *Стратегія* національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. 5. *Итоговая декларация Рижского саммита Восточного партнерства от 22 мая 2015 года* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euointegration.com.ua/rus/articles/2015/05/22/7034050/view_print.

Kudryavtsev Volodymyr. Provision of national interests of Ukraine in the Transnistrian conflict settlement

In the article, the main directions of the state policy of Ukraine in foreign sphere, aimed at minimization of challenges and threats to national security in the Transnistrian conflict settlement are reviewed.

The situation around the Transnistrian conflict settlement, as well as the situation in the Republic of Moldova, requires a radical revision of the Ukrainian strategy towards the negotiation process in general and with every negotiator in particular. For now, none of the most likely solutions of the existing conflict does not fully ensure strategic interests of Ukraine in the region.

Due to unresolved Transnistrian problem, the main threats and challenges to the national security of Ukraine are: preservation of unstable area on the Ukrainian border; potential risk of an armed conflict eruption; possible collapse of the Moldovan state; smuggling on Ukraine-Moldovan border; lack of necessary protection of Ukrainian individuals and entities in the region; illegal labor migration from Transnistria to Ukraine; worsening of crime situation in border regions of Ukraine etc.

In this regard, the necessity of taking national measures to minimize the existing threats to the national security of our country becomes very important. Further delays in definition and implementation of specific measures aimed at neutralization of existing threats to the national security of Ukraine within the frames of Transnistrian settlement, can lead to more serious consequences in various areas, including the deprivation of our country of real negotiation mechanisms.

It was determined that to ensure national interests of Ukraine in the Transnistrian settlement, the foreign efforts of the government should be focused on the main priority areas. Among them:

protection of civil rights of the Ukrainian citizens, permanently residing in the Republic of Moldova and Transnistria;

creation of favorable conditions for the promotion of Ukrainian initiatives concerning the Transnistrian conflict settlement;

expansion of political, economic, informational and especially humanitarian presence of Ukraine in the region;

reinforcement of security in the southern and south-western borders of Ukraine; neutralization of Russian and Romanian attempts to meddle in the internal affairs of neighboring countries under the pretext of ensuring the rights of their compatriots;

active participation in international efforts aimed at fast settlement of Transdnestrian conflict, maximum facilitation of negotiations in the multilateral "5+2" format;

establishment of a climate of trust between the parties, which is the key to effective search of an active political settlement (involvement of Ukrainian experts to the work of joint groups of Chisinau and Tiraspol within the frames of confidence construction measures);

confirmation of the territorial integrity and sovereignty of the Republic of Moldova (completion of the Ukrainian-Moldovan border demarcation, including Transdnestrian section, fixation of this principle in multilateral international acts, etc.).

It was defined, that the implementation of mentioned decisions will allow our country to create favorable conditions for the prompt settlement of the Transdnestrian conflict, ensuring the principles of the territorial integrity of Moldova, and minimize the risks and threats to the national interests of Ukraine.

Key words: challenge, threat, foreign policy, national security, national interests, negotiations, political conflict.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01:323.172

Т. М. ТАТАРЕНКО

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкриваються структурні, функціональні особливості розвитку регіональних процесів в контексті проблеми державно-територіального будівництва та модернізації внутрідержавних стосунків. Обґрунтовується, що динамічний розвиток територіального простору є закономірною тенденцією соціально-політичного і економічного процесів, проявом сукупності певних стосунків, позицій, що відображають погляди на розвиток територіальної спільноти.

Ключові слова: регіональні процеси, територіальна спільнота, модернізація.

Татаренко Т. М. Организация жизнедеятельности территориального пространства в контексте системной модернизации украинского общества

Раскрываются структурные, функциональные особенности развития региональных процессов в контексте проблемы государственно-территориального строительства и модернизации внутригосударственных отношений. Обосновывается, что динамичное развитие территориального пространства является закономерной тенденцией социально-политического и экономического процессов, проявлением совокупности определенных отношений, позиций, которые отражают взгляды на развитие территориального сообщества

Ключевые слова: региональные процессы, территориальное сообщество, модернизация.

Tatarenko Tetana. Territorial space activity organisation in the context of ukrainian society system modernization

The author considers the structural, functional peculiarities of the regional processes development in the context of the state-territorial creation problem and modernizations of the inner state relations. Emphasered, that dynamic development of territorial space is the narural tendency of socio-political and economic processes, display of certain relations, positions which can reflect points of view for the development of association 's territorial.

Key words: regional processes, association 's territorial, modernization.

Сьогодні дослідження просторових соціально-територіальних систем набуває особливої актуальності. В умовах руху до інформаційного суспільства роль регіону як соціально-просторової одиниці підвищується, однак вони не є жорсткими системами та представляють конгломеративні структури¹. Найголовнішими залишаються соціальні характеристики територіальних систем, динаміка яких обумовлена не тільки стосунками регіонів та центру, але й стосунками різних полюсів цієї системи. Нездатність політичних структур на рівні держави запропонувати життєздатну програму інтеграції країни викликає незадоволення в суспільстві, що об'єднує або роз'єднує всі регіони.

Стрижневим для України є питання визначення орієнтирів щодо консолідації суспільства – курсу на міжрегіональну інтеграцію з урахуванням специфіки кожного регіону, запровадження та функціонального наповнення регіональної політики, яка б базувалася на загальнодержавних пріоритетах. Водночас у суспільному житті посилюється роль локалітетів, відбувається зміна старого принципу організації соціального життя особистості, регіони здебільшого виступають як суб'єкти політичного процесу, що зумовлює їх потребу до зміни статусу територіального простору, вибору оптимальної моделі регулювання територіального розвитку.

Із погляду загальної моделі політико-територіального аналізу політичного процесу необхідним елементом будь-якого суспільства, просторовою формою його життєдіяльності є територіальний простір. Звичайно в ідеалі територіальний устрій держави повинен відповідати об'єктивно сформованим територіальним спільнотам. Від системи організації територіального простору багато в чому залежить ефективність соціального відтворення в територіальних одиницях держави. У теперішній час форми територіального устрою як

унітарних, так і федеративних держав за всі їх відмінності будуються на тих самих принципах: автономія, децентралізація, місцеве самоврядування.

Територіальний устрій суспільства виступає як соціально-територіальна система суспільства, що містить у собі всю сукупність стійких (юридично оформлених) територіальних спільнот людей і стосунків між ними. У межах певної соціально-територіальної системи кожна територіальна спільнота здійснює свої функції: відтворення людини, участь у територіальному поділі праці і через нього в соціальному відтворенні в масштабах усього суспільства. Водночас територіальні спільноти відрізняються між собою за своєю внутрішньою соціальною структурою, рівнем її розвиненості, політико-юридичним статусом.

Складовою частиною системи соціальних відносин є відносини між територіальними спільнотами, які реалізуються у формі економічних, політичних, культурних та інших зв'язків між територіальними спільнотами. Змістом соціально-територіальних відносин є обмін діяльністю між територіальними спільнотами, що проявляються у процесі пересування людей, матеріальних і духовних цінностей, ресурсів по території.

Сутність соціально-територіальних відносин може розглядатися з погляду рівності прав і можливостей своєї праці у своїх інтересах. Реалізації цього принципу в соціально-територіальних відносинах перешкоджають територіальні відмінності в умовах життєзабезпечення матеріальними ресурсами, нееквівалентний обмін між територіальними спільнотами. Однією з умов розв'язання існуючих проблем виступає децентралізація управління, територіальне самоврядування. В умовах значних регіональних відмінностей, що наявні в Україні, перехід до нових політико-економічних умов підсилює територіальну нерівність. Втім, це обумовлює проведення продуманої державної політики територіального розвитку, спрямованої на створення умов для задоволення територіально диференційованих можливостей і потреб, розроблення моделі територіального розвитку, який являє собою такий режим функціонування регіональної системи, що орієнтована на позитивну динаміку параметрів рівня та якості життя населення, забезпечену стійким, збалансова-

ним і взаємонеруйнівним відтворенням соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалів території².

Серед завдань територіального устрою України одне з головних – реформування територіального простору. Аналіз історичного досвіду державного будівництва західноєвропейських держав, програм регіонального розвитку дозволяє стверджувати, що для України, на наш погляд, найбільш прийнятним є територіально-автономний устрій держави, де суб'єктами виступають державні утворення територіального типу. Відтак важливо розробити і реалізувати принципово нову національну модель територіально-державного будівництва, визначити систему заходів, що дозволить досягти згоди інтересів між центром і регіонами, між регіонами. Варіативність моделей припускає різний рівень автономізації регіонів з урахуванням можливостей і особливостей територій, історичних традицій. Це допускає й існування територіально-політичної асиметрії у відносинах “центр – регіон”, а отже, і багаторівневе регіональне структурування держави.

Для розв'язання соціально-територіальних проблем сучасної України важливе значення має створення ефективного територіального самоврядування. Існуючі інститути місцевого самоврядування більш ефективні, якщо вони об'єктивно вписані в суспільне життя, систему влади й управління, сприймаються як об'єктивно чинний поділ влади по вертикалі, як розподіл повноважень владних органів на всіх рівнях, тобто місцеве самоврядування виступає як частина демократичної самоорганізації суспільства, як елемент загальної структури влади й управління. Однак проблема інституціоналізації місцевого самоврядування має розглядатися в комплексі взаємовідносин із виконавчою владою в центрі і на місцях. Виконавча вертикаль вибудована на основі чіткої ієрархії, а законодавча постійно перебуває у стані свого формування та змін, що дає можливість виконавчій владі диктувати свої умови формування місцевого самоврядування. Проте українське законодавство ще не створило необхідної правової бази, згідно якої територіальна спільнота могла самостійно розв'язувати свої соціальні проблеми за допомогою місцевого самоврядування.

Можна констатувати, що у процесі трансформації територіальної організації України визначились певні політико-правові питання, які потребують вирішення.

1. У проблемі вдосконалення територіальної організації України можна виокремити етапи, що характеризуються спадами і піднесеннями суспільного інтересу до територіальної організації, співвідношенням прикладних і фундаментальних досліджень і зміною існуючих концепцій у розвитку її теорії. Актуальність питань територіальної організації держави багато в чому визначається економічними перетвореннями, а також відсутністю методологічної бази, що ґрунтується на комплексному та міждисциплінарному підходах до дослідження.

2. Чинна система територіальної організації в принципі не суперечить поліетнічному складу населення України. Як свідчить досвід багатонаціональних держав, множинність критеріїв територіального розмежування між суб'єктами, їх внутрішня неоднорідність і взаємодоповнюваність виступають найважливішими умовами політичної стабільності. Крім того, необхідними засобами зниження напруженості є реформи, спрямовані на перерозподіл повноважень, компетенцій між центром і регіонами, органами державної влади та місцевим самоврядуванням: гнучкість форм забезпечення інтересів етнічних груп, їх розселення.

3. Розв'язання вже виявлених суперечностей між центром і суб'єктами ставить питання про вдосконалення територіальної організації України з метою її максимальної відповідності історично сформованим економічним районам. Умови і потреби соціально-економічного розвитку країни змушують шукати нові форми територіальної державної адміністративно-територіальної структури, що спираються на економічно сильні та відносно рівні за своїм потенціалом суб'єкти територіальної організації. Однак рух до нової моделі територіальної організації повинен здійснюватися поступово через створення нових економічних районів, державну підтримку вже діючих міжрегіональних асоціацій економічної взаємодії суб'єктів із подальшим формуванням нового складу суб'єктів територіальної організації та їх відповідного державно-правового оформлення.

4. Забезпечення стабільності територіальних меж не означає їх непорушності. Головними напрямками реформи територіальної організації промислово розвинених суб'єктів є укрупнення низових одиниць і формування більш великих територіальних утворень на основі одиниць муніципального й адміністративно-територіального

поділу; вдосконалення шляхів інвестування економіки територій, дотація та перерозподіл коштів, що обумовлюється просторовою відмінністю податкової бази і потреб населення на всіх рівнях відповідно до принципів територіальної справедливості. Найбільш загальний принцип перетворення мережі адміністративно-територіальних одиниць – їх суміжність, компактність, пропорційність, наступність, відповідність суспільній свідомості, економічна достатність, взаємодоповнюваність, гнучкість, адаптивність.

5. Територіальна організація України розглядається в основному з двох боків: по-перше, як частина сформованої соціальної структури, що у свою чергу підрозділяється на територіальні підсистеми, елементи і частини; по-друге, як розподіл території країни на певні частини з урахуванням історичної, правової природи, завдань і функцій держави, а також відповідні даному розподілу організація системи органів державної влади і місцевого самоврядування. Територіальна організація виступає як обов'язковий, необхідний елемент загальної організації держави.

6. Адміністративно-територіальний устрій суб'єктів стає важливою умовою реформування територіальної організації України загалом, що обумовлює процеси соціально-економічного розвитку, етнічного та національно-політичного розмежування, розподіл умов природокористування тощо. Якщо територіальна організація в основному відповідає територіальному поділу праці, тенденціям його розвитку та сформованим на цій підставі новим економічним інститутам, то їй відповідні територіальні утворення сприяють подальшому розвитку територіальної організації держави та політиці, що здійснюється.

7. Вплив територіальної організації на суспільний розвиток відбувається за кількома напрямками, співвідношення яких за їх значущістю може істотно варіюватися залежно від низки місцевих і загальнодержавних умов. Нині цей процес розвивається в умовах становлення нових суспільних відносин і супроводжується складними та суперечливими перетвореннями в політичній і соціально-економічній сферах, зокрема й у системі територіальної організації.

8. Доцільним уявляється внесення відповідних змін щодо прийняття закону про основи територіального устрою України. Розширення в правовому регулюванні засад автономії стосовно

територіальної організації дозволяє забезпечити необхідну уніфікацію законодавства і водночас належно враховувати економічні, географічні, національні та інші особливості окремих суб'єктів, що повинно бути зафіксовано в законодавчих актах. Напрямок на розвиток територіальної організації держави сприятиме зміцненню України, впорядкованості у розв'язанні територіальних питань. Вочевидь різноманіття та багатосторонність проблеми територіальної організації України припускає її подальше всебічне дослідження.

На рівні концептуального підходу проблеми, що розглядаються, важливе місце посідають питання етнополітичного характеру та їх регіональна специфіка. Зменшення міжетнічної напруженості передбачає переструктурування регіонального соціального простору і цілеспрямованих змін у міжетнічній соціокультурній дистанції. Параметри соціокультурної дистанції (антропологічний, етнолінгвістичний, політичний, комунікативно-мережний, традиційно-етнокультурний) впливають на зниження ступеня соціальної напруженості в регіонах завдяки цілеспрямованій зміні міжетнічної дистанції за кожним із параметрів. Важливу роль відіграє політичний параметр, що сприяє встановленню рольового балансу інших параметрів у міжетнічній соціокультурній дистанції, а отже, нормалізації відносин у регіонах і в країні загалом.

Історичний досвід свідчить, що зниження ступеня міжетнічної напруженості багато в чому пов'язане з переходом від ієрархічних до мережних форм організації етносоціального простору в межах певних історико-культурних регіонів. Здійснення такого переходу здебільшого залежить від цілеспрямованого впливу на міжетнічну соціокультурну дистанцію завдяки модернізації комунікативних мереж. Перехід до мережних форм організації етносоціального простору реалізується в регіональних утвореннях, соціальний простір яких формується шляхом інтеграційних процесів, що здійснюються за економічним, політичним, правовим, комунікативним напрямками. Однак такі простори були засновані на нинішніх соціально-політичних одиницях і орієнтовані на впорядкування зв'язків між ними. Національна політика, що реалізовувалась у попередні періоди в регіонах, не була орієнтована на зміну соціальної дистанції між регіональними суб'єктами і центром, тобто вона вичерпала свій інтеграційний потенціал.

Водночас політична організація соціокультурного простору обумовлена розташуванням у його межах відносно одне одного етнічних груп, їх внутрішньою структурою, яким у процесі суспільного розвитку притаманні перехідні стани. Насамперед можна виділити два основних напрями: 1) співвідношення “поліетнічність — моноетнічність”, що характеризує тип політичної інтеграції етносу і відповідно політичну систему, яка визначає форму соціально-політичного простору, можливості регулювання міжетнічних дистанцій (типовими за формою є “імперія”, “національна держава”, “регіональна держава”); 2) територіальний розподіл владних повноважень як важлива умова регулювання міжетнічних дистанцій у поліетнічних державах (“унітарна держава”, “автономія”, “федерація”).

Різні моделі організації соціального простору, зокрема і перехідні форми, опосередковано мають можливість змінювати міжетнічну дистанцію. Втім, дихотомічне протиставлення федеративної держави унітарній, демократії - авторитаризму як базових форм здійснення державної влади втратило свій інтерес, тому що в сучасному світі збільшується число “гібридних” країн. Сьогодні, коли держава набула соціально-політичних і правових форм устрою (чіткі державні кордони, верховенство закону), а також враховуючи характеристики сталих соціальних систем у світі домінують і демократичні, і авторитарні форми ієрархічної організації етносоціального простору. Напруженість здебільшого виявляється в проблемі територіальної організації влади (унітарна держава, автономія, федерація, конфедерація), що закріплює наявні етнокультурні дистанції.

Як показує практика, внутрішня територіальна структура унітарної держави має адміністративний характер, керування на місцях здійснюється чиновниками, котрі призначаються центральною владою. Досвід Франції свідчить, що на території унітарної держави може бути досягнута оптимальна дистанція між етнічною більшістю і меншиною. Проте, навіть у країнах із демократичним режимом і розвиненими традиціями місцевого самоврядування ця оптимальність не завжди стабільна: унітарний державний устрій містить потенціал для міжетнічної напруженості і конфліктів. Водночас у ряді унітарних держав адміністративна структура розвивається в напрямку федералізації (Італія, Іспанія). Іншою формою територіального устрою, що припускає самостійне управління якою-небудь

частиною держави, закріпленої законодавчо, є автономія. Зазвичай виокремлюють територіальну й екстериторіальну форми автономії. Найчастіше автономним статусом наділяються території, що етнічно відрізняються складом населення. Автономія надає право самим регулювати міжетнічну дистанцію. Інколи надання територіальної автономії сприяє розв'язанню міжетнічних суперечностей, переходу від ієрархічного принципу організації етносоціального простору до мережного. Наприклад, шведська автономія Аландських островів, що входять до складу Фінляндії. За своїми критеріями означена автономія наближається до статусу незалежної національної держави, при цьому на території Фінляндії зберігається фінсько-шведський етнічний паритет - фінська та шведська мови мають статус державних, тобто автономія прагне до крайніх форм свого виявлення.

Федерація, як форма державного устрою, забезпечує єдиний соціокультурний, політичний, правовий, економічний, інформаційний простір для всіх територіальних суб'єктів, котрі наділені обмеженим суверенітетом і водночас задовольняє місцеву специфіку та місцеві інтереси. Принцип суверенітету поширюється на федерацію загалом, а не на її суб'єкти, тобто зміна дистанції між ними допускається тільки в межах установленної структури цього простору. Більшість сучасних федеративних держав організовані не за етнічним принципом, а за територіальним (США, ФРН, Австрія, Австралія і т. ін.). Сучасні федерації, структура яких враховує етнічний чинник, має тенденцію до збільшення дистанції стосовно одне одного, що за будь-яких обставин супроводжується зростанням міжетнічної напруженості (Канада, Індія, Югославія та інші). Конфліктогенний потенціал федеративного устрою вище в країнах із недемократичним політичним режимом.

Таким чином, унітарну державу та територіальну автономію можна вважати ієрархічним типом організації етносоціального простору, федерацію – мережним. Держави з розвиненими демократичними політичними режимами відрізняються сталістю, здатністю до ефективного вирішення етнічних протиріч і конфліктів, що виникають. Разом із тим, у межах національної держави (з можливими варіантами її внутрішньої територіальної організації і національно-культурної політики в інтересах меншин) поки що не розроблено ефективних методів розв'язання проблеми оптимізації міжетнічної дистанції та зниження рівня міжетнічної напруженості.

Сьогодні політичний чинник дедалі більше впливає на формування в регіонах нового соціокультурного простору через оптимізацію міжетнічних дистанцій за встановленими параметрами. Це припускає розвиток інтеграційних процесів на новій підставі, яка відповідає регіональній специфіці та сприяє встановленню міцних соціальних зв'язків усередині країни, зміні норм, що регулюють внутрішньополітичні відносини та функції основних соціальних інститутів. Це припускає і зміну принципів соціальних відносин, що затвердилися в суспільстві, на внутрішньонаціональному та міжнаціональному рівнях з урахуванням неоднорідності соціального середовища – культурно-історичної, етнічної, економічної, політичної. В умовах модернізації суспільних процесів прагнення до збереження колишніх форм і відповідних їм нормативно-ціннісних систем, принципів підтримки соціального порядку стає неправомірним, посилює внутрішню політичну (міжетнічну) напруженість. Тому спроби політичних лідерів зберегти незмінними колишні моделі інтеграції суспільства будуть неефективними.

Як доводить практика, в історії суспільства будь-які форми організації соціального простору на основі національної держави не зникають, а набувають нових форм із більш широким змістом його організації та утворюють відповідну культурну основу суспільства. Такими є так звані регіональні інтеграційні системи. Однак нині ряд проблем, нерозв'язаних на рівні національної держави, можуть бути вирішені на рівні так званої регіональної інтеграції, що являє собою особливу форму політичної організації соціокультурного простору.

На сьогодні відсутні задані форми регіональних інтеграційних систем. Рух до регіональної інтеграції можна уявити як послідовні процеси взаємного узгодження інтересів її учасниць, зниження напруженості між ними, що можна зробити завдяки цілеспрямованій зміні соціокультурних дистанцій за певними параметрами в бік їхньої оптимізації. Відтак, значення параметра міжетнічної дистанції залишається високим, незважаючи на всі спроби його нівелювання. Надалі виникнення міжетнічних напружень неминуче. Проте їх мінімізація можлива і передовсім залежатиме від політичного параметра оптимізації міжетнічних дистанцій у рамках регіону.

Політичний параметр міжетнічної дистанції може бути представлений через організацію влади, управління в регіоні, де прожи-

вають різні етнічні групи. Політичний параметр визначає міжетнічну дистанцію завдяки ієрархізації етнічних груп (надання їм різного статусу) або зрівнянні їх у статусі та правах. У сучасному світі розроблена змішана модель оптимізації міжетнічних дистанцій, яка заснована на статусній ієрархії і на принципах рівноправності. З погляду загальногромадянських прав, громадяни будь-якого етнічного походження рівноправні.

Значення параметра міжетнічної дистанції залишається одним із найважливіших, незважаючи на спроби її нівелювання в межах державної національної політики. Феномен етнічності й далі зберігається. Надалі наявність міжетнічної напруженості та конфліктів залежатиме від того, чи зможуть владні структури оптимізувати міжетнічні дистанції в межах держави. Насамперед, оптимізація міжетнічної дистанції за етнолінгвістичним і традиційним етнокультурним параметрами може сприяти формуванню такої форми інтеграційних процесів у регіонах, яка, по-перше, не порушуватиме автономії суверенітету їхніх складових, а по-друге, впливатиме на створення функціональних інтеграційних структур для міжрегіональної та внутрішньорегіональної діяльності задля стабілізації політичної, соціальної, економічної обстановки в регіоні. У реалізації таких цілей важливе місце має оптимізація політичного параметру міжетнічних дистанцій усередині регіону.

Оптимізація міжетнічної дистанції за політичним параметром припускає наявність загальних принципів правового регулювання розподілу повноважень між владними структурами держави і регіональними органами влади, а також на міжрегіональному і внутрішньорегіональному рівнях. Дані принципи містять у собі питання соціокультурного характеру, розв'язання яких спрямоване на посилення інтеграційних процесів, зниження рівня міжетнічних напружень, що є наслідком розбіжності інтересів регіональних суб'єктів, розподілу політичних повноважень між ними та загальнорегіональними органами. З метою оптимізації міжетнічної дистанції за політичним параметром, пропонуються такі напрями: 1) регіони-суб'єкти у своїх діях відмовляються від абсолютизації тенденції до дистанціювання; тут пріоритетне місце повинні мати регіональні інтеграційні процеси; 2) суб'єкти регіонів прагнуть до встановлення в регіоні загального простору (економічного, політичного, технологічного, пра-

вового, культурного, інформаційного, соціального), заснованого на оптимізації соціальної дистанції між складовими його одиницями; 3) внутрішніми чинниками формування такого простору стають програми регіонального розвитку, які спільно розроблені, прийняті та профінансовані при колективному контролі за їх реалізацією; програми можуть мати як загально регіональний, так і локальний характер; 4) при підготовці та реалізації програми відбувається спільна оцінка чинників інвестиційного ризику на підставі прогнозу оптимізації соціальних дистанцій між їх учасниками; 5) зовнішні чинники визначаються взаємодією регіональних структур зі структурами різних регіональних об'єднань; 6) регіони-суб'єкти прагнуть до утвердження ліберальних норм і конкурентного середовища в економіці, принципів демократії в політиці, формування в регіонах сучасної інституціональної структури, до розвитку місцевого самоврядування – все це буде сприяти оптимізації дистанції між ними; 7) установлюються правові принципи щодо розвитку національно-культурної та територіальної автономії; 8) розвиток інтеграційних процесів, розширення міжрегіонального співробітництва, створення регіональних об'єднань з урахуванням економічних особливостей історичних територіальних утворень, що сформовані, загальних інтересів їх подальшого розвитку, зміцнення регіональної ідентичності та регіональної самосвідомості, заснованих на взаємовпливі та взаємопроникненні етнічних культур.

Запропоновані напрями можуть бути прийняті як правові механізми оптимізації соціальних (міжетнічних) дистанцій за політичним параметром. Їх формування припускає цілеспрямоване регулювання етнолінгвістичного, традиційного етнокультурного параметрів, без урахування яких неможливо розробити загально регіональні програми соціокультурного розвитку, а також норми правового регулювання регіональних відносин.

У сфері політичної діяльності при формуванні автономних регіональних етносоціальних одиниць раціональний підхід набуває першорядного значення. Руйнування соціокультурних парадигм минулого не є випадковим, оскільки їх соціокультурні атрибути припинили існування. Характерні для колишніх умов і для спільної життєдіяльності людей, вони не можуть бути відроджені, тому що недієздатні в новому часовому просторі. Це особливо характерно для

суспільств, що прагнуть до модернізації. Для того, щоб склалися нові соціокультурні утворення і відповідні регулятивні механізми, потрібен час. Суспільство, що одержало державну незалежність, є складним, багатомірним, динамічним соціокультурним утворенням, яке складається з по-різному орієнтованих груп інтересів, кожна з яких має своє місце в соціальному просторі і переслідує власні інтереси. У такі періоди спостерігається посилення групової (етичної) згуртованості на рівні субкультур. Однак чим вище ступінь згуртованості в таких групах, тим більша ймовірність конфронтації між ними.

У суспільствах, що трансформуються, особливо загострюються проблеми особистісного та міжгрупового рівня, що пов'язані з питаннями соціальної ідентифікації, самовизначення членів суспільства, тобто в територіальних утвореннях можуть існувати різноспрямовані соціокультурні тенденції. На соціетальному рівні питання стоїть про необхідність конституціоналізації нового стану суспільства і його спільнот, про визначення напрямів їх подальшого розвитку, про формування нових атрибутів національної ідентифікації. В такій ситуації може спостерігатися загострення суперечностей у певних напрямках: щодо міфів, пов'язаних із традиційним історичним минулим; щодо збереження структурних зв'язків із попереднім політичним режимом; щодо модернізаційних процесів. Колишні соціальні інститути в цих умовах втрачають свою функціональність і перестають адекватно регулювати суспільні процеси. На соціально-груповому рівні через дисфункціональність соціальних інститутів посилюється напруженість, пов'язана з пошуком різними соціокультурними етнічними групами нового статусу. Формуються символи групової ідентифікації, кожен з яких намагається стати або загальним, або виправдати винятковість певної групи – політичної, етнічної, соціально-стратифікаційної, релігійної. На інституційному рівні одним із найважливіших засобів розв'язання проблемних ситуацій є державна, локальна політика зі спеціальним соціокультурним блоком. У нормативному сенсі вона є моделюванням певного соціального простору і кордонів, у межах яких соціокультурна дистанція між його складовими може змінюватися, але при цьому повинна зберігати форму, зручну для розвитку його одиниць.

На стосунки між соціально-політичними одиницями впливає соціокультурний простір з оптимальною дистанцією між їх складо-

вими елементами. Соціально-політична і етнокультурна дистанції можуть змінюватися, руйнуючи стійкість і цілісність соціального простору. Такі зміни викликають напруженість у стосунках між територіальними одиницями, етнокультурна дистанція порушується, підкреслюючи при цьому відмінності між ними. Навіть у разі досягнення взаємоприйнятних домовленостей, різноспрямованість позицій може зберігатися, отже, залишається і потенційне джерело відмінностей. Прагнення перетворити розбіжності на форму взаємодії, як правило, не дає позитивного результату, посилює сталі неміцні зв'язки. Відсутність контролю за розвитком регіональних процесів, їх взаємостосунків сприяє посиленню соціальної напруженості, порушує соціокультурну дистанцію і можливості взаємодії.

Практика свідчить, що не може бути вироблена єдина стратегія для подолання напруженості в регіонах, якщо відмінності не будуть братися до уваги, якщо не будуть встановлені прийнятні для всіх політичних суб'єктів відносини. Одним із механізмів врегулювання відносин є оптимізація соціокультурної дистанції між територіальними утвореннями. Проте близька дистанція між соціально-політичними одиницями становить небезпеку для більш слабкої одиниці її поглинанням із боку більш сильної, що може викликати конфлікт. Велика дистанція може призвести до протиставлення одиниць одне одному відносно позиції регіонального лідерства, що також може викликати конфлікт. У кожному конкретному випадку вирішується питання: збільшити чи зменшити соціокультурну дистанцію. При цьому соціокультурна дистанція є багатомірним утворенням, і близька дистанція за одним із вимірів (наприклад, мовним) може співіснувати з далекою за іншим (наприклад, за територіально-просторовим). Сама оцінка дистанції носить комплексний характер, і при її вимірюванні не можна обмежуватися тільки одним параметром, майже найважливішим.

Відносини і соціокультурна дистанція, які встановлені між регіональними одиницями, не залишаються незмінними, можуть переходити з однієї форми в іншу. Механізмом такої зміни стає цілеспрямоване виокремлення або подібностей, або відмінностей за кожним параметром, що визначає соціокультурну дистанцію, зокрема антропологічний, лінгвістичний, економічний, політичний, територіальний, історичний, культурний, конфесійний. Такий підхід

може здійснюватися цілеспрямовано чи спонтанно, залежно від інтересів сторін. Цілеспрямоване використання базових парадигм соціальної взаємодії повинне бути контрольованим, послідовним, враховувати ступінь готовності сторін до взаємодії і не залежати від спонтанних бажань учасників.

Отже, для встановлення взаємостосунків на між- і внутрішньо-регіональному рівнях із метою організації життєдіяльності соціокультурного простору необхідні передумови, прагнення учасників всіх сторін до взаємодій. Регіональні політичні суб'єкти повинні розробити стратегію взаємодії з урахуванням відмінності їх інтересів, існуючої між ними соціальної напруги. Така стратегія будуватиметься на основі тих складових, які об'єднують суб'єкти і які можуть бути базою для модернізаційних процесів розвитку суспільства.

Як ідеально-типова модель політичної інституціоналізації процесів може бути запропоноване регіональне об'єднання, що припускає рішення загально-регіонального значення, але при збереженні автономії учасників. Основними цілями об'єднання стають стабілізація політичної, соціальної, економічної обстановки в регіоні; створення цивілізованих економічних і політичних, культурних і соціальних умов для підвищення рівня та якості життя народів. Істотним інструментом цілеспрямованих і ефективних політичних дій такого об'єднання стає оптимізація міжетнічних дистанцій за виокремленими параметрами.

Таким чином, проблеми регіоналізму та регіональної політики мають комплексний характер, адже це передбачає здійснення цілеспрямованих організаційних, політико-правових, фінансово-економічних заходів. Формування в Україні децентралізованої держави, моделювання територіально-державного устрою з урахуванням природи регіональних/етнічних спільнот припускають дослідження трансформаційних процесів на регіональному рівні в контексті системної модернізації українського суспільства. Це обумовлює переоцінку поглядів у розумінні суті регіоналізму в політичній суб'єктивізації регіонів, існуванні міжгрупової взаємодії, що формується за етнічними – регіональними характеристиками. Визначенні проблеми в конструюванні міжрегіональних відносин потребують пошуку адекватної методології їх вивчення, освоєння культурних інновацій як умови якісних структурних змін у суспільстві.

1. *Регионоведение* : уч. пособ. / отв. ред. Ю.Г.Волков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С.25. 2. *Лексин В.Н.* Государство и регионы: Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. – М. : УРСС 1997. – С. 27.

Tatarenko Tetana. Territorial space activity organisation in the context of ukrainian society system modernization

The author admits that transformation processes of the present time are the peculiarities of social life in Ukraine providing the outdated way of territorial space organization abandonment. Territorial state organization is a state law institute with the system of different territorial units which guarantee the state and social procedures, social and economic, political and spiritual needs of the population. The role of localities in the social life is intensifying; the old principle of social life organization is gradually changing.

It is proved that today there is a necessity to search new forms of the territorial system and the formation of new types of territorial units as the subjects of territorial state organization. It requires regional political and legal statutes changes which endeavor to be the subjects of the political process that causes the territorial space changes by the mechanisms of territorial autonomy, the improvement of new interregional relations. It is underlined that key determinants of the state strategy development process are the points of the choice of the territorial development regulations optimal model, determination of the interregional integration policy taking into consideration all the regional peculiarities. All these points have become very important in Ukraine representing the main idea of the state reformation in general and actualized the domestic policy problems especially the relations between the center and the regions, the necessity for equal partnership between them and the regions in general.

The problem of the regional political system model is very important. The author proposes to consider the region as the subject of political space that is characterized by the institute changes, new formal and informal rules of the game in the territorial partnership providing a basis for gradual transformation of the regional system regulation into autonomic political systems. That is why the problem of the political system resilience in foreign relations, the actual territorial political system perception remains current.

The object of the research is territorial irregularities of the state characterized by domestic territorial peculiarities and differences in cultural, social and economic, geographic factors of political situation as well as the difficulties in the relations between center and regions. In political system of any state space the author searches the system relations taking into consideration hierarchy, complex and multilevel quality of inter-system and domestic relations. Such point makes it possible to search the vertical components in political space. Thus the tendency for territorial and political systems as the types of political system with territorial length peculiarity is formed.

The author reports that the region as the system can function in the conditions of different forms and principles of regulation. This fact provides the space for free sub-

jects which choose forms and types of the relations according to their idea of the organization and system of the territories and they can also have the right for legislative activity according to the norms of the state legislation, determine the constitutional norms realization mechanism and rules. The variety of the models admits different level of the regional autonomy with the consideration of territorial peculiarities that determining the existence of territorial and political asymmetry in the relations “center-region” as well as multilevel regional state structure. Regional structure is becoming important in political system making role, the value of regional point is increasing. In such situations we can admit that there is the decentralization of political power which is the direction in the system of territorial regulations providing all the territory state reorganization, regional and local self-government development.

Thus the problem of the territorial space organization is connected with the point state and territorial building that demands the construction of the state and territorial models with taking into consideration the balance of interests “center-regions” and it is proposed to use the multilevel management. An essential instrument of effective political actions of autonomic regional units can be the intercultural optimization with different options. The necessity of territorial and state structure with the regional ethnic communities modeling in the context of systemic Ukrainian society modernization is proved. This fact stipulates for the soul-searching in the regionalism understanding in political regional subjectivity, intergroup connection existence that is formed according to ethnic regional characteristics.

Key words: regional processes, association's territorial, modernization.

УДК 321.1

В. В. КОЛЮХ

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК СКЛАДОВА РЕФОРМИ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ

Попередньо схвалений Верховною Радою України 2 лютого 2016 року законопроект “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” аналізується під кутом зору деполітизації судової влади, що розглядається як унеможливлення впливу політичних партій та державних органів, які сформовані та діють за їх безпосередньої участі, на формування та функціонування органів судової влади.

Ключові слова: *судова влада, правосуддя, судоустрій, деполітизація.*

© КОЛЮХ Валерій Вікторович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Колюх В. В. Демолітизація судової влади як складова реформи судоустрою в Україні

Предварительно одобренный Верховной Радой Украины 2 февраля 2016 года законопроект «О внесении изменений в Конституцию Украины (относительно правосудия)» анализируется с точки зрения демолітизації судової влади, рассматриваемой как исключение влияния политических партий и государственных органов, которые сформированы и действуют при их непосредственном участии, на формирование и функционирование органов судової влади.

Ключевые слова: *судовая власть, правосудие, судоустройство, демолітизація.*

Kolyukh Valeriy. Depoliticization of judicial power as a part of the judicial system reform in Ukraine

The draft law "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice)", previously adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on February 2, 2016, is analyzed from the perspective of depoliticization of judicial power, aimed at preventing the influence of political parties and state bodies, which are formed and operate with their direct participation, on formation and functioning of judicial power.

Key words: *judicial power, justice, judicial system, depoliticization.*

Початок нинішньої конституційної реформи в Україні (внесення змін до Конституції України) покладено Указом Президента України Петра Порошенка “Про Конституційну Комісію” від 3 березня 2015 року № 119/2015¹. Указом утворено Конституційну Комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України “З метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо змін до Конституції України...”. Згідно із затвердженим указом Положенням про Конституційну Комісію до її основних завдань належать, зокрема, “напрацювання узгоджених пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні” та “підготовка за результатами широкого громадського та професійного обговорення законопроекту (законопроектів) щодо внесення змін до Конституції України” (п.3).

Своє бачення конституційної реформи Президент України П. Порошенко виклав у виступі на першому засіданні Конституційної Комісії 6 квітня 2015 року². Він виокремив три пріоритети конституційних змін: децентралізацію; удосконалення конституційних засад правосуддя; удосконалення конституційного регулювання прав, свобод і обов’язків людини та громадянина.

Підготовлений Конституційною Комісією законопроект “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” Президи-

дент України П. Порошенко подав на розгляд до Верховної Ради України 25 листопада 2015 року (доопрацьований – 26 січня 2016 року)³. Верховна Рада України після одержання висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України попередньо схвалила його 2 лютого 2016 року.

У Пояснювальній записці до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, зокрема, зазначається:

“Метою запропонованих змін є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

Засобами досягнення цієї мети є утвердження незалежності судової влади, зокрема, шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також запровадження незалежних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу”⁴.

Деполітизація судової влади, отже, є одним із найважливіших шляхів утвердження її незалежності. У зв’язку з цим постає потреба у з’ясуванні того, в чому полягає деполітизація судової влади і як вона здійснюватиметься згідно із законопроектом “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”.

За своєю сутністю судова влада є сукупністю повноважень зі здійснення правосуддя. Правосуддя - це форма державної діяльності, яка полягає у розгляді і вирішенні судами на основі права віднесених до їх компетенції справ. Коли йдеться про правосуддя, то мається на увазі, що розгляд і вирішення судових справ здійснюється не просто на основі законів, а на основі права як синоніму справедливості, законів, що відповідають високим вимогам права. Однопорядковим із поняттями “судова влада” і “правосуддя” є поняття “судоустрій”, яке позначає встановлену законодавством організацію судової влади держави. Судоустрій “охоплює систему судових органів, порядок здійснення правосуддя, формування суддівського корпусу, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування”⁵. У такому значенні термін “судоустрій” вживається,

наприклад, у Законі України “Про судоустрій і статус судів” від 12 лютого 2015 року⁶.

Порівняно з двома іншими гілками державної влади – законодавчою і виконавчою – судова влада відрізняється низкою особливостей. Найважливішими із них є її децентралізований і неполітичний характер.

Органом законодавчої влади держави є її парламент, який у більшості унітарних держав світу є єдиним органом законодавчої влади. Конституція України, наприклад, встановлює, що “єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України” (ст.75)⁷. У деяких унітарних державах створюється і діє надпарламентський орган влади – “особлива представницька установа, що періодично скликається для прийняття найважливіших державних рішень і є органом вищого рівня щодо постійно діючого парламенту”⁸. Надпарламентські органи влади - Великі Народні Збори в Болгарії, Народний Консультативний Конгрес в Індонезії, Великий Народний Хурал в Монголії, Народна Рада (Халк Маслахати) у Туркменістані та ін. – приймають найважливіші рішення в державі: конституцію та зміни до неї, особливо важливі закони, довгострокові програми соціально-економічного розвитку країни тощо. У федеративних державах поряд із загальнодержавним парламентом створюються і діють парламенти суб’єктів федерації, прийняті ними закони чинні лише у межах суб’єктів федерації і не повинні суперечити федеральним законам.

Вищим колегіальним органом виконавчої влади у більшості країн світу є уряд. У президентських республіках, де главою виконавчої влади є президент (це головна ознака президентської форми республіканського правління), від одночасно є і главою уряду – як адміністрації президента (класична президентська республіка) або як окремого колегіального органу (сучасні різновиди президентської республіки). Уряду підпорядковуються центральні (міністерства, державні служби, державні комітети тощо) і місцеві (місцеві державні адміністрації) органи виконавчої влади. Система виконавчої влади є централізованою, органи виконавчої влади нижчого рівня жорстко підпорядковуються органам виконавчої влади вищого рівня: від місцевих державних адміністрацій і до уряду і глави держави (у разі, якщо згідно з конституцією він цю владу очолює). Без

централізації виконавча влада просто не зможе функціонувати, здійснювати державне управління, яке є її головною функцією.

Судова влада, навпаки, не зможе функціонувати як незалежна в разі її централізації. Вона є децентралізованою, покладається на всю сукупність судових органів від найнижчих до верховних за відсутності відносин підпорядкування між ними. Кожний судовий орган, а не лише верховний суд, є носієм судової влади і вирішує конкретні справи повністю самостійно, незалежно від будь-яких інших органів судової, загалом державної, влади, керуючись винятково законом і правосвідомістю.

Децентралізація судової влади передбачає її деполітизацію як унеможливлення впливу політичного чинника на її формування та функціонування. У сучасному суспільстві таким чинником є діяльність політичних партій, за безпосередньої участі яких формуються і діють органи законодавчої і виконавчої влади. Так, політичні партії є головними суб'єктами виборчого процесу на парламентських виборах. У разі отримання за результатами виборів представництва у парламенті вони формують у ньому депутатські фракції і групи, які справляють визначальний вплив на діяльність парламенту, тією чи тією мірою – залежно від того, входять вони до правлячої парламентської більшості чи перебувають щодо неї в опозиції – беруть участь у формуванні уряду, спрямовують та контролюють його діяльність. Лідери представлених у парламенті політичних партій, що входять до правлячої більшості, очолюють уряд, обіймають міністерські пости та інші керівні посади в системі виконавчої влади.

Відповідно, деполітизація судової влади полягає в унеможливленні впливу політичних партій та сформованих за їх безпосередньої участі органів державної влади (парламенту, уряду) на формування та функціонування судової влади (призначення суддів, формування органів управління в системі судової влади, розгляд і вирішення судами справ тощо). Інакше судова влада втрачатиме самостійність, зазнаватиме впливу політичних партій, парламенту, уряду, суди перетворюватимуться на простий додаток до інших гілок влади і при розгляді та вирішенні справ керуватимуться не правом, як це має бути у здійсненні правосуддя, а політичною доцільністю, як це відбувається за авторитарних і тоталітарних політичних режимів.

На відміну від органів законодавчої і виконавчої влади, склад яких формується за результатами чергових або позачергових парламентських чи президентських виборів, суддівський корпус у демократичних державах формується, як правило, шляхом призначення. При цьому судді призначаються на посаду безстроково і перебувають на ній, як правило, до досягнення певного віку, після чого йдуть у відставку.

У багатьох країнах повноваження з призначення суддів належить до компетенції глави держави. Наприклад: “1. Судові чиновники призначаються довічно Президентським декретом на основі закону, який визначає необхідні для цього якості і процедуру відбору кандидатур” (ч.1 ст.88 Конституції Греції 1975 р.)⁹; “1. Суддя призначається Президентом Республіки без обмеження строку повноважень. Він приступає до виконання своїх обов’язків з моменту складення присяги” (ч.1 ст.93 Конституції Чехії 1992 р.)¹⁰.

У низці країн повноваження з призначення, переміщення і звільнення суддів належить до компетенції особливого органу управління в системі судової влади, одна з найпоширеніших назв якого – Вища рада магістратури. Наприклад: “1. Призначення, введення на посаду, переведення і просування по службі суддів судів загальної юрисдикції і застосування дисциплінарних заходів входить до компетенції Вищої ради магістратури, згідно із законом” (ч.1 ст.219 Конституції Португалії 1976 р.)¹¹.

У деяких країнах глава держави призначає суддів за пропозицією такого органу. Наприклад: “Судді призначаються Президентом Республіки за пропозицією Всепольської Судової Ради на невідзначений час” (ст.179 Конституції Польщі 1997 р.)¹².

Іноді орган управління в системі судової влади очолюється президентом:

“Вища рада магістратури очолюється Президентом Республіки. Міністр юстиції є віце-головою за законом. Він може замішати Президента Республіки.

Вища рада магістратури складається з двох палат, одна з яких має юрисдикцію стосовно суддів, друга – стосовно прокурорів.

Палата, компетентна стосовно суддів, включає крім Президента Республіки і міністра юстиції, п’ять суддів і одного прокурора, одного державного радника, призначуваного Державною радою

(вищий орган в системі адміністративної юстиції і водночас дорадчий орган уряду. – В.К.), і трьох осіб, які не входять ні до складу Парламенту, ні в органи судової влади і призначаються відповідно Президентом Республіки, головою Національних зборів і головою Сенату (відповідно – нижньої і верхньої палат Парламенту. – В.К.)...

Палата Вищої ради магістратури, компетентна стосовно суддів, робить пропозиції про призначення суддів Касаційного суду, призначення перших голів апеляційних судів і призначення голів судів великої інстанції. Інші судді призначаються за одержання відповідного висновку палати...

Органічний закон встановлює умови застосування цієї статті” (ч.1-5, 9 ст.65 Конституції Франції 1958 р.)¹³.

Є країни, в яких правом призначення суддів наділений уряд. Проте парламенти, як правило, суддів судів нижчих інстанцій не призначають.

Конституція України 1996 року встановила наступний порядок призначення суддів: “Перше призначення на посаду професійного судді строком на п’ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом” (ч.1 ст.128)¹⁴.

Призначення суддів спершу або взагалі на визначений строк трапляється в зарубіжних країнах. Наприклад: “(2) Судді судових інстанцій призначаються Президентом Республіки Молдова за поданням Вищої ради магістратури відповідно до закону. Судді, які пройшли конкурс, призначаються спочатку на п’ятирічний строк. По закінченні п’яти років судді призначаються до досягнення граничного віку, встановленого відповідно до закону” (ч.2 ст.116 Конституції Молдови 1994 р.)¹⁵; “Судді судів нижчих інстанцій призначаються Кабінетом (урядом. – В.К.) зі списку осіб, запропонованих Верховним судом. Усі такі судді обіймають посаду протягом десяти років і можуть потім бути призначені вдруге. Однак із досягненням віку, встановленого законом, вони виходять у відставку” (ч.1 ст.80 Конституції Японії 1946 р.)¹⁶.

Встановлений Конституцією України порядок обрання суддів Верховною Радою України себе не виправдав. Розгляд кандидатур на призначення на посаду судді безстроково спочатку в Комітеті

Верховної Ради України з питань правосуддя, а потім на пленарному засіданні Верховної Ради був заполітизованим. Представники різних політичних сил намагалися обрати лояльних саме щодо них осіб, суддів, які вже працювали на посаді судді п'ять років, нерідко звинувачували в упередженому розгляді судових справ, прийнятті неправосудних рішень, зводили з ними особисті рахунки, чи обстоювали стосовно суддів інтереси третіх осіб тощо. Іноді парламент не підтримував голосуванням суддю, якого рекомендував Комітет з питань правосуддя. Через необрання чи затримки з обранням суддів у багатьох судах не вистачало суддів.

Судова реформа має змінити порядок призначення суддів. Тому законопроектом “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” передбачено інший порядок призначення суддів – без участі Верховної Ради України: “Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом” (ч.1 ст.128)¹⁷.

При цьому змінюються не тільки назва цього органу – з “Вища рада юстиції” на “Вища рада правосуддя”, а й порядок його формування - зі зниженням ролі Верховної Ради України у цьому процесі.

За чинними конституційними нормами: “Вища рада юстиції складається з двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури – двох членів Вищої ради юстиції.

До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України” (ч.2,3 ст.131)¹⁸.

Згідно із законопроектом: “Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох - обирає з'їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох - обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ...

Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою” (ч.2,4 ст.146)¹⁹.

Представництво Верховної Ради України у Вищій раді правосуддя, отже, зменшується з трьох до двох осіб. Міністр юстиції України і Генеральний прокурор України вже не входитимуть до складу цього органу. Натомість у складі Вищої ради правосуддя збільшується частка суддів, обраних з'їздом суддів України, – з трьох до десяти осіб. Такі зміни у складі Вищої ради правосуддя сприятимуть професіоналізації і деполітизації її діяльності.

Обмеженням участі Верховної Ради України у функціонуванні судової влади, що має на меті деполітизацію останньої, є також позбавлення Верховної Ради повноваження на надання згоди на затримання чи арешт судді – таке повноваження переходить до Вищої ради правосуддя. Якщо за чинними конституційними нормами “суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом” (ч.3 ст.126)²⁰, то згідно із законопроектом “Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину” (ч.3 ст.126)²¹.

Ще одним засобом деполітизації судової влади є конституційна заборона членства суддів у політичних партіях, профспілках, їх участі у будь-якій політичній діяльності. За чинними конституційними нормами “Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої” (ч.2 ст.127)²². Згідно із законопроектом “Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої” (ч.2 ст.127)²³.

Конституційною новелою у цьому відношенні є аналогічні заборони щодо членства у Вищій раді правосуддя: “Член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади (крім посади

Голови Верховного Суду), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої” (ч.6 ст.131)²⁴.

Таким чином, законопроектом “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” як основний засіб деполітизації судової влади передбачено позбавлення Верховної Ради України повноваження щодо обрання суддів і залишення повноваження щодо призначення суддів за Президентом України. Як зазначається у Пояснювальній записці до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, “призначення на посаду судді здійснюватиметься Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя, що забезпечить виключно церемоніальну роль Глави держави у цьому процесі”²⁵. Це не зовсім так, оскільки в умовах України за такого порядку призначення посадових осіб визначальну роль відіграє не той орган, який пропонує, а той, який призначає. Про це наочно свідчить практика призначення голів місцевих державних адміністрацій. Хоча Конституція України передбачає, що “голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України” (ч.4 ст.118)²⁶, реально вирішальну роль у таких призначеннях відіграє Президент України, а не Кабінет Міністрів України.

Саме по собі виведення судової влади з-під політичного впливу Верховної Ради України і залишення повноваження щодо призначення суддів тільки за Президентом України може не стати гарантією деполітизованості судової влади – через політизованість президентства в Україні, яка особливо наочно проявилась в часи президентства В. Ющенка і В. Януковича. У демократичних державах президент як глава держави, виразник загальнонаціональних інтересів, повинен бути політично нейтральною постаттю, стояти поза політичною боротьбою. Навіть у разі належності до якоїсь політичної партії він не повинен обстоювати лише її позиції, виявляти прихильність до тих чи тих політичних сил, а покликаний бути посередником між ними, забезпечувати збалансоване функціонування вищих органів державної влади за різного партійно-політичного складу. Але це вже тема для окремої розмови.

1. *Про Конституційну Комісію* : Указ Президента України від 3 березня 2015 року № 119/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pres->

ident.gov.ua/documents/19212.html **2.** *Виступ* Президента України на першому засіданні Конституційної Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/32618.html> **3.** *Проект* Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3524&ski=9 **4.** Там само. **5.** *Шляхтун П. П.* Конституційне право : словник термінів / Шляхтун П.П. – К. : Либідь, 2005. – С. 510. **6.** *Про судоустрій і статус суддів* : Закон України від 12 лютого 2015 року // Голос України. – 2015. – 26 лютого. **7.** *Конституція* України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 160 с. **8.** *Шляхтун П.П.* Цит. праця. – С. 270. **9.** *Конституция* Греции // Конституции государств Европы : в 3 т. / Л.А.Окуньков (общ. ред. и вступ. ст.). – М. : НОРМА, 2001. – Т.1. – 818 с. **10.** *Конституция* Чехии (Чешской Республики) // Там же. – Т. 3. – 790 с. **11.** *Конституция* Португальской Республики // Там же. – Т.2. – 838 с. **12.** *Конституция* Республики Польша // Там же. **13.** *Конституция* Французской Республики // Там же. – Т.3. – 790 с. **14.** *Конституція* України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 160 с. **15.** *Конституция* Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id311496&land=2> **16.** *Конституция* Японии // Конституции зарубежных государств : учебное пособие / сост. В. В. Маклаков. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2003. – 624 с. **17.** *Проект* Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3524&ski=9 **18.** *Конституція* України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 160 с. **19.** *Проект* Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3524&ski=9 **20.** *Конституція* України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 160 с. **21.** *Проект* Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3524&ski=9 **22.** *Конституція* України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 160 с. **23.** *Проект* Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3524&ski=9 **24.** Там само. **25.** Там само. **26.** *Конституція* України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 160 с.

Kolyukh Valeriy. Depoliticization of judicial power as a part of the judicial system reform in Ukraine

The current constitutional reform in Ukraine (amending the Constitution of Ukraine) was launched by the decree No.119/2015 dated March 3, 2015 "On the Constitutional Commission", issued by the President of Ukraine Petro Poroshenko. The President of Ukraine Petro Poroshenko outlined his vision of the constitutional reform during his speech at the first meeting of the Constitutional Commission on April 6, 2015. He emphasized three priorities of constitutional changes: decentralization; improvement of the constitutional foundations of justice; improvement of the regulation of constitutional rights, freedoms and duties of man and citizen.

The draft law "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice)," prepared by the Constitutional Commission, was submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine by the President of Ukraine Petro Poroshenko on November 25, 2015 (revised on January 26, 2016). After receiving the conclusion of the Constitutional Court of Ukraine on compliance with Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine, the draft law was previously approved by the Verkhovna Rada of Ukraine on February 2, 2016.

The purpose of the proposed amendments is to improve the constitutional foundations of justice for practical implementation of the rule of law and ensuring everyone's right to a fair trial by an independent and impartial tribunal. The means of achieving this goal is the establishment of independent judicial power, in particular through its depoliticization, increasing the responsibility of judicial power to society, and implementing independent constitutional principles of human resource renewal of the judiciary.

Depoliticization of judicial power is one of the most important ways of strengthening its independence. In this regard, it is necessary to clarify what is the depoliticization of judicial power and how it will be carried out in accordance with the draft law "On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)."

Depoliticization of judicial power is to prevent the influence of political parties and formed with their direct participation state bodies (parliament, government) on formation and functioning of judicial power (appointment of judges, formation of government in the system of judicial power, consideration and resolution of cases by courts, etc.). Otherwise, the judicial power will lose independence, be affected by political parties, parliament and government; courts will be converted into a simple addition to other branches of government, and in considering and deciding cases instead of being guided by right as it should be in the administration of justice, will be guided by political expediency, as is the case under the authoritarian and totalitarian political regimes.

Unlike the legislative and executive power, the composition of which is formed by the results of ordinary or extraordinary parliamentary or presidential elections, the judiciary in democratic states is usually formed by appointment. Thus judges are appointed a lifetime position and usually stay on it to a certain age, then retire.

The draft law "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice)" as the main means of depoliticization of judicial power is intended to deprive the Verk-

hovna Rada of Ukraine of the power to elect judges and reserve the authority to appoint judges to the President of Ukraine.

However, removing judicial power from political influence of the Verkhovna Rada of Ukraine, and reserving the authority to appoint judges only to the President of Ukraine in itself cannot serve as a guarantee of depoliticization of judicial power – due to the political nature of the presidency in Ukraine, which was most evident during the presidency of Viktor Yushchenko and Viktor Yanukovich. In democratic states the president as the head of the state and the spokesman of national interests, should be a politically neutral figure standing outside the political struggle. Even in case of belonging to any political party, he should not only defend its position, showing commitment to certain political forces, but is called to be a mediator between them, to ensure the balanced functioning of the supreme bodies of state power at a different party-political composition.

Key words: judicial power, justice, judicial system, depoliticization.

УДК 316.652

С. А. СКРИЛЬ

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЛЮСТРАЦІЯ ЯК ФАКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Досліджуються антикорупційна політика та люстраційні процеси у країнах Центральної та Східної Європи після розпаду «соціалістичного табору». Аналізуються нормативні та інституційні засади антикорупційного впливу на державну владу на центрально-східноєвропейському просторі.

Ключові слова: антикорупційна політика, люстрація, політична система, трансформація, державна влада, інтеграція.

Скрыль С. А. Антикоррупционная политика и люстрация как факторы трансформации политических систем государств Центральной и Восточной Европы

Исследуются антикоррупционная политика и люстрационные процессы в странах Центральной и Восточной Европы после распада социалистического лагеря. Анализируются нормативные и институциональные основы антикоррупционного влияния на государственную власть в исследуемом регионе.

Ключевые слова: антикоррупционная политика, люстрация, политическая система, трансформация, государственная власть, интеграция.

© СКРИЛЬ Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економічно-правового інституту

Skryl Sergij. Anti-corruption policy and lustration as factors of transformation the political systems in the countries of Central and Eastern Europe

The article examines an anti-corruption policy and processes of lustration in the countries of Central and Eastern Europe after the breakup of the socialist camp. The author analyzes the legal and institutional framework of the anti-corruption influence on the state authority in the regions that are being explored.

Key words: *anti-corruption policy, lustration, political system, transformation, state government, integration.*

Посткомуністичний період наприкінці ХХ століття у країнах Центральної та Східної Європи пов'язаний з пошуком моделі формування та розвитку демократичного суспільства. Одним із ключових аспектів побудови ефективної системи публічної влади на шляху демократизації є подолання корупції. Другим важливим фактором оновлення політичних систем у визначеному регіоні виступила люстрація – процедура «очищення влади від комуністичного минулого».

Актуальність дослідження, визначеного у статті, полягає у виявленні тенденцій та закономірностей антикорупційної та люстраційної політики у проведенні демократичних реформ на пострадянському просторі, а також у виявленні проблем, що об'єктивно виникають в умовах радикальної або еволюційної трансформації політичної системи.

Антикорупційна проблематика аналізувалась у наукових працях П. Войтиніка, К. Гончарова, М. Хвацького, Л. Холмса, Т. Урбанської та ін. Постійно індекси корумпованості держав обчислюються Світовим банком, Міжнародними організаціями. Тематика люстраційного впливу на реформування політичних систем у державах Центральної та Східної Європи піднімалась у наукових дослідженнях В. Дейниченка, С. Костюченка, О. Сахно, Л. Шевченко, С. Шевчука та ін.

Політичною наукою сформульовані певні закономірності розвитку політичних систем, у тому числі обґрунтований взаємозв'язок між економічними чинниками, рівнем демократизації суспільства та глибиною корумпованості державних інституцій. Можна сформулювати деякі політичні аксіоми:

- низький рівень економічного розвитку суспільства є передумовою авторитарного / тоталітарного політичного режиму;

- високий рівень авторитаризму (політичного/ соціально-психологічного) породжує «глибоку корумпованість» (політичну, адміністративну, побутову) суспільних відносин;

- подолання корупції передбачає комплекс умов та заходів, тобто факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Факторами об'єктивного характеру (умовами декорумпованості) являються: економічне зростання, підвищення рівня життя населення, активізація громадянського суспільства, формування потужного середнього класу. Суб'єктивні фактори мають нормативний та інституційний характер і включають: прийняття відповідних антикорупційних законів (що потребує політичної волі), а також створення необхідних інституцій для боротьби з корупцією.

Розглядаючи причини зростання рівня корупції в країнах ЦСЄ наприкінці ХХ століття, Л. Холмс виділяє наступні.

1. Спадщина комунізму, а саме втрата жорсткого контролю за чиновниками.

2. Одночасний і масовий перехід після колапсу комуністичної влади в 1989-91 роках до неоліберальної ідеології. Сам розмах переходу є важливою причиною того, що посткомуністичні країни так жорстко страждали від дефіциту демократичних свобод. Ця ситуація призвела до зростання корупції та організованої злочинності.

3. Зниження лояльності. У минулому державний службовець міг бути впевнений, що ця робота буде більш надійною, перспективною, безпечною, з кращою пенсією. Проте держслужбовці в умовах переходу відчують, що їх роботодавець до них вже не так прихильний – на що відповіли таким же зниженням лояльності. Проблема загострюється тим, що зарплати і статус роботи в державному секторі часто нижче, ніж у приватному. Все це призводить до розчарування, і зростанню ймовірності корупційних дій¹.

Аналізуючи специфіку та структуру корупції в державах Центральної та Східної Європи, слід виокремити три рівні – політичну корупцію («захоплення державних функцій»), адміністративну та побутову. Так, фахівцями Світового банку були дані наступні визначення політичної та адміністративної корупції: «Захопленням держави вважаються дії окремих осіб, груп або фірм як в державному, так і в приватному секторах з метою впливу на формування законів, правил, указів та інших інструментів державної політики з метою за-

безпечення собі певних переваг в результаті протиправного і непрозорого надання особистих благ державними службовцями. Адміністративна корупція відноситься до навмисного внесення спотворень в процес приписаного виконання існуючих законів, правил і регулюючих положень з метою надання переваг як державним, так і недержавним «дійовим особам» внаслідок незаконного і непрозорого забезпечення особистих вигод державним чиновникам»². Побутовою корупцією слід вважати протиправні дії осіб, що надають адміністративні послуги населенню на рівні споживчих правовідносин.

Незважаючи на те, що демократичні перетворення у державах Центральної та Східної Європи розпочались на початку 90-х років ХХ століття, певні антикорупційні кроки були зроблені майже через 10–15 років. Так, у Польщі лише у 2002 р. уряд затвердив Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія». А спеціальний державний орган по боротьбі із корупцією – Центральне антикорупційне Управління, був створений лише у 2006р. на підставі норм відповідного закону. У Румунії центральний антикорупційний орган з правоохоронними повноваженнями – Національна прокурорська служба з боротьби проти корупції (у подальшому перетворена у Національний антикорупційний директорат (НАД) розпочав свою діяльність лише у 2000р. після прийняття пакету антикорупційних законів. У Словаччині спеціальні державні органи по боротьбі із корупцією – Особливий Суд та Особлива Прокуратура були створені у 2003 р. У інших країнах Центральної та Східної Європи антикорупційні органи створювались через 10–15 років після початку демократичних реформ. Така тенденція свідчить про те, що на початку демократичного транзиту корупція не сприймалась в якості загрози для успішного проведення реформ. Але через певний проміжок часу проблеми подолання політичної та адміністративної корупції виходять на перший план серед інших напрямків демократичних перетворень.

Загальними для країн Центральної та Східної Європи засобами подолання корупції були наступні:

- регулярне надання інформації про власність високопосадовців;
- законодавчі санкції за порушення фінансового законодавства політичних партій; створення умов для прозорого фінансування політичних партій з державного бюджету;

- постійний нагляд за фінансуванням політичних партій, особливо шляхом прийняття ними зобов'язань оголошувати перелік отриманих подарунків і спонсорських пожертвувань;
- загальнодоступність регулярних звітів про фінансове становище всіх політичних партій;
- інформація про причини зловживання владою політиками або представниками державної адміністрації³.

Наступним кроком у проведенні демократичних реформ у державах Центральної та східної Європи виступила люстрація, яку слід розглядати, в першу чергу, як декомунізацію політичної системи та недопущення до публічної влади у майбутньому носіїв комуністичної ідеології.

Люстрація (від латинського *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – в політичному сенсі означає очищення влади від старих кадрів, заборона функціонерам попередньої влади займати посади в державному апараті, обиратися у представницькі органи, бути суддями, інколи навіть займатися викладацькою діяльністю тощо⁴.

Також люстрація – це політична форма легітимації нового державного режиму. Вона здійснюється не обов'язково в строгих юридичних рамках, оскільки її мета носить переважно характер ідеологічного протистояння нової правлячої еліти і старої⁵.

Слід зазначити, що люстраційні процедури у державах Центральної та Східної Європи розглядалися як перший та найважливіший крок на шляху до демократизації суспільства. На початку 1990-х років майже в усіх країнах регіону (окрім Румунії) були прийняті спеціальні люстраційні закони та створені люстраційні інституції, які уповноважені здійснювати певні дії щодо недопущення до влади представників комуністичного режиму (членів комуністичних партій та співробітників і агентів спецслужб). Серед видів люстрації слід виділити державну, економічну та політичну. Варто зазначити, що найбільший ефект люстрація мала у республіках Балтії. В інших країнах регіону – Вишеградській четвірці та Болгарії люстраційні процеси проходили із значними труднощами та певним ігноруванням новою демократично обраною владою вимог законодавства. Це пов'язано як із відсутністю дієвої опозиції у країні (Болгарія), так і з значною підтримкою населенням ко-

муністичної ідеології в її більш м'якій, соціал-демократичній, інтерпретації (Чехія).

Можна виділити декілька спільних для країн регіону характеристик, пов'язаних з люстрацією:

1. Усі посадовці, звинувачені у «небажаних» для молодих демократій зв'язках, мали можливість оскаржити такі звинувачення та публічно захищати себе. Остаточне рішення про звільнення чиновника ухвалював люстраційний суд. Таким чином процес виглядав справедливим із погляду дотримання прав людини.

2. Водночас за гаслом «моральності» нерідко маскувалися намагання політичних опонентів замістити «попередників» своїми ставлениками у новій системі владних мереж, таким чином не виступючи час і ресурси у власний соціальний капітал.

3. Показник люстрованих осіб є невеликий порівняно з рівнем медійного резонансу, нескінчених дебатів і суспільної уваги, причутої мало не до кожної люстраційної справи.

4. Доволі інертне застосування люстраційних законів на практиці. Кримінальні провадження за фактами причетності до діяльності спецслужб, як правило, не відкривали.

5. Поширення практики «неформального призначення». Особу, котра не могла зайняти посаду (оскільки не відповідала люстраційним критеріям), призначали тимчасово⁶.

Узагальнюючи тенденції люстраційного процесу у регіоні, слід наголосити на певній його незавершеності та навіть фіктивності.

Антикорупційна політика та люстраційний процес у країнах Центральної та Східної Європи доводить, що трансформація політичної системи має певні залежності від їх вдалого проведення, але варто розглядати демократизацію як комплекс заходів, у тому числі – конституційного та економічного характеру.

1. *Холмс Л.* Коррупция, слабые государства и экономический рационализм в Центральной и Восточной Европе [електр. ресурс] / Лесли Холмс. – Режим доступа : <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page7884.html> 2. *Борьба с коррупцией в переходный период. Вклад в обсуждение стратегии.* – Вашингтон : Всемирный банк, 2000. – 162 с. 3. *Новая европейская стратегия «Европа 2020»* // Право европейского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eulaw.ru/content/307> 4. *Костюченко С.* Люстрація – це не війна з минулим, це боротьба за майбутнє [Електронний ресурс] / С. Костюченко. – Режим доступа : <http://www.tyahnnybok.info/dopysy/dopysy/005425/>. 5. *Сахно О.* Що таке люст-

рація? З досвіду країн соціалістичного табору [Електронний ресурс] / О. Сахно. – Режим доступу : <http://www.lustration.org>. Уа 6. Шевченко Л. Не люстрацією єдиною [Електронний ресурс] / Л. Шевченко. – Режим доступу : http://www.theinsider.ua/politics/5417_e2caa0edd/

Skryl Sergij. Anti-corruption policy and lustration as factors of transformation the political systems in the countries of Central and Eastern Europe

The post-communist period in the end of the twentieth century in Central and Eastern Europe is associated with the search of models of formation and development of democratic society. One of the key aspects of an effective system building of public authorities towards the democratization is overcoming of the corruption. Another important factor for the renewal of political systems in a given region became the lustration; it is the procedure of «the force cleaning out of the communist past».

Relevance of the research, referred in the article, is to identify the trends and patterns of anti-corruption and lustration policies in implementing of the democratic reforms in the former Soviet Union space, and also in identification of the problems which objectively arise in conditions of radical or evolutionary transformation of the political system.

Political science has formulated certain patterns of political systems developments, including the reasonable interconnection between the economic factors, the level of democratization of the society and the depth of corruption in the public institutions. Some political axioms can be formulated such way:

- Low level of economic development of the society is a prerequisite of the authoritarian / totalitarian political regime;
- High level of authoritarianism (political / socio-psychological) creates a «deep corruption» (political, administrative, household) in the public relations;
- Overcoming of the corruption provides a set of conditions and actions i.e. of the factors of both objective and subjective character. Factors of an objective character (de-corruption conditions) are: economic growth, improving of standard of living, activation of the civil society, the formation of a strong middle class. Subjective factors have regulatory and institutional nature and include the enacting of the appropriate anti-corruption laws (which requires the political will) and also creating of the necessary institutions for fighting against corruption.

Analyzing the specificity and structure of corruption in the states of Central and Eastern Europe, there should be distinguished the three levels, these are the political corruption («state capture functions»), administrative and household. Thus, the World Bank experts gave the following definition of the political and administrative corruption: “The state capture can be considered as the actions of some individuals, groups or companies in both the public and private sectors with the aim of influence on the formation of laws, regulations, decrees and other instruments of state policy to ensure certain advantages for themselves in a result of illegal and non-transparent provision of private benefits of the civil servants. The administrative corruption refers to the purpose carrying of distortion in the process of making the prescribed implementation of the existing laws, rules and regulations in order to provide the advantages for the both

state and non-state «actors» as a result of illegal and non-transparent provision of the private benefits to the public officials»[2, с. 23-24]. Common corruption should be considered as the illegal acts of persons providing administrative services to the public at the level of consumer relationship.

Despite that the democratic changes in Central and Eastern Europe countries began in the early 90s of the twentieth century, the certain anti-corruption steps have been taken about 10-15 years later.

Regarding the lustration procedures in the countries of Central and Eastern Europe, they started immediately in the early 1990s. Among the types of lustration there should be isolated the public, the economic and the political types. It should be noted that the greatest effect made the lustration in the Baltic republics. In other countries of the region (in the Visegrad Four countries and Bulgaria) the lustration processes had been implementing with the significant difficulties.

Anti-corruption policy and lustration process in the states of the Central and Eastern Europe shows that the transformation of the political system has some dependence from their successful implementing, but the democratization should be seen as a complex of measures, including those with constitutional and economic nature.

Key words: anti-corruption policy, lustration, political system, transformation, state government, integration.

УДК: 329.11

К. Є. ПАЛЬШКОВ

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕВАНШУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ЕЛІТ В ЛИТВІ У 1992-1993 РОКАХ ТА ПОЛІТИКА НОВОЇ ВЛАДИ

Розглядаються передумови втрати влади суспільно-політичним рухом «Саюдіс» в Литві у 1992-1993 роках. У якості головних чинників поразки на парламентських та президентських виборах демократичних сил, автор подає нераціональне розставляння «правими» пріоритетів у провадженні політиці на користь ідеологічної боротьби, на фоні стрімкого погіршення економічної ситуації в державі.

Одночасно, розглядається зміна політичних стратегій екскомуністичною елітою, яка в наслідок демократичних виборів отримала кредит довіри від суспільства на реалізацію власних ініціатив.

Ключові слова: вибори, Європейський Союз, НАТО, приватизація, внутрішня політика, зовнішня політика.

© ПАЛЬШКОВ Костянтин Євгенович – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Пальшков К. Е. Политические предпосылки реванша постсоветских элит в Литве в 1992-1993 годах и политика новой власти

Рассматриваются предпосылки потери власти общественно-политическим движением «Саюдис» в Литве в 1992-1993 годах. В качестве главных факторов поражения на парламентских и президентских выборах демократических сил, автор подает нерациональное расставление «правыми» приоритетов в проводимой политике в пользу идеологической борьбы, на фоне стремительного ухудшения экономической ситуации в государстве.

Одновременно, рассматривается изменение политических стратегий экс-коммунистической элитой, которая в результате демократических выборов получила кредит доверия от общества на реализацию собственных инициатив.

Ключевые слова: выборы, Европейский Союз, НАТО, приватизация, внутренняя политика, внешняя политика.

Palshkov Kostantyn. Political preconditions of excommunist elites revenge in Lithuania in 1992-1993 and politics of the new government

This article deals with the preconditions of socio-political movement "Sąjūdis" lost it's power of in Lithuania in 1992-1993. As major factors of defeat in the parliamentary and presidential elections the democratic forces, the author takes the irrational distribution "right" priorities in implementing policies in favor of the ideological struggle, on the background of rapidly deteriorating economic situation in the country.

At the same time, is considered a change of political strategies excommunist elite that gained the trust of the society to implement their own initiatives as a result of democratic elections.

Key words: elections, European Union, NATO, privatization, domestic policy, foreign policy.

Із програшем у 1992 році парламентських виборів у Литві втратили владу реформатори із «Саюдіса» – суспільно-політичного руху, що наприкінці 80-х рр. XX ст. виступив опонентом комуністичній владі у боротьбі за відновлення литовської державності. Виборовши незалежність для Литви, «саюдісти» однак, не змогли перебудуватися з ідеологічної боротьби на прагматичне протистояння кризовим викликам національній економіці, в наслідок чого повноваження на реалізацію власний антикризових стратегій отримали представники колишньої партійної номенклатури.

Із здобуттям незалежності від СРСР глобальною проблемою для «Саюдіса» очолюваного відомим лідером руху В. Ландсбергісом, стала втрата головного політичного ворога в особі комуністів. Оскільки безпосередній вплив Москви пішов у минуле, а Демокра-

тична партія праці Литви (ДППЛ), під дахом якої об'єдналася реформістська ланка колишньої номенклатури на чолі із харизматичним лідером А. Бразаускасом, докладала максимум зусиль задля позбавлення колишнього ідеологічного обліку, ведення антикомуністичної риторики у «перебудовному» форматі стало малоефективним. Націоналістичний «Саюдіс» став заручником власних поглядів та переконань. Досягнувши головної мети у вигляді здобуття незалежності «Саюдіс» виявився неготовим надати адекватну відповідь новим викликам, що постали перед самостійною Литвою. Втім, замість прагматичної ідеологічної перебудови керівництво «Саюдіса» вдалося до спроб формування у масовій свідомості образу ворога в особі ДППЛ. За переконанням «саюдістів» саме ДППЛ продовжувала зберігати основну небезпеку для литовців через потенційний реванш колишньої номенклатури.

У підсумку ж на порядок денний вийшли проблеми не ідеологічного, а економічного характеру, адекватної відповіді на які уряд Г. Вагнорюса підтримуваний «саюдістами» не знайшов. По мірі загострення кризи закономірно охолоджувалась підтримка команди В. Ландсбергіса. І хоча покладати всю відповідальність на реформаторів було б неправильним, адже у подібній економічній кризі на початку 1990-х років опинилися всі без виключення республіки колишнього СРСР, причини зміни громадських настроїв слід вбачати у недалекоглядній стратегії нової влади, яка була заснована перш за все на антирадянській тактиках. Зокрема, з метою дискредитації колишніх партійних кадрів та співробітників органів безпеки «Саюдісом» було ініційовано запровадження цілої низки по суті «люстраційних» механізмів. Разом з тим, окрім критики представників колишнього режиму моральній обструкції та ліквідації піддавалися різного роду радянські інституції на зразок колгоспів та радгоспів.

У ситуації, що склалася справжнім іспитом для всіх політичних сил, та в у першу чергу для ДППЛ та «Саюдіса» мали стати вибори до парламенту 1992 року. Нова литовська влада розуміла, що для продовження своєї каденції необхідно скласти сильну конкуренцію ДППЛ. Втім, особливістю вказаного етапу слід вважати поступове витиснення ідеологічної компоненти з підґрунтя протистояння політичних сил, що тепер починали виходити з раціональних та прагматичних позицій. Революційна ейфорія стрімко лишала литовське

суспільство, а заклики до боротьби із «уявним» ворогом та продовження апелювання до демократичних цінностей, в умовах економічної кризи на очах втрачали свою ефективність. Тепер замість духовних благ запит пересічних громадян вочевидь стосувався проблем матеріального характеру, що продовжували загострюватись.

Не на користь «правого» «Саюдіса» виступало і те, що після грамотного переформатування називати ДППЛ «лівою» можна було скоріше умовно. Декларуючи такі цінності демократії як приватна власність та ринкова економіка, партія А. Бразаускаса зовсім не налягала на стратегічному поглибленню відносин із Росією, не говорячи вже про спроби реанімації минулого, у чому своїх опонентів постійно намагався викрити В. Ландсбергіс.

Таким чином, сильних аргументів в руках очільника литовської революції ставало все менше.

Хоча, окрім, ДППЛ і «Саюдіса» та низки менш впливових політичних сил, партійне поле наповнилося низкою нових партій, що доповнювалося активними об'єднавчими процесами, саме протистояння ДППЛ та «Саюдіса» продовжувало превалювати на партійно-політичному просторі напередодні вказаних виборів.

Реально оцінюючи власну політичну вагу частина партій зробили вибір на користь об'єднання із головними суб'єктами політичного процесу ДППЛ та «Саюдісом». Однак, якщо входження до складу ДППЛ носило персоніфікований характер, то блок Союз «За демократичну Литву», об'єднав у своїх лавах «Саюдіс», Союз литовських політичних в'язнів, Литовську Партію Зелених, та Хартію громадян Литви. У складі об'єднань на вибори також пішли Християнсько-демократична партія, Литовський союз політичних в'язнів і засланців, та Ліберально-демократична партія; Литовський Національний Союз (таутининки) та Партія незалежності; Литовський християнсько-демократичний союз та Національна спілка молоді – «Молода Литва»¹. В той же, час достатня кількість партій аби не втрачати власну самобутність, розчинившись у блоках поруч із більш іменитими учасниками перегонів вирішили приймати участь у виборах самостійно. Перш за все серед таких партій слід виділити Литовську соціал-демократичну партію та Союз поляків Литви.

У підсумку, на парламентських виборах 1992 року впевнено перемогла ДППЛ, яка складалася з ліберальних та прагматичних пред-

ставників колишньої республіканської номенклатури. Самі ж вибори 1992 року слід рахувати початком етапу консолідації партійного середовища Литви.

Наступною стадією боротьби політичних сил у Литві мали стати президентські вибори 1993 року. На відміну від А. Бразаускаса який після перемоги веденої ним політичної партії на виборах став головою парламенту, В. Ландсбергіс не став висувати свою кандидатуру на вибори голови держави. І після проваленої виборчої компанії до Сейму такий хід виглядав абсолютно виправданим адже потенційний програш В. Ландсбергіса який продовжував ідеологічно уособлювати «Саюдіс» у боротьбі за посаду президента був би логічним продовженням глибокої кризи правих реформаторів. Враховуючи ж те, що не висунути свого кандидата на участь у президентських перегонах означало б фактичний кінець «Саюдіса», керівництвом політичної сили було прийнято відповідне кадрове рішення. Кандидатом від «саюдістів» став Стасіс Лозорайтіс, представник емігрантських кіл, сім'я якого жила у США, та діючий посол Литви у вказаній країні.

Будучи представником литовської еміграції С. Лазорайтіс був абсолютного новим лицем для національного політикуму. Емігрантський образ С. Лазорайтіса вдало доповнювався західними манерами й стилем поведінки, що в цілому «підкупувало» його прихильників.

Стосовно тактики участі у виборчій компанії, слід зазначити, що висування його кандидатури «Саюдісом» виглядало дещо формальним, адже як сам С. Лазорайтіс та і «саюдісти» розуміли небажаність явного сумісного позиціонування, через імідж реформаторів, що істотно похитнувся. Сам же С. Лазорайтіс у ході президентської компанії заявляв про необхідність компромісних рішень, зокрема, він анонсував, що у випадку обрання його президентом, він готовий до активної співпраці із А. Бразаускасом. «Європейськість» та обрана риторика схилили на бік С. Лазорайтіса достатню кількість підтримки з боку не тільки «Саюдіса», а інших політичних сил так, що на майбутніх виборах він став безальтернативним опонентом А. Бразаускасу.

І все ж переконливу перемогу на президентських виборах здобув А. Бразаускас, що був для пересічних литовців незрівнянно ближчим

ніж С. Лазорайтіс. Для електорату А. Бразаускас залишався відомим лідером найбільшої в країні партії, із добре відомими професійними якостями підкріпленими значним політичним досвідом.

В цілому ж виграш А. Бразаускасом президентських виборів слідувало розцінювати як перемогу литовської демократії. Як зазначив з цього приводу Д. Фурман: «Цей перший епізод мирної демократичної ротації влади перетворює владу демократів, які перемогли на владу демократії та права, відкриває шлях для становлення системи, у якій ротація влади – норма»². Хоча формально тріумфальне повернення А. Бразаускаса і можна було розцінювати як певний реванш старої системи, говорити про реальну схожість не можна було. Зміни на рівні програми та цінностей ДППЛ порівняно із дореволюційною КПЛ були фундаментальними, а демократична і проєвропейська риторика А. Бразаускаса та його послідовників не змушували сумніватися у справжності ідеологічної перебудови.

Поразку ж С. Лазорайтіса слідувало сприймати як не більш ніж втрату довіри демократами, зокрема, їх ідейним лідером В. Ландсбергісом, політична платформа яких похитнулася внаслідок кризових явищ, що охопили незалежну Литву.

Втім реальність демократичних намірів А. Бразаускасу та очолюваної ним ДППЛ тепер слід було довести на практиці, адже доки як у литовському суспільстві так і у міжнародній спільноті все ж зберігалися певні побоювання щодо істинності відкритості та безпечності політики, яку декларувала нова влада, яка за результатами парламентських і президентських виборів отримала повний карт-бланш.

Прийшовши до влади А. Бразаускасу слідувало вирішувати велике коло завдань та проблем як у зовнішній так і у внутрішній політиці. У зовнішньополітичній діяльності, їх було варто розподілити на дві групи. По-перше із визначенням євроатлантичного напрямку інтеграції необхідно було виконувати умови необхідні для вступу у ЄС та НАТО. По-друге влагоджувати низку невирішених питань із Росією. При цьому, за нагальністю вирішення другий напрям не поступався у пріоритетності першому. Так, під час знаходження у влади «Саюдіса», антиросійська риторика якого унеможливлювала конструктивний діалог із Москвою вирішення нагальних питань порядку денного було неможливим. У своєму ставленні до радянського минулого лідер «саюдистів» В. Ландсбергіс залишається послідовним і сьогодні, коли

відповідаючи на питання щодо кризових явищ у ЄС він зазначає: «Виходити не має куди, тільки в болото СРСР / Росії»³.

На відміну від безапеляційної щодо Росії дипломатії «саюдистів», А. Бразаускас та його соратники більш виважено підходили до вибудовування міждержавних відносин із РФ, в якій бачили, якщо не стратегічного, то все ж дуже важливого партнера Литви. І все ж, незважаючи на готовність нової литовської влади до конструктивної співпраці із Москвою, як довів подальший хід подій, відкритість Вільнюса не варто було переоцінювати. Саме за президентства А. Бразаускаса Литва подала заяви про вступ до НАТО та ЄС. Як відзначає В. М. Завадський, із другої половини 1990-х, коли стала спостерігатися переорієнтація експорту країн Балтії зі Сходу на ринки ЄС, почалося і практичне зближення із регіоном ЄС⁴. До речі, своєю прозахідною політикою А. Бразаускас фактично обеззброював своїх політичних опонентів, риторика яких ґрунтувалася здебільшого на критиці російського напрямку співпраці литовського лідера.

В той же час однак, продовжували лишатися не вирішеними питання що стосувалися наступних проблем, а саме: російського військового транзиту через територію Литви до Калінінграду (Вільнюс відмовився укладати з цього питання угоду, у відповідь на що РФ довго відмовлялася надати литовським експортерам необхідний режим найбільшого сприяння у торгівлі, від чого економіка Литви понесла серйозні збитки); компенсації збитків, які на думку Вільнюса понесла Литва від «радянської окупації», вимоги чого Росія вважала абсурдними; делімітації кордону, коли гасло «Не віддамо ні п'яді території», що до Другої світової війни належала Східній Пруссії, не сприяло покращенню двосторонніх відносин⁵. І все ж згодом найважливіші питання були вирішені. Зокрема, Литвою першою з пострадянських республік Балтії узгоджено кордон із РФ. Так, 24 жовтня 1997 року у Москві були підписані Договір про російсько-литовський державний кордон та Договір про розмежування виключної економічної зони і континентального шельфу у Балтійському морі (набув чинності у серпні 2003 року)⁶. При цьому, вимоги щодо компенсації Росією «збитків від окупації» звучали дедалі менш наполегливо. Досягнуті ж із Росією домовленості безумовно слід відносити до вагоміших досягнень А. Бразаускаса.

Якщо у зовнішньополітичній діяльності, як було зазначено вище, паралельно із владнанням найгостріших питань із Російською Федерацією, було потрібно підтверджувати євроатлантичний курс, то на внутрішній арені нагального вирішення вимагали два глобальні завдання: стримуючи кризові явища стабілізувати національну економіку, та впроваджувати ринкові реформи. І оскільки на першому етапі свого впровадження наведені напрями складно не назвати взаємовключними, слід гадати, що метою нової влади було мінімізувати негативний вплив реформ на рівень життя литовських громадян.

Керуючись обраною стратегією, Литвою було проведено багато в чому показову та соціально орієнтовану приватизацію. Особливо важливо те, що значення приватизації та механізмів її проведення для пострадянських країн важко недооцінити, адже в силу успішності здійснення вона мала стати запорукою цивілізованого переходу до ринкової економіки, формування середнього класу, розвитку підприємництва тощо.

Одразу слід відзначити гласність і прозорість приватизаційного процесу, що до речі стало типовою ознакою для всіх пострадянських республік Балтії. До проведення приватизаційних процедур максимально було відкрито доступ інститутам громадянського суспільства, зокрема, ЗМІ, які одразу інформували громадськість про можливі порушення. За таких умов приватизація у Литві та інших країнах Балтії стала по справжньому заходом національного масштабу за яким слідувала вся країна. Втім головною відмінною рисою приватизації «политовські» стало не застосування процедури банкрутства, тоді як головний акцент було зроблено на реструктуризації державних підприємств до початку приватизації. У той же час, на початковому етапі приватизації персонал отримав можливість придбати відносно дорогі середні, а іноді й великі підприємства за допомогою приватизаційних чеків, що були індивідуальними, й не передбачали вільного обігу. Наведена особливість дозволила уникнути наслідків у вигляді «приватизаційних аукціонів», і майже 75 % працівників промислових підприємств отримали свою частку у власності в таких підприємствах. Перший етап приватизаційного процесу, який здійснювався за рахунок здебільшого приватизаційних чеків та отримав назву «ваучерного» продовжувався до 1996 року. У цей період придбалися перш за все житлові приміщення, що знаходилися у власності держави, та

акції підприємств, де працювали громадяни, що отримали ваучери. Населення у такий спосіб стало власником більшої частини квартир-ного фонду, а також підприємств промисловості й сільського господарства. Отже, населення отримало реальну можливість прямої участі у процесі роздержавлення національної власності, що забезпечило формування широко прошарку власників, як підгрунтя середнього класу. Наступність же у рішеннях А Бразаускаса політики «саюдистів» тут слід вбачати у тому, що власне спеціальний державний інвестиційний фонд який, на вигідних умовах продавав акції членам колективів було створено ще у 1991 році⁷.

Втім повністю знешкодити соціально-економічні ризики після виходу із СРСР А. Бразаускасу та ДППЛ було вкрай складно. Хоча у національній економіці намітилася низка позитивних тенденцій, інфляція, безробіття, невчасна виплата заробітної плати, знецінення банківських збережень, ось лише основні лиха, які гостро відчули пересічні литовці. Недивно що соціально-побутові труднощі населення викликали поступове знецінення авансу довіри наданого А. Бразаускасу та його ДППЛ на виборах.

Будь-які негативні явища у республіці неодмінно ставали предметом критики опонентів, які очевидно розраховували на отримання політичних дивідендів. Зокрема, зростаюче соціальне розшарування, якого не вдалося уникнути використовувалось «Саюдисом», який після парламентських виборів 1992 року був реорганізований на партію «Союз Вітчизни/Литовські консерватори». При цьому, номінальні «праві» колишні «саюдисти», критикували номінально «ліву» ДППЛ, що була вимушена проводити необхідні але непопулярні реформи. Втім, незважаючи на те, що на даному етапі номінальне ідеологічне розмежування у партійно-політичному секторі почало розмиватися, «екссаюдістам» було вкрай потрібно збереження за ДППЛ ярма «екс-комуністів», а за собою «іміджу» рятівників нації. Так, становище ДППЛ дедалі ускладнювалось її окремішністю у партійному середовищі, через брак політичного партнерства із іншими силами.

Отже, ДППЛ поступово втратила підтримку суспільства, що стало слідством скоріше не провалу реформ у внутрішній та зовнішній політиці, а небажанням пересічних литовців ділити з урядом знегоди перехідного часу. Слід відзначити, що вичерпавши свою драматичну роль, взявши на себе всю відповідальність у самий

скрутний для пострадянської Литви час, А. Бразаускас та ДППЛ не вдавалися до спроб у будь-який спосіб залишитись у владі, прецеденти чого ставалися по окремих пострадянських республіках.

Загалом же А. Бразаускас став для Литви знаковою фігурою. Будучи класичним представником радянської номенклатури, та очоливши республіканський осередок КПРС згодом він став одним з ініціаторів скорішого вступу Литви до євроатлантичних структур. Аналізуючи життєвий шлях А. Бразаускаса автори праці «Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти)» справедливо зазначають, що «в його характері – не амбітність понад усе, а політичний прагматизм»⁸. Завдяки дипломатії А. Бразаускаса, його каденція стала періодом вирішення найважливіших питань для зміцнення щойно відновленої литовської державності. Зберегти ж повагу суспільства колишньому комуністу у бурхливому політичному середовищі 1990-х допомогли харизма, та наполегливе бажання привести незалежну державу до Європи, із якою литовці нерозривно пов'язували свою державу.

1. *Lithuania*. Parliamentary elections 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www2.essex.ac.uk/elect/electer/Lt_er_nl.htm. 2. *Фурман Д.* Общее и особенное в политическом развитии постсоветской России и других стран СНГ / Д. Фурман // Прогнозис. – 2006. – № 3(7). – С. 91-114. 3. *Пулсіс Д.* Вітаутас Ландсбергіс: свою державу маємо плекати, як сад / Д. Пулсіс // Литва – історія успішного вибору. – 2013. – С. 14. 4. *Завадський В. М.* Європейська інтеграція країн Балтії (1991-2004 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. С. 10. 5. *Мухеев В.* Потенциал вражды versus сотрудничества / В. Мухеев // Pro et Contra. – 1998. – Т. 3. – № 2. – С. 55. 6. *Російсько-литовские отношения* (Справка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-reuro.nsf/348bd0da1d5a7185432569e700419c7a/58a7f3f65d1aa09ec325758200330e25?OpenDocument>. 7. *Симонян Р. Х.* Сравнительный анализ экономических реформ в России и странах Балтии / Р. Х. Симонян // Мир России. – 2007. – № 3. – С. 54. 8. *Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти)* : навч. посібник / [Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Г. І. Зеленько та ін.] ; за заг. ред. проф. Ф. М. Рудича – К. : ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 316.

Palshkov Kostantyn. Political preconditions of excommunist elites revenge in Lithuania in 1992-1993 and politics of the new government

After Lithuania seceded from the USSR power in the state passed into the hands of representatives of socio-political movement "Sajūdis", which was fighting for the restoration of independence since the late 80's.

The conditions in which Lithuania was like the other former Soviet republics, gaining independence implied not only the transition to qualitatively different, democratic foundations in the state structure organization and life of society, but also the fight against the crisis in the economic sector, which was subject to a fundamental transformation too. However, this fact has attracted enough attention from the reformers of 'Sąjūdis', sufficient number forces of which were still focused on the fight against ex communists. This reformer's of 'Sąjūdis' ideological uncompromising complicates the resolution of urgent problems on the agenda both in domestic and in foreign policy, greatly.

On the background of a difficult economic situation, interest in the forthcoming parliamentary and presidential election campaigns increased. Now, only the will of Lithuanian citizens had to answer the question of who will govern the country further - the reformers, who have won in the struggle for independence, the fight for independence, but were not ready to the economic challenges, or former Communists, who have passed an ideological renewal, and ready to take over responsibility for the future of Lithuania.

As a result of both parliamentary and presidential elections former communist which led by their charismatic leader Algirdas Brazauskas, the professionalism of which was well acquainted to Lithuanians, was won

New government had to solve simultaneously a number of issues both in domestic and in foreign policy.

Tasks that came to the forefront in the country are: the stabilization of the national economy, and the continuation of market reforms. The key to an effective transition to a market economy, the formation of the middle class, business development, etc. was the holding of largely indicative and socially-oriented privatization.

In their turn, global foreign policy issues were designated in two areas: the resolution of accumulated differences in relations with Russia, as well as the fulfillment of the conditions for accession to the European Union and NATO. At the same, it is difficult to talk about the priority of any of the directions since failure to fulfill any of the above tasks would be greatly complicated the prospects for the development of international cooperation between Lithuania.

The most urgent unsolved problems with Russia were: the Russian military transit through Lithuania to Kaliningrad; the compensation damages, which in the opinion of Vilnius, Lithuania suffered from the "Soviet occupation"; delimitation of the border. At the same, difficult in the historical context of bilateral relations between Lithuania and Russia have been significantly complicated by the anti-Russian rhetoric of "Sąjūdis".

Several of agreements with Russia, relations with which A. Brazauskas regarded with rationalism and consistent Euro-Atlantic integration policy should be referred to the significant achievements of the new government.

Although a number of positive trends in the foreign and domestic policy outlined, the crisis has not been overcome completely. Inflation, unemployment, delayed payment of wages, depreciation of bank savings and etc., will have a negative determining the level of electoral support inevitably, eventually resulted in lower ratings A. Brazauskas and his political force. Criticism of the government, which was forced to conduct un-

popular reforms, as supplemented by the stigma of "the former Communists", which has a negative effect on the prospects for inter-party cooperation.

Thus, eventually A. Brazauskas and his associates lost power, but it should not be considered as failures in implementing policies as the reluctance of the Lithuanian society to continue sharing with the government of the hardships of the transition period.

Yet deep qualitative reformatting former communists and their subsequent policy have allowed implementing a number of effective decisions and actions, and that the main identified succession and irreversibility of the democratic processes in the Lithuanian.

Key words: elections, European Union, NATO, privatization, domestic policy, foreign policy.

УДК 321.1

Г. Г. ТАРАНЕНКО

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Розглянуто роль громадянського суспільства у євроінтеграційних процесах. Проаналізовано вплив неурядових організацій на інтеграцію до європейських структур та вироблення спільних цінностей у рамках країн-членів Європейського Союзу.

Визначено, що представники громадянського суспільства відіграють вагомую роль у євроінтеграційних процесах, як серед країн-членів ЄС, так і для країн-кандидатів на вступ до економічного і політичного союзу. Неурядові актори є присутнім чинником інтегративних процесів, а отже цей ресурс може активно використовуватись нашою країною для успішної адаптації європейського досвіду та приєднання до структур ЄС.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз (ЄС), громадянське суспільство, неурядові організації (НУО), третій сектор, Європейська політика сусідства (ЄПС), Асоціація Україна-ЄС, громадський моніторинг, нові транснаціональні актори, зона вільної торгівлі.

Тараненко А. Г. Роль гражданского общества в евроинтеграционных процессах

Рассмотрена роль гражданского общества в евроинтеграционных процессах. Проанализировано влияние неправительственных организаций на ин-

теграцію в європейські структури і вироботку спільних цінностей в рамках стран-членів Європейського Союзу.

Визначено, що представники громадянського суспільства грають важливу роль в євроінтеграційних процесах, як серед стран-членів ЄС, так і для стран-кандидатів на вступлення в економічний і політичний союз. Неправительственні організації є суттєвим фактором інтеграційних процесів, а відповідно цей ресурс може активно використовуватися нашої країною для успішної адаптації європейського досвіду і приєднання до структури ЄС.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз (ЄС), громадянське суспільство, неправительственні організації (НПО), третій сектор, Європейська політика сусідства (ЕПС), Асоціація Україна-ЄС, громадський моніторинг, нові транснаціональні актори, зона вільної торгівлі.

Taranenko Anna. Role of civil society in the european integration processes

The article deals with the role of civil society in European integration processes. The influence of non-governmental organizations on integration to the European structures and the development of shared values within the EU member states is analyzed.

It is determined that civil society plays an important role in the European integration processes, both for EU member states and candidate countries for accession to the economic and political union. Non-governmental actors are a significant factor of integration processes, and therefore this resource can be actively utilized by our country for successful adaptation of European experience and accession to the EU structures.

Key words: European integration, the European Union (EU), civil society, non-governmental organizations (NGOs), the third sector, European Neighbourhood Policy (ENP), Ukraine-EU Association, civil monitoring, new transnational actors, free trade zone.

Інтеграція до Європейського Союзу є одним з найважливіших зовнішньополітичних орієнтирів України. Виступаючи на XVII саміті Україна – ЄС у Києві 27 квітня 2015 р., Президент України П. Порошенко наголосив, що перспектива членства у ЄС є стратегічним орієнтиром українських прагнень до перетворення і ключовою метою, заради якої проводяться реформи, при цьому вперше Україна брала участь у саміті в статусі держави, яка уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом¹.

За даними опитування DW-Trend, проведеного на замовлення Deutsche Welle у 2014 р., загалом за євроінтеграцію виступає три чверті населення країни – 73%². Кількість прихильників вступу до

ЄС у середині 2015 року впала, але потім повернулася на рівень вище 50%³. Як зазначають соціологи, якби ті, хто не визначився, не прийшли б на референдум, участь у голосуванні взяли б близько 76% громадян і подані голоси розподілилися б наступним чином: за вступ до ЄС - 70%, проти - 30%⁴.

За даними дослідження компанії "GfK Ukraine" ідея "євроінтеграції" може стати об'єднуючою, адже 77% опитаних підтримують ідею "Розбудови Європи в Україні"⁵. Зазначається, що зараз дуже сприятливий момент, щоб популяризувати європеїзацію в Україні – люди це приймуть, але починати треба з найпростіших сфер, які їх турбують – освіта, медицина, ЖЕКи тощо⁶. Як стверджує дослідник Р. Дзундза, Угода про Асоціацію з ЄС вимагає зміни підходів до стосунків між профспілками, роботодавцями, неурядовими організаціями (НУО) та державою у вирішенні соціально-економічних проблем країни⁷.

Таким чином, окрім очевидної необхідності нагальних економіко-політичних реформ, важливо проаналізувати роль такого чинника інтеграції до Європейського Союзу, як вплив громадянського суспільства. Дослідивши подібний досвід інших країн-кандидатів, а також ініціативи з утвердження спільних цінностей серед країн-членів ЄС, можна визначити значущість цього чинника і важливість його використання для нашої держави.

Проблематика розвитку цього питання викликає значну зацікавленість з точки зору процесів ефективного державобудування в Україні та інтеграції до впливових міжнародних політико-економічних утворень. Аналіз іноземної та української літератури на цю тематику демонструє інтерес дослідників до питань діяльності громадянського суспільства і неурядових організацій, особливостей інтеграції країн до структур ЄС, а також політико-культурної інтеграції у рамках країн-членів Європейського Союзу. Зокрема, ці питання досліджували О. Сушко, І. Беззуб, Л. Акуленко, В. Цвих, А. Матвійчук, Р. Дзундза, М. Андреева, І. Солоненко, Р. Хорольський, Н. Шаповалова, М. Лациба.

Громадянське суспільство є присутньою характеристикою процесів демократизації країни. За допомогою громадської думки воно може активно впливати на органи державної влади, а також на представників бізнес-сектору. Розвиненість громадянського суспільства,

наявність ефективної «четвертої влади» – незалежних ЗМІ вважаються важливими складовими постіндустріальних західних держав з ринковою економікою, зокрема країн Європейського Союзу. А. де Токвіль писав, що "почуття та думки оновлюються, серце втішається і розуміння поглиблюється" шляхом активної участі у організаціях⁸. М. Говард і Л. Гілберт зауважують, що добровільна участь у організаціях призводить до добросовісного співробітництва та участі в політичному житті, ефективно створюючи школи демократії⁹.

В. Цвих у дослідженні особливостей відносин громадянського суспільства і профспілок зазначає, що громадянські ініціативи та асоціації демонструють зростаючу тенденцію до захисту і розширення соціальної сфери, суттєво впливаючи на роль держави, економічної, гуманітарної систем, змінюючи та демократизуючи їх¹⁰. Дослідник А. Матвійчук стверджує, що шляхом активної участі представників громадських організацій у роботі дорадчих рад, комітетів, комісій, які створені при інститутах виконавчої влади різного рівня, об'єднання намагаються впливати на важливі державні рішення, брати активну участь у підготовці нових законопроектів, постанов¹¹.

У повідомленні Європейської Комісії "Міцна європейська політика сусідства" ще від 5 грудня 2007 року зазначається, що створення платформи для представлення громадянського суспільства в Європейській політиці сусідства (ЄПС) було б бажаним розвитком подій. Європейська Комісія просуватиме діалог у країнах-партнерах між урядами та громадянськими суспільствами цих країн і намагатиметься залучити все більшу кількість груп за інтересами до процесу реформ¹². Дослідник Н. Ніфудис зауважує, що участь НУО може сприяти формуванню європейської ідентичності та європейського демосу - це може бути визначене як створення єдиної європейської характеристики та почуття приналежності до більшої спільноти, а саме Європи¹³.

Отже, ми можемо спостерігати визнання значущості впливу громадянського суспільства на процес інтеграції до європейської спільноти, окрім політичних ініціатив з боку органів державної влади. Участь людей різних країн у різноманітних заходах і навіть просте спілкування, майданчиком якого часто слугують неурядові організації, забезпечує виникнення почуття належності до певної громади та утворення спільної системи цінностей.

Проаналізувавши досвід трьох країн (Великої Британії, Польщі та Греції), Н. Ніфудис дійшов висновку, що діяльність НУО спонукає молодих учасників віднаходити спільні елементи культури, політики і поведінки. Такі елементи, як єдина європейська свідомість, взаємна повага, права людини і спільна культура утворюються завдяки участі у неурядових організаціях та виробленню спільного способу мислення молоді¹⁴. Все це робить молодь більше зацікавленою у Європейському Союзі, в участі у спільних діях та досягненні спільних цілей, які можуть поступово привести до нових форм управління¹⁵.

Діяльність сегментів громадянського суспільства вважається одним з трьох визначальних факторів проведення реформ у Словаччині¹⁶. Актори громадянського суспільства: неурядові організації, аналітичні центри, професійні асоціації, підприємницькі союзи, незалежні медіа відіграли значну роль у загальному процесі суспільних змін. Вони брали участь у розробці стратегій реформування у деяких сферах, шукали засоби впливу на підходи урядовців, намагалися формувати громадську думку¹⁷. Діячі громадянського суспільства належали до найбільш прореформаторських та проєвропейських сил у країні¹⁸. Більше того, стратегія реформування державного управління у Словаччині, що включала у себе концепцію модернізації та підвищення ефективності, була розроблена експертами із неурядового середовища¹⁹.

У Грузії ще в 2004 р. для загальної координації євроінтеграційного процесу було створено урядову Комісію з питань євроінтеграції, яку очолив прем'єр-міністр. Водночас того ж року була введена посада державного міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції. При євроінтеграційному державному міністрі діє Громадська рада, до якої входять представники провідних аналітичних центрів, асоціацій та неурядових організацій²⁰.

Про важливість активності громадянського суспільства для процесів євроінтеграції України свідчить такий проект, як Громадський моніторинг порядку денного асоціації «Україна — ЄС». Це проект Консорціуму аналітичних центрів у складі Українського незалежного центру політичних досліджень (УНЦПД), Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) та Центру політико-правових реформ (ЦППР)

за підтримки Європейської програми Міжнародного фонду "Відродження"²¹. 7 листопада 2014 р., у відповідності до статей 469-470 Угоди про Асоціацію, було створено Платформу громадянського суспільства Україна-ЄС, а в її рамках - робочу групу «Зайнятість, трудові права, безпечні та здорові умови праці, соціальна політика»²². До роботи в групі залучились біля ста НУО - найбільші профспілкові об'єднання та організації роботодавців. Створена платформа одразу почала тісну співпрацю з Форумом громадянського суспільства Східного Партнерства, зокрема дві робочі групи провели в листопаді круглий стіл з нагальних викликів, що постали перед соціальними партнерами в нових реаліях²³.

З огляду на цю співпрацю один з представників Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕК) – А. Адамчик наголосив, що головним знаряддям подолання кризи соціального діалогу є об'єднання зусиль профспілок, організацій роботодавців та недержавних організацій в реалізації норм, закріплених в Угоді про Асоціацію²⁴. Посол Молдови в Україні І. Стевіле зазначив, що соціальне партнерство є чи не основним чинником стабільності в країні, а європейська безпека базується, у тому числі, й на активності громадянського суспільства у забезпеченні ефективного соціального діалогу при вирішенні соціально-трудова питань²⁵.

Також варто зазначити, що у дослідженні «Роль НУО у зміцненні прагнення до європейської інтеграції у Східній Європі: посилення політичної ролі молоді» зауважується, що найбільш поширеною формою молодіжної громадянської активності є неурядові організації, які розширюють можливості молодих лідерів впроваджувати проекти та ініціативи щодо соціальних, політичних та екологічних питань. У цьому сенсі молодіжні НУО в східноєвропейських державах представляють проєвропейське громадянське суспільство та беруть участь у просуванні своїх інтеграційних прагнень²⁶.

Таким чином, у висновках дослідження можна констатувати, що представники громадянського суспільства відіграють вагомую роль у євроінтеграційних процесах, як серед країн-членів ЄС, так і для країн-кандидатів на вступ до економіко-політичного союзу.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що неурядові актори є важливим чинником інтеграційних процесів, а отже цей ресурс має активно використовуватися нашою країною для ефективної адаптації європейського досвіду та вступу до структури Європейського Союзу.

З цим пов'язані подальші перспективи дослідження, які стосуються визначення оптимального набору заходів з підтримки громадянського суспільства для подальшої ефективної інтеграції України до спільноти ЄС.

1. *Беззуб І.* Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції [Електронний ресурс] / І. Беззуб. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350 2. *Андреева М.* Год в цифрах 28.12.2014 13:27 [Електронний ресурс] / М. Андреева. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/1027075-god-v-tsifrah.html> <http://www.unian.net/politics/1027075-god-v-tsifrah.html> 3. *В Україні знову зросла кількість прихильників євроінтеграції* 27 січня 2016 16:33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayini-znovu-zrosla-kilkist-prihilkiv-yevrointegratsiyi-197952_.html 4. Там само. – С. 1. 5. *Акуленко Л.* Як допомогти Сходу і Півдню "закохатись" у євроінтеграцію. 13.11.2015, 09:36 [Електронний ресурс] / Л. Акуленко. – Режим доступу : http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/11/13/7040696/view_print/ 6. Там само. – С. 1. 7. *Дзундза Р.* Імплементация Угоди про Асоціацію України-ЄС та роль соціального партнерства і громадянського суспільства 24.11.2014 [Електронний ресурс] / Р. Дзундза. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/266189.html> 8. *Howard M.M. & Gilbert, L.* (2008). A Cross-National Comparison of the Internal Effects of Participation in Voluntary Organisations. *Journal of Political Studies* 45-46: 12-32. – у Nyfoudis, N. The role of Non Governmental Organisations in a New European Order [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Events/2011-5th%20PhD%20Symposium/Nufoudis.pdf> 9. Там само. – С. 12. 10. *Цвих В.Ф.* Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук : 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / В.Ф. Цвих. — К., 2004. – С. 1. 11. *Матвійчук А.В.* Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / А.В. Матвійчук. – К., 2008. –С. 8. 12. *Солоненко І.* Громадянське суспільство в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] : Громадська рада при українській частині комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС за підтримки Міжнародного фонду "Відродження": Доповідь. / І. Солоненко, Р.Хорольський, Н. Шаповалова, М. Лациба.

– 2008. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/files/1230119510977/civil%20society%20in%20EU-Ukraine%20association%20agreement.pdf> **13.** Там само. **14.** Там само. **15.** *Nyfoudis N.* The role of Non Governmental Organisations in a New European Order. [Електронний ресурс] / N. Nyfoudis. – Режим доступу : <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Events/2011-5th%20PhD%20Symposium/Nufoudis.pdf> **16.** *Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства.* Благодійний фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/modules/pages/files/1407765948_3132.pdf **17.** Там само. – С. 28. **18.** Там само. – С. 31. **19.** Там само. – С. 32. **20.** *Беззуб І.* Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350 **21.** *Порядок* денний асоціації (ПДА) між Україною і ЄС: громадський експертний моніторинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://es-ukraina.blogspot.com/> **22.** *Дзундза Р.* Цит. праця. – С. 2. **23.** Там само. – С. 2. **24.** Там само. – С. 2. **25.** Там само. – С. 2. **26.** *Tubaltseva V.* The Role of NGOs in Enhancing EU Integration Aspirations in Eastern Europe: Youth Political Empowerment [Електронний ресурс] / V. Tubaltseva. – Режим доступу : <http://euroacademia.eu/presentation/the-role-of-ngos-in-enhancing-eu-integration-aspirations-in-eastern-europe-youth-political-empowerment/>

Taranenko Anna. Role of civil society in the european integration processes

The article deals with the role of civil society in European integration processes. The influence of non-governmental organizations on integration to the EU structures and the development of shared values within the EU member states is analyzed.

This topic is urgent in terms of effective state-building processes in Ukraine and the country's integration into powerful international political and economic structures. One can state that the importance of the civil society, besides political initiatives of the government authorities, in the processes of integration into the European Union is widely recognized. The participation of people from different countries in various events and even simple communication among them by means of non-governmental organizations provides a sense of belonging to a community and shapes a common system of values.

It is determined that civil society plays an important role in the European integration processes, both for EU member states and candidate countries for accession to the economic and political union. Non-governmental actors are a significant factor of integration processes, and thus this resource can be actively utilized by our country for successful adaptation of European experience and accession to the European Union structures.

Key words: European integration, the European Union (EU), civil society, non-governmental organizations (NGOs), the third sector, European Neighbourhood Policy (ENP), Ukraine-EU Association, civil monitoring, new transnational actors, free trade zone.

В. О. СМІРНОВА

НЕПОПУЛЯРНІ РІШЕННЯ ЯК ПРОЯВ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджуються непопулярні політичні рішення як прояв впливу індивідуальної політичної волі та політичної відповідальності в контексті соціально-політичного виміру функціонування державного механізму.

Ключові слова: політична відповідальність, непопулярні рішення, політична воля, легітимність.

Смирнова В. А. Непопулярные решения как проявление индивидуальной политической воли и ответственности

Досліджуються непопулярні політичні рішення як прояв впливу індивідуальної політичної волі та політичної відповідальності в контексті соціально-політичного виміру функціонування державного механізму.

Ключові слова: політична відповідальність, непопулярні рішення, політична воля, легітимність.

Smirnova Valentyna. Unpopular decisions as a display of individual political will and responsibility

This article deals with impact of political responsibility institutes and accepting of unpopular decisions as a display of individual political will on socio-political dimension of a state functioning.

Key words: political responsibility, unpopular decision, political will, legitimacy.

Політичний процес, заснований на координації дій органів державної влади з громадянським суспільством, потребує чіткої консолідації, врахування відкритих і латентних загроз, визначення можливих перспектив, вироблення необхідної стратегії та прийняття відповідних рішень. Модернізація соціально-політичного устрою неможлива без наявності політичної волі, яка, в свою чергу, знаходить своє відображення у реальних рішеннях управлінської верхівки, здатних змінити динаміку державотворчих перетворень. Безініціативність політичної еліти супроводжується зниженням ди-

наміки конструктивних процесів усередині політичної системи та може спричинити негативні наслідки, пов'язані з виникненням суспільних протиріч та втратою громадської довіри. Проте, не кожне політичне рішення матеріалізується в практичні результати та ефективні зміни. Подекуди діяльність управлінських інстанцій трансформується у численні проблеми та негативно відображається на успішності державного функціонування, надаючи актуальності питанню визначення осіб, відповідальних за прийняття помилкових чи непопулярних рішень.

З огляду на зазначену тенденцію, питання матеріалізації політичної волі у непопулярні рішення стали об'єктом дослідження представленої роботи, загальна мета якої, полягає у вирішенні наступних завдань: осмислення змісту поняття «політична відповідальність», його морально-політичного та нормативно-правового вимірів; визначення особливостей впливу явища «політичної відповідальності» на закономірності реалізації політичної волі та прийняття непопулярних рішень у рамках владно-суспільної взаємодії в умовах різних політичних режимів; пошук залежності ініціативи політичних акторів у реалізації власної політичної волі від рівня їхньої професійної компетенції; осмислення місця «політичної відповідальності» в ефективній моделі демократичної політичної системи.

Особливості втілення політичної волі в управлінських рішеннях та рамки політичної відповідальності неодноразово ставали предметом дослідження представників української суспільно-політичної думки, зокрема, А. Чемериса, О. Кучабського, В. Олуйка, М. Лесечка, А. Єрмоленка, В. Горбатенка, Г. Малкіної. Не меншої ваги зазначене питання набуло й у концепціях західної політичної школи. Особливу увагу дослідженню представленої проблеми приділяють П. Ремсі, Дж. Дан, Дж. Джонсон, Дж. Пол, Е. Вольф та інші.

Отримуючи кредит довіри від громадськості, обрані представники державної влади постають перед необхідністю артикуляції суспільних інтересів та мають реагувати на можливі виклики шляхом прийняття конструктивних рішень, зумовлених індивідуальною політичною волею. За таких обставин найпростішим форматом інтерпретації концепту «політична відповідальність» слугуватиме твердження, що це «відповідальність за здійснення публічної влади». Проте, враховуючи численні політико-правові та морально-філософські підходи до осмислення змісту досліджуваного терміну,

діапазон його функціональних значень значно розширюється. Зокрема, дослідник у галузі соціології політичних процесів Е. Вольф пропонує наступне його трактування: «Відповідальність не знаходиться виключно у площині етики, вона одночасно виступає необхідною мудрістю, що за своєю природою прагне бути реалізованою у крихкій системі соціального буття, яка, в свою чергу, розкриває часту схильність людей до різних проявів насилля. Відповідальність є політичною, оскільки вона пов'язана з плюралізмом громади. І наділений повноваженнями актор зобов'язаний координувати і розставляти пріоритети одночасно між усіма терміновими суспільними потребами, адресованими до нього. Саме політичному виміру притаманна відповідальність, яка відповідає усім векторам громадської взаємодії і визначає їхній діапазон¹. Отже, політична відповідальність є основою для імплементації принципу політичного плюралізму в програму соціального розвитку, наділяючи її функціональними можливостями регулятора широкого розмаїття громадських потреб та інтересів. Політик має втілити індивідуальну політичну волю з урахуванням існуючих у плюралістичному суспільстві потреб і вимог.

Окрім того, інтегруючи поняття «політична відповідальність» в глобальний вимір політичного процесу, Е. Вольф з його допомогою пояснює зміст соціально-філософської категорії «гуманізм». На думку автора, демократичні процеси міжнародних масштабів пов'язані з високим рівнем громадської відповідальності та соціальних зобов'язань, що набули практичного прояву. У зазначеному контексті побутує й притаманне західній політичній думці уявлення про існування колективної відповідальності, що превалює над індивідуальними зобов'язаннями². Незамінним інститутом реалізації політичної волі, що керується нормами політичної відповідальності, виступає громадянське суспільство, яке шляхом використання каналів соціальних інтеракцій забезпечує вирішення актуальних проблем суспільно-політичного характеру.

Інший дослідник Д. Міллер, який виокремлює зв'язок політичної відповідальності з процесами матеріалізації політичної волі, розкриває зміст означеного поняття в теоретичних рамках лібералізму: «Відповідальність – один із найбільш важливих, до кінця не з'ясованих термінів політичного словника, незважаючи на численні спроби

знайти відмінності між ідеальними і неідеальними, індивідуальними і загальними, позитивними і негативними його проявами. В межах ліберальної теорії, політична відповідальність позиціонує поміж важливими, але суб'єктивними моральними обов'язками і мандатом на законодавчу відповідальність. Там, де індивідуальна відповідальність не зменшується до моральних обов'язків чи правової відповідальності, вона стає невизначеною: як, скажімо, зобов'язання грати роль лояльної опозиції чи значно важливішої – як зобов'язання здійснювати функції з реалізації національних інтересів³.

Зазначений підхід полягає у розкритті природи політичної відповідальності через дві різні за своїм походженням платформи: морально-політичної та нормативно-правової. Якщо розглядати політичну відповідальність через призму юридичного трактування, її значення дещо обмежується чіткими правовими рамками політичної діяльності. Політична система кожної держави моделюється на основі розробленої правової бази, яка визначає діапазон відповідальності суб'єктів політичного процесу, окреслює рамки застосування функціональних повноважень політичної еліти, ставлячи можливість реалізації політичної волі управлінської верхівки в межі законної регламентації. Оскільки політична діяльність суспільства регулюється конституцією, в політичній термінології з'являється поняття «конституційно-правова відповідальність», яке вступає в силу у разі нехтування суб'єктом соціально-політичних відносин чітко визначених правил «політичної гри», що передбачає відповідальність останнього за протиправні вчинки⁴.

Якщо нормативно-правова складова відповідальності має затверджений перелік обмежень та фокусується на необхідності їх дотримання в ході прийняття політичних рішень, то морально-політичний аспект відзначається значно різноманітнішою природою та розкриває зв'язок політичної волі з відповідальністю у ширшому діапазоні. Оскільки демократичний політичний режим передбачає встановлення постійно діючих каналів владно-суспільної комунікації, яка виражається у наділленні управлінської верхівки владними повноваженнями для реалізації громадських інтересів, сприятливим середовищем для відображення морально-політичної складової слугує саме платформа взаємодії політичної еліти з громадянським суспільством.

Одним із ключових аспектів демократії є артикуляція суспільних очікувань, що здійснюється відповідними органами державної влади⁵. Відстоюючи національні інтереси, управлінці зобов'язані слідувати потребам власного електорату, що є передумовою постійної підтримки їхніх рейтингів. При цьому існує вірогідність прийняття непопулярних рішень, які можуть бути похідними від актуальних викликів сучасності. Такі рішення можуть призвести до виникнення протиріч між владою та громадянським суспільством та вилитись у безпрецедентну ескалацію ситуації, що мало місце під час подій 2014 року в Україні. Діюча на той час влада, взяла на себе відповідальність прийняти рішення про відтермінування підписання договору про асоціацію з ЄС, попри підтримку цієї ідеї переконливою більшістю українського населення. Результатом політичного рішення управлінської верхівки став розрив каналу владно-суспільної взаємодії та активізація народної непокори, що знайшла своє відображення у масових демонстраціях. Виходом із цієї ситуації стала тільки зміна політичної еліти, яка виявилась неспроможною знайти баланс та механізми досягнення порозуміння. Події в Україні є характерним проявом владно-суспільної конфронтації та наслідком неспроможності еліти до морально-політичної відповідальності. Індивідуальні пріоритети влади взяли верх над громадськими інтересами, що й стало причиною матеріалізації непопулярного політичного рішення в деструкцію існуючого політичного режиму. За таких обставин політична воля правлячого класу дисонувала з громадськими інтересами, у зв'язку з чим відбулася втрата відповідного рівня легітимності.

Проте, подекуди зв'язок політичної волі з непопулярними рішеннями знаходить своє відображення в умовах необхідності проведення реформування в країні задля оптимізації політико-економічної ситуації. Таким чином, ініціювання структурних змін з метою модернізації політико-економічної сфери суспільного буття створює подібні попередньому прикладу умови, коли діюча влада може вступити в конфлікт із суспільними очікуваннями. У разі відсутності повної консолідації волі, спрямованої на ініціювання реформаційних змін, від влади потрібні додаткові зусилля для підтримання власного реноме з урахуванням морально-політичного аспекту правової відповідальності.

Історія знає безліч проявів реалізації політичної волі владної верхівки за відсутності повноцінного соціального консенсусу. Зокрема, жорсткий курс соціальної політики британського прем'єра М. Тетчер став причиною гострих суспільних протиріч, що вилились у чисельні мітинги та демонстрації, продовжуючи залишатись об'єктом експертних дискусій⁶. В сучасних умовах економічних потрясінь та політичних конфліктів дедалі частішого вжитку набуває поняття «політика затягування пасків», що полягає в обмеженні соціальних видатків для регулювання фінансових балансів⁷. Зазначений політичний курс неодноразово знаходив негативний резонанс серед громадянського суспільства, проте не ставав на заваді пошуку громадського консенсусу.

Індикатором, здатним детермінувати соціальний компроміс в умовах наростання протиріч між державними інстанціями і громадянським суспільством, який дозволяє суб'єкту політичного процесу нести морально-політичну відповідальність без критичної втрати електоральної підтримки, слугує рівень легітимності. Саме легітимність стає передумовою для реалізації політичної волі управлінської еліти та можливого ухвалення непопулярних рішень, навіть у обхід публічної думки низки соціальних груп. В умовах демократичного політичного режиму такий підхід виступає своєрідним симбіозом традиційного положення «макіавеллізму» «мета виправдовує засоби» і морально-політичної відповідальності, як одного з принципів ліберальної етики. Іншими словами, в умовах превалювання плюралізму моральна складова політичної відповідальності не заперечує можливість прийняття суперечливого рішення задля досягнення загального добробуту шляхом впровадження необхідних реформ.

Відсутність легітимності не дозволяє правлячому класові отримати повну свободу в реалізації власної політичної волі. Низький рівень громадської підтримки не дозволяє еліті нехтувати морально-політичною складовою відповідальності та ухвалити політичне рішення, яке не знаходитиме розуміння серед громадянського суспільства та не дозволить досягти необхідного компромісу.

Проте, варто враховувати, що зазначений принцип може бути дієвим виключно в умовах демократичних політичних режимів. Політична система, яка заснована на встановленні жорстких управлінських конфігурацій, що суперечать незамінним демократич-

ним постулатам, пов'язаним зі свободою слова та забезпеченням реалізації громадянських прав і свобод, значно зменшує межу політичної відповідальності інститутів державної влади перед суспільством. В антидемократичній політичній моделі індивідуальна воля еліти завжди домінує над громадськими інтересами й очікуваннями. Суб'єктивні наміри носія державної влади лежать в основі будь-яких політичних рішень та є кінцевою метою їх практичного втілення. Виникнення конфліктних настроїв у суспільстві вирішується не через правові канали соціально-політичної комунікації, а через застосування сили чи альтернативних механізмів втілення потенціалу суспільної думки. За таких умов важко говорити про наявність реальної політичної відповідальності та намагання управлінської верхівки досягти легітимного компромісу з громадянським суспільством.

Таким чином, діяльність політичної еліти, заснована на врахуванні принципів політичної відповідальності та на встановленні компромісного балансу між індивідуальними інтенціями представників державних інститутів з політичною волею спільноти, якісно відрізняє сформований за такими критеріями політичний режим від антидемократичних утворень. Саме тому імплементація базових ліберальних принципів, таких як «політична відповідальність» та «політична воля» у структурній взаємозалежності створює передумови для формування ефективної політичної системи, заснованої на владно-суспільному порозумінні та відповідальності управлінської верхівки за власні вчинки перед власним населенням, навіть у разі ухвалення непопулярних рішень.

Аналізуючи як правову, так і моральну-політичну складову політичної відповідальності, ми робили акцент на визначенні їх складових у системі взаємовідносин «державна влада – громадянське суспільство». В той же час, не можна залишати поза увагою горизонтальну лінію політичної влади та зв'язок на рівні різних структур державного апарату. Генерування непопулярних у масах політичних рішень та їх подальше лобіювання потребує наявності компромісу між законодавчою і виконавчою політичною владою, оскільки ескаляція внутрішньосистемного протистояння не тільки негативно відобразиться на балансі політичної конкуренції, а й призведе до розладу механізмів державного функціонування.

Якщо ж говорити про «політичну відповідальність» між державними інститутами, то тут у більшій мірі превалює правова складова над морально-політичною. Оскільки політичний процес є середовищем максимального домінування суб'єктивних інтересів над нормами етики, така відповідальність регулюється на нормативно-правовому рівні.

З метою практичної реалізації сформованого в рамках теорії лібералізму механізму стримувань і протигаг та обмеження можливостей зосередження політичної влади в руках однієї з державних інстанцій, конституцією демократичної країни зазвичай законодавчо регламентується перелік процедур, спрямованих на збалансування державотворчих процесів. Інструментами реалізації такої відповідальності виступають імпічмент президента, дострокове припинення повноважень парламенту главою держави, вето глави держави щодо законів, прийнятих парламентом, відставка уряду за рішенням парламенту або глави держави, скасування чинності актів президента, парламенту чи уряду органом судового конституційного контролю через визнання їх неконституційними⁸.

Наявність представлених механізмів взаємного контролю зобов'язує політиків керуватись спільним консенсусом під час прийняття політичних рішень та створює передумови для розвитку нонконформістського політичного дискурсу, що дає змогу зберігати принцип плюралізму політичного світогляду не тільки в ході передвиборчої кампанії, але й у центрі генерування політичного процесу. Отже, при визначенні курсу управлінська верхівка не тільки контролюється власним електоратом та інститутом громадянського суспільства, але й зазнає перманентного тиску з боку опозиційних сил представлених у різних гілках політичної влади. Такий підхід не дозволяє окремій політичній силі чи одному політичному лідеру здійснювати свою політику в обхід притаманним демократичному суспільству інститутам політичного контролю та завдяки політичній відповідальності ставить рішення суб'єкта політичного процесу в залежність від об'єктивних обставин, обмежуючи можливість розвитку «волюнтаризму».

Важливий аспект у прийнятті політичних рішень – це рівень політичної культури, свідомості та компетенції політичного актора, наділеного владними повноваженнями. Суб'єктивний аспект

політичного процесу небезпідставно відіграє важливу роль у разі виникнення необхідності ініціювання реформаційних зрушень чи прийняття непопулярних рішень. Саме політична компетенція формує інститут лідерства та виокремлює суб'єкта політичного процесу, спроможного належним чином забезпечити матеріалізацію політичної волі в конструктивні рішення із збереженням політичної відповідальності у її морально-правовому вимірі. Отже, при визначенні курсу державної політики та збереження ефективного функціонування каналу владно-суспільної комунікації політичний лідер зобов'язаний керуватись ліберальним принципом індивідуальної відповідальності.

Досліджуючи моделі стабілізації консолідованого демократичного політичного режиму західна наукова традиція закріплює за індивідуальною відповідальністю важливе значення, проте надає перевагу правовим аспектам: «моральний індивідуальний обов'язок менш нагальний ніж правові зобов'язання, оскільки створює менше ризиків для політичного актора»⁹. Іншими словами, моральна відповідальність не завжди вимагає від політичного актора ініціювати ухвалення непопулярних політичних рішень заради спільного блага. Основною метою діяльності політиків у зазначеному випадку виступає збереження власних рейтингів та розширення строків перебування при владі. Представлений формат здійснення політичної влади можна ідентифікувати з популізмом, який заснований на індивідуальних інтенціях політичного актора спрямованих на утримання власної електоральної підтримки, без реалізації намірів проведення прогресивної модернізації для виправлення соціально-політичної ситуації.

Проте, використання зазначеного механізму є неможливим у довгостроковій перспективі та ставить під загрозу збереження самої політичної системи в разі виникнення можливих викликів чи загроз. Таким чином створюються передумови, коли об'єктивні чинники вимагають від управлінської верхівки прийняття жорстких рішень, які не користуються популярністю в спільноті та негативно відображаються на політичних рейтингах, але є важливими в контексті розвитку політичної системи, що дає привід говорити про можливу конструктивність непопулярних рішень та їх незамінність при державотворчих процесах. При цьому, важливим аспектом прийняття

правильного політичного рішення безсумнівно слугує політична відповідальність актора, в тому числі й виокремлені в ліберальних наукових теоріях як пріоритетні – правові зобов'язання.

Систематизуючи варіативні підходи до визначення сутнісних особливостей досліджуваних явищ, можна дійти наступних висновків. Політичний процес зумовлює для політичних акторів численні виклики, що потребують пошуку необхідних механізмів їх подолання. За таких умов ефективне реформування та модернізація соціально-політичної обстановки може потребувати прийняття політичних рішень, що не користуватимуться популярністю серед представників громадянського суспільства. Проте, будь-яке непопулярне рішення може призвести до необхідних результатів, навіть в обхід публічної думки, за умов наявності у політичних лідерів належного рівня політичної компетенції та легітимності, які дозволяють впроваджувати проблемні ініціативи без інспірування радикальних владно-суспільних протиріч.

Важливим інструментом, який сприяє збалансуванню соціально-політичної ситуації в умовах виникнення небезпеки внутрішньосистемної конфронтації, є ефективне функціонування каналу владно-суспільної комунікації та інститутів політичної відповідальності. Для формування успішного політичного режиму важливим є симбіоз морально-політичної та нормативно-правової відповідальності при моделюванні курсу державної політики. Якщо перша полягає у високому рівні політичної культури еліти, що дозволяє зберігати перманентний зв'язок з громадянським суспільством та ставити загальне благо вище від індивідуальних пріоритетів, то друга регламентує правові аспекти політичної взаємодії не тільки між управлінською верхівкою і масами, але й у межах інститутів державної влади, що забезпечує практичне втілення ліберального принципу «стримувань і противаг».

Враховуючи зазначені обставини, консолідація дієвої моделі демократичного режиму можлива за умов реальної спроможності політичної еліти ухвалювати політичні рішення, не продиктовані популістськими спрямування, несучи за них відповідальність у рамках перерахованих інститутів. Непопулярні політичні рішення та відповідальність за них є проявом політичної волі уповноважених політичних акторів, які, не зважаючи на власний індивідуальний ха-

рактер, потребують на завершальній стадії досягнення політичного компромісу.

1. *Wolff E.* Political Responsibility for a Globalised World: After Levinas' Humanism / Wolff E. – Verlag, 2014. – P. 26. 2. *Johnson G. F.* Political Responsibility Refocused: Thinking Justice After Iris Marion Young / G. F. Johnson, L. Michaelis. – University of Toronto Press, 2013. – P. 144. 3. *Esquith S. L.* The Political Responsibilities of Everyday Bystanders / Esquith S.L. – Penn State Press, 2011. – P. 60; Miller D. National responsibilities and Global justice / D. Miller. – Oxford University Press, 2007. – P. 82. 4. *Шляхтун П. П.* Конституційне право: словник термінів / Шляхтун П.П. – К. : Либідь, 2005. – 592 р. 5. *Gastil J.* Democracy in Small Groups: Participation, Decision Making, and Communication / Gastil J. – Ph. : New Society Publishers, 1993. – P. 28; Barbieri W. A. Civil Society: Who Belongs? / Barbieri W. A., Magliola R. R., Winslow R. – CRVP, 2004. – P. 306 6. *Blundell J.* Margaret Thatcher: A Portrait of the Iron Lady Blundell J. – Algora Publishing, 2008. – P. 123. 7. *Jäger T.* Handbuch Sicherheitsgefahren / Jäger T. – Springer-Verlag, 2015. – P. 3896 8. *Малкіна Г.* Демократія і політична відповідальність [Електронний ресурс] / Г. Малкіна. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26755/02-Malkina.pdf?sequence=1> 9. *Esquith S. L.* Цит. праця. – P. 60.

***Smirnova Valentyna.* Unpopular decisions as a display of individual political will and responsibility**

One of the key aspects of democracy is articulation of public expectations, carried out by relevant state authorities. Defending national interests, public servants and politicians are required to follow the needs of their own electorate, which is a prerequisite for their continued support ratings. Thus the unpopular decisions can be derived from the urgent challenges of our time. Such decisions may lead to a conflict between the government and civil society and develop into an unprecedented escalation in the situation that occurred during the events of 2014 in Ukraine.

Events in Ukraine is a typical manifestation of power and social confrontation and the failure of elite takes moral and political responsibility. Individual priorities of politicians gain the upper hand over the public interest, which caused the materialization of unpopular political decisions in the destruction of existing political regime. In such circumstances, the political will of the ruling class ddisharmonized with public interest, and therefore there was a loss of appropriate level of legitimacy.

The activities of the political elite, based on consideration of the principles of political responsibility and compromise on establishing a balance between individual intentions representatives of state institutions to the political will of the community, qualitatively distinguishes the certain political regime from anti-democratic ones. Therefore, implementation of basic liberal principles such as "political responsibility" and "political will" in the structural interdependence creates conditions for the formation of an effective political system based on power and social understanding

and responsibility of top leaders for their own actions to their own population, even in the event of unpopular decisions.

Generation unpopular among the masses political decisions and further lobbying requires a compromise between the legislative and executive branches as the internal confrontation escalated not only negatively influence on the balance of political competition, and lead to frustration mechanisms of state functioning.

Any popular decision may lead to the required results, even bypassing public opinion, subject to adequate political leaders of political competence and legitimacy that allow the problem to implement initiatives without inspiration radical power and social contradictions.

An important tool that helps to balance the socio-political situation in terms of danger intra system confrontation is effective channels of communication and political responsibility. To form a successful political regime the symbiosis of moral and political and legal responsibility in modeling the course of public policy is very important. If the former is the high level of political culture of elites that saves a permanent link with civil society, the latter regulates the legal aspects of political cooperation, not only between managerial elite and the masses, but also within the institutions of state power, providing practical implementation of the liberal principle of "checks and balances".

Key words: political responsibility, unpopular decision, political will, legitimacy.

УДК 321.01

В. М. ТАРАСЮК

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА СУЧАСНИХ МЕДІА

Розглядається питання використання інформаційного простору як інструмента впливу на широкі маси населення. Найпотужнішим каналом комунікації з точки зору можливостей щодо впливу на масову свідомість є телебачення. Досліджується процес впливу різних джерел інформації на формування суспільної думки. Зазначається про форми застосування інформаційних технологій у перехідних суспільствах. Зроблені висновки про головні пріоритети розвитку інформаційної політики держави.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, засоби масової інформації, проблеми дефектності інформаційного простору, формування суспільних цінностей.

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Тарасюк В. Н. Информационная политика современных медиа

Рассматривается вопрос использования информационного пространства, как инструмента влияния на широкие массы населения. Мощным каналом коммуникации с точки зрения возможностей по влиянию на массовое сознание является телевидение. Исследуется процесс влияния различных источников информации на формирование общественного мнения. Отмечается о формах применения информационных технологий в переходных обществах. Сделаны выводы о главных приоритетах развития информационной политики государства.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, средства массовой информации, проблемы дефектности информационного пространства, формирование общественных ценностей.

Tarasjuk Volodymyr. Information policy of modern media

The issue of the use of the information space as instrument of influence on the great mass of population is considered. The most powerful channel of communication in terms of opportunities to influence the mass consciousness is television. The impact of different information sources on public opinion formation is examined. Forms of application the information technologies in transition countries are analyzed. The conclusions about the main priorities of the development of the information policy of the state are made.

Key words: information, information technologies, media, problems of imperfection information space, the formation of social values.

Важко переоцінити ту роль, яку відіграє у розвитку сучасного суспільства інформація. Можна без перебільшення сказати, що сучасне суспільство є суспільством інформації, її ерою. Починаючи з ХХ століття інформація стала основним ресурсом людства, базою соціального і технічного розвитку¹.

Відповідно до комунікаційного ланцюжка Г. Д. Лассвелла інформація виявляється за допомогою знакової системи у вигляді різноманітних текстів. Саме за допомогою знаків відбувається об'єктивна фіксація змісту інформації. Це дає змогу, по-перше, відокремити інформацію від її джерела, по-друге, передати її для сприйняття іншими членами суспільства. Як правило, знаки, в яких фіксується інформація, це природна мова, усна чи письмова. Але ж є й інші знакові системи — від формул до азбуки Морзе тощо².

Інформація є глобальною проблемою сучасності, бо саме від неї залежить успішний розвиток суспільства. Крім того, інформаційна взаємодія різних груп людства — найважливіша форма соціальної взаємодії. Саме від цього залежить суспільний поступ. Інформацій-

ний чинник в останні роки спричинив революційні зміни. Зараз увесь світ включений в єдину інформаційну систему, причому вона працює фактично в режимі реального часу. Інформація для людства є не тільки умовою, але й стимулом до дії, дезінформація та інформаційний хаос викликають почуття невпевненості і безсилля. Велику роль у самопочутті суспільства відіграє також міра задоволення потреби в інформації. У нездоровому суспільстві, як правило, є почуття інформаційного голоду.

Найбільш узагальненим визначенням інформації є її наступні трактування: інформація — це знання, але не все знання, яке має людство, а тільки та його частина, яка використовується для орієнтації, для активної дії, для управління. Справді, те знання, яке не ввійшло в ужиток, не можна вважати інформацією, бо ним не користуються інші члени суспільства, воно до них не дійшло і не може дійти.

Існують два підходи до природи інформації — атрибутивний і функціональний. Прихильники першого розглядають інформацію як об'єктивну властивість усіх матеріальних об'єктів (інформація — атрибут матерії); прихильники другого стверджують, що інформація є умовою і результатом спрямованої активності й тому вона виникає тільки на соціально-свідомому рівні. Не викликає сумніву, що інформація, якою обмінюються члени суспільства, обов'язково пов'язана з відбиттям реальності.

У вузькому значенні теорія інформації — це математична теорія передачі повідомлень у системах зв'язку. Виникла вона внаслідок досліджень американського вченого К. Шеннона³. Повідомлення (точніше, їх коди) надходять з джерела інформації через канал зв'язку до приймача інформації. Ці повідомлення змінюють систему знань (тезаурус) приймача, зменшують рівень його розмаїття, невизначеності, який вимірюється ентропією. Ентропія системи повідомлень визначається їх вірогідностями як середнє значення логарифмів величин, які є зворотними до цих вірогідностей. Виміряти середню кількість інформації можна по зменшенню ентропії сприймача у результаті зміни його уявлень. До речі, звідси й приходить одиниця виміру інформації. Вона визначається кількістю інформації про те, яка з двох однаково вірогідних подій реалізувалася і називається «біт» (початок і кінець англійського словосполучення *binary digit* (бінарний розряд).

Дискусії точаться навколо змісту поняття «інформація». Н. Вінер вважав, що інформація — це позначення змісту, який надходить з зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів.

Різні точки зору на інформацію систематизував Ф. Махлуп⁴:

- інформація — процес передачі знань, сигналу чи повідомлення;

- інформацією є поточні дані про перемінні величини в деякій галузі діяльності, систематизовані відомості щодо основних причинних зв'язків, котрі містяться у знанні як понятті більш загального класу, по відношенню до якого інформація є підлеглою;

- інформація — це знання, які передані кимось іншим чи набуті шляхом власного дослідження чи вивчення;

- інформація — знання про якусь особу подію, випадок чи щось подібне.

На думку В.Ф. Іванова, інформація — це знання, яке передається від джерела до приймача інформації⁵. Тут можна погодитися з Ю.І. Черняком, який зазначає: «інформація — це не річ, це й не атрибут речей чи явищ. Говорити про інформацію, яка міститься в якомусь економічному документі, який розглядається сам по собі, так само безпідставно, як і про інформацію, яка міститься в якійсь картині, на яку ніхто не дивиться. Правомірно користуватися поняттям інформації тільки у тому випадку, коли ми маємо справу з системою: більше того, інформація є невід'ємною частиною цієї системи»⁶.

В.Н. Тростніков вважав, що без наявності споживача, хоча б уявного, говорити про інформацію не має рації. Він підкреслює, що ті, хто вважає, що інформація існує сама по собі, нібито повторюють помилки хіміків XVIII ст., які вірили в існування теплоруду — особливого матеріалу вогню і вважали, що процес горіння є виділенням цього матеріалу. Зараз ми знаємо, що теплота є наслідком хімічної реакції між двома речовинами і залежить від них обох. Аналогія з інформацією проглядається достатньо прозоро. Якщо говорити про інформацію, яка обертається у суспільстві, то її поділяють на семантичну та естетичну. Семантичною є інформація, яка підлягає універсальній логіці, має структуру, допускає точне уявлення, яку можна перекласти на інші мови. Естетична — це інформація, яку не

можна перекласти, яка належить не до універсального набору символів, а тільки до набору знань, спільних для сприймача та передавача; вона теоретично не перекладається на іншу «мову» чи у систему логічних символів тому, що іншої такої мови для передачі цієї інформації просто не існує⁷.

Узагалі, у людському суспільстві інформація відіграє все важливішу роль. Деякі вчені вважають, що інформація за своїм обсягом і важливістю є продуктом, який можна порівняти з усіма іншими продуктами нашої цивілізації. Від її запасів та впорядкованості залежить спосіб розв'язання тієї чи іншої проблеми. Тобто вона первинний продукт, який треба переробити для отримання інших продуктів. Вони пропонують уважати переробку інформації першим промисловим циклом. Причому виробництво інформації стосується всього суспільства. Як справедливо підкреслив Б.І. Шенкман⁸, духовна праця є виявом людської спільності, вона має розглядатися як загальна форма діяльності. Будь-яке відкриття є безпосереднім результатом загальної праці і разом з тим передумова загальної праці. Тут треба звернути увагу на таку важливу обставину. Справа в тому, що виробництво інформації весь час збільшується. Це закономірний процес і боротися з ним — все одно, що воювати з вітряками. Але постає проблема споживання інформації. Людина не може охопити і маленької частки того потоку, який проходить за різними інформаційними каналами кожного дня.

Інформація, з точки зору її споживачів, — це нові відомості, які прийняті, зрозумілі й оцінені її користувачем як корисні; це знання, які отримує споживач (суб'єкт інформації) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей⁹.

Цінність інформації визначається корисністю та здатністю забезпечити суб'єкта інформації необхідними умовами для досягнення поставленої ним мети.

Достовірність інформації — це здатність інформації об'єктивно відображати процеси та явища, що відбуваються в навколишньому світі. Як правило достовірною вважається інформація, яка несе у собі безпомилкові та істинні дані. Під безпомилковістю слід розуміти дані які не мають прихованих або випадкових помилок. Випадкові помилки в даних обумовлені, як правило, неумисними спотвореннями змісту людиною чи збоями технічних засобів при

переробці даних в інформаційній системі. Тоді як під істинними слід розуміти дані, зміст яких неможливо оскаржити або заперечити. Актуальна інформація відповідає вимогам сьогодення (поточного часу або певного часового періоду).

Інформація може мати наступний вигляд:

- може бути недостовірною;
- може бути неперевіреною або невірно перевіреною;
- може бути застарілою і не цікавою навіть для історії;
- може бути корисною;
- дезінформація;
- інформаційне сміття – на відміну від дезінформації, коли інформація поширюється свідомо з певною метою, інформаційне сміття поширюється без єдиної мети. Воно заповнює собою інформаційний простір, і внаслідок цього досить важко знайти корисну інформацію у «морі» інформаційного сміття. З інформаційним сміттям пов'язане поняття ціни інформації. Тому умовно можна сказати, що інформаційне сміття — це інформація, яка не становить ніякої цінності.

За призначенням інформація поділяється:

- масова — містить тривіальні відомості і оперує набором понять, зрозумілим більшій частині соціуму;
- спеціальна — містить специфічний набір понять, при використанні відбувається передача відомостей, які можуть бути не зрозумілі основній масі соціуму, але необхідні і зрозумілі в рамках вузької соціальної групи, де використовується дана інформація;
- особиста — набір відомостей про яку-небудь особистість, що визначає соціальний стан і типи соціальних взаємодій всередині популяції.

Повідомлення інформації лише особі, якої вона стосується, не є її поширенням. Також не є поширенням інформації викладення відомостей у листах, заявах, скаргах до правоохоронного органу особою, на думку якої порушено її право.

Поширення інформації може відбуватися у двох формах:

- фактичного твердження;
- оціночного судження - висловлювання (за винятком наклепу), які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фак-

тичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири).

Відповідно до результатів опитування, проведеного Інститутом Горшеніна у лютому 2016 року, 88% громадян України отримує інформацію про ситуацію у державі з програм українського телебачення¹⁰.

С. Хьявард підкреслює, що в минулому головними джерелами інформації були сім'я, школа і церква, оскільки саме вони задавали моральні орієнтири. Тепер ці інституції поступово втратили свою роль, але її підхопили медіа, які стали основними доповідачами, що висвітлюють про події в суспільстві¹¹.

У своїй праці про вплив електронних медіа на соціальну поведінку Мейровіц розглядає концепцію соціальної ситуації, де є не тільки фізична складова, а й інформаційна. Електронні медіа змінили значення простору, часу і фізичних бар'єрів. Виникли нові моделі інформаційних потоків, які впливають на соціальну поведінку. Тому неправильним є старий підхід до вивчення медіа як до вивчення медіаконтенту. Мейровіц підкреслює важливість двох речей: як зміни в медіа можуть змінювати соціальні середовища і які наслідки можуть мати змінені соціальні середовища на людську поведінку. Він підкреслює, що різні медіа можуть мати різний потенціал контролю. Медіум, якого недостатньо або який складний для кодування / декодування, може використовуватися тільки елітою. Доступний медіум буде вести до демократизації. А відхід від усного медіума веде людей до більшої інтроспекції, раціональності та індивідуалізму¹².

Вбачається певний зв'язок між свободою слова та застосуванням інформаційних технологій за змістом. Чим менш демократично розвинута політична система суспільства, тим більше політична еліта прибігає до застосування інформаційних технологій. І навпаки, в розвинутих демократичних країнах інформація менше піддається технологічній обробці. Наприклад, новини можуть подаватися у вигляді хроніки певних подій, а за потреби, у вигляді аналізу, для чого залучаються так звані експерти, лідери думок тощо. В обох випадках журналіст залишається за кадром. Але під час хроніки глядач робить власні висновки самостійно, а після перегляду проаналізованої (технологічно обробленої) інформації на глядача можуть впливати висновки експертів (коментаторів).

Таким чином, якщо порівнювати інформацію з їжею, то частка інформаційних фаст-фудів превагує у демократично недорозвинутих суспільствах. Чим більше інформація піддається технологічній обробці, тим менше там корисної (об'єктивної, неупередженої) інформації (здорової їжі).

Відомо, що ключовою ознакою маніпуляції являється штучне створення відчуття вини та/або відчуття страху у споживача інформації. В свою чергу, технологічне втручання у будь-який процес з метою висвітлити бажане, як дійсне, несе в собі елементи маніпуляції – а значить впливає на активізацію відчуття вини та/або відчуття страху. Медіа являються одним з найвпливовіших інструментів інформаційних технологій. Як відмічає С. Зелінський: медіа – це засіб маніпулювання інформацією¹³.

Більшість дослідників підкреслюють, що культивування страху в суспільстві призводить до посилення державного контролю й тотального спостереження. Вказані тенденції посилюються, наприклад, в західному суспільстві після подій 11 вересня.

Разом з цим Д. Дондурей вважає, що модель спрощення смислів заради збільшення аудиторії діє в російських медіа настільки тотально, довгостроково й безвідмовно, що поступово росіяни просто звикли до цього. Вони тепер практично не реагують на екстремальність сюжетів. Телебачення навчилося посилювати й закріплювати все те, чого людина і так боїться. Воно не допомагає звільнитися від глибинних страхів, а нещадно та холоднокривно консервує їх. Поширює зовсім не надихаючі версії того, що відбувається. Наприклад проблема зростання злочинності може висвітлюватися як необхідність бути обережним, необхідність підвищення соціальних стандартів, критика правоохоронних органів або недосконалість законів, але це можливо перетворити й на суцільних страх. Страх бути жертвою злочинців, страх залишитися без допомоги поліції, страх, подолання якого повністю залежить від влади. Тепер саме ця інтерпретація проблеми займає вагоме місце в новинах¹⁴.

Останні дослідження показали, що рівень популярності новин зростає по мірі зниження рівня життя. У розвинутих демократичних країнах популярність новин становить близько 5% від загального контенту телеканалів. І навпаки, у країнах, що перебувають у стані

трансформації, популярність новин сягає майже 92% від загального об'єму телевізійних програм¹⁵.

Не впевнені у завтрашньому дні, люди намагаються не пропустити жодних повідомлень про події в країні, населення перебуває у напрузі очікування чергового погіршення ситуації. За таких умов ЗМІ можуть відігравати ключову роль у формуванні настроїв суспільства.

Досліджуючи роль ЗМІ в процесі застосування інформаційних технологій, слід зазначити, що більшість телеканалів в Україні є приватними, належать власникам фінансово-промислових груп й більш ніж на 50% фінансуються за кошти акціонерів¹⁶.

Таким чином, незважаючи на вартість реклами, яка в середньому становить 130 000 грн. за хвилину, український телевізійний бізнес являється дотаційним¹⁷. Разом з цим, власники телеканалів не поспішають позбавлятися від неприбуткових інвестицій.

Г. Почепцов відзначає, що широкі маси людей не можуть існувати без певних моделей управління ними. Прямі методи управління, наприклад, у вигляді законів, у всіх на виду. Але не менш дієвим є апарат непрямого управління. У ряді випадків саме він є більш ефективним, оскільки щодо нього не застосовується опір аудиторії. І не тому, що аудиторія цього хоче, просто непрямі методи управління ховаються на другому плані, а ми реагуємо в основному на те, що знаходиться на передньому фланзі. Найбільш активно ці методи використовуються сьогодні для просування моделей правильної поведінки, як у сфері здоров'я, так і в соціальних сферах. І як виявилось, найбільш ефективно таку (потрібну) інформацію можна розміщувати в розважальних медіа. З одного боку, їх дивиться найбільша кількість людей. З іншого, саме там вони будуть найменш помітними, оскільки вся увага поглинена основним сюжетом.

Першовідкривачем ідеї використання розважальних медіа для подібних благородних цілей був мексиканський режисер Мігель Сабідо¹⁸. Він зняв багато мексиканських мильних серіалів, закладаючи в них потрібні соціальні завдання. Наприклад, він домогся суттєвого скорочення рівня народжуваності в Мексиці.

Сабідо розповів про п'ять теорій, на які спирався: адаптація моделі Шеннона, теорія драми Бентлі, теорія архетипів Юнга, теорія соціального навчання Бандури, концепція триєдиного мислення Макліна, що підтримує власну теорію тональності Сабідо.

З лінійної моделі Шеннона він зробив коло. Він також використовував двоступеневу модель Лазарсфельда, в якій є обговорення з лідерами думок. Так і виявляється в реальному житті. Подивившись серіальну драму в Ефіопії, в якій розповідалося про планування сім'ї, 60% тих, хто прийшов в клініку говорили, що вони обговорювали події фільму, перш ніж прийти до них¹⁹.

Альберт Бандура побудував подвійний шлях впливу медіа. З одного боку, медіа впливають безпосередньо. З іншого, вони впливають на соціальне середовище, яке в свою чергу впливає на зміну поведінки індивіда. У будь-якому випадку ми маємо інструментарій впливу.

Розважальне навчання визначається як розробка і впровадження медійного меседжу, здатного і розважати, і навчати. Кінцевою метою ж є управління соціальними змінами.

Коли телекомпанія NBC стала вставляти екологічні «кванти» поведінки в свої серіали, то нарешті було знайдено правильне слово для цього феномена: за аналогією з продакт-плейсментом це стали називати біхевіор-плейсментом.

Вся ця система entertainment-education (розважально-освітня) посилено вивчається. До неї також виявилися підключеними і відеоігри, оскільки їх потенціал ще не повністю задіяний.

При цьому зафіксовано досить чіткі переходи між віртуальністю і реальністю. У серіалі «Просто Марія», який йшов і у нас, Марія навчалася шити, долала свою неграмотність, тобто це був образ Попелюшки, що піднімається нагору. В результаті в латиноамериканських країнах, в яких знімали і показували картину, різко зросли продажі швейної машинки Зінгер, а тисячі молодих дівчат відправлялися на курси по подоланню неграмотності²⁰.

Цей шлях програмування правильної поведінки за допомогою телесеріалів виявився досить ефективним. За цими ж моделям пішли творці мильних радіо опер, які активно створювалися і створюються для Африки в боротьбі, наприклад, зі СНІДом.

Також має місце приклад, коли контрольована урядом Руанди радіостанція у 1994 році відіграла значну роль у геноциді проти тутсі - етнічної групи жителів Руанди²¹.

Нові технології в усіх цих випадках, включаючи мильні опери, які теж були новою технологією на базі радіо, до війни, беруть на себе функції навчання, причому не простого, а прихованого. Людина

перебуває у грі й фоново вбирає інформацію, яка не зустрічає опору, оскільки основна увага приділена зовнішнім діям²².

Високий ступінь довіри населення України до засобів масової інформації обумовлений історичними та ментальними особливостями. Більша частина мешканців країни виховувалася у СРСР, де засоби масової інформації сприймалися, як джерело достовірної офіційної інформації.

На відміну від західних, вітчизняні ЗМІ, у конкурентній боротьбі за рейтинги, роблять акцент на насиллі, негативі або висвітлюють інформацію яка не несе жодного соціально-корисного навантаження. Населення, яке майже постійно перебуває в очікуванні чергових негараздів, віддає перевагу новинам про трагедії, нещасні випадки тощо. Таким чином, ментально співпадають їх уявлення, очікування та реальний стан речей у суспільстві²³. Разом з цим, дуже низьку популярність мають сюжети або програми про культурне життя, мистецтво, про здоровий спосіб життя тощо.

Варто відзначити, що на контент телеканалів неабиякий вплив мають рекламодавці²⁴. Наприклад, реклама алкогольних напоїв або солодошів, що мають багаторічний строк придатності, немає нічого спільного зі здоровим способом життя. Тож, рекламодавець вимагає для реклами свого товару передач відповідного змісту. Цікавим фактом є закономірність реклами пива під час трансляцій футбольних матчів. Телебачення з роками нав'язало нам, що повноцінний перегляд футбольної гри можливий тільки за наявності пива та чіпсів. Це одна з моделей штучно сформованих цінностей. Так як і похід до кіно сьогодні асоціюється з попкорном.

Знайшовши безвідмовний інструментарій по отриманню уваги аудиторії у вигляді розважальності, у 20-му сторіччі почався штурм усіх медіа під цими новими прапорами. Все те, що не піддається легкому читанню або спогляданню, має зникнути.

Прикладом впливу інформаційних технологій на вибір людини, являється політична реклама. Люди, в більшості своїй, віддають перевагу тому кандидату, якого більше в телевізорі та на рекламних щитах. Споглядаючи щодня, щотижня, а інколи і щогодини одне й те саме обличчя чи лозунг, у особи підсвідомо формується штучне враження загальної популярності героя політичної реклами. В подальшому, під час голосування, така людина, не бажаючи бути

«білою вороною» й діючи з певним переконанням перемоги «найпопулярнішого» кандидата – віддає свій голос «за того, за кого, як їй здається, більшість», а не за кандидата, який відповідає її політичним вподобанням. Саме з цих причин власники фінансово-промислових груп щороку вкладають значні кошти в утримання медіа. Фактично, приватні медіа стали інструментом політичного впливу.

С. Г. Кара-Мурза звертає увагу на висновки вчених про те, яку роль зіграло телебачення як найважливіший сьогодні інструмент інформаційного і культурного впливу на людину: перший і воістину вражаючий висновок - телебачення має властивість усувати з подій правду. Саме око телекамери, що передає подію з максимальною достовірністю, перетворює її у «псевдодостовірність», у спектакль²⁵.

Таким чином, вбачаються наступні проблеми, пов'язані з дефектністю інформаційного простору:

- відсутність належного інформаційного поля, залежність ЗМІ від політичних сил та приватних інтересів власників, а не від аудиторії;

- ЗМІ не стали самодостатнім бізнесом;

- відсутня альтернатива приватним медіа, немає балансу сил в інформаційній сфері між державними / суспільними медіа та приватними.

Закони функціонування інформаційної сфери визначає інформаційна політика. Ефективність системи засобів масової інформації суспільства дає змогу швидко вирощувати нову еліту, активно обговорювати нові проекти, сприяти прозорості влади, наближати її дії до населення. Законом взаємодії влади і населення є адекватне функціонування комунікації між владою і населенням. Не тільки населення має чути владу, а й влада має прислухатися до думки і слова суспільства.

1. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. – М., 1974. — С. 147. 2. Cherry C. On human communication / Cherry C. — N.-Y., 1957. — P. 154. 3. Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication. 1948. The Bell System Technical Journal [Електронний ресурс] / Shannon C.E. – Режим доступу : <http://worrydream.com/refs/Shannon%20-%20A%20Mathematical%20Theory%20of%20Communication.pdf> 4. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Махлуп Ф. — М., 1966. — С. 36-37. 5. Иванов В. Ф. Понятия «информация» у разных науках [Електронний ресурс] / В.Ф. Иванов. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=41>

6. Черняк Ю.И. Разработка системы экономической информации / Черняк Ю.И. // Системы экономической информации. — М., 1967. — С. 21.
7. Тростников В.Н. Человек и информация / Тростников В.Н. — М., 1970. — С. 15.
8. Шенкман Б.И. Духовное производство и его своеобразие / Б.И. Шенкман // Вопросы философии. — 1966. — № 12. — С. 117, 122.
9. Почепцов Г.Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут. — 2-ге вид., стер. — К. : Знання, 2008. — 663 с.
10. Інтернет-видання «Левый берег». 88% населения Украины узнает новости из телевизора. 14.03.2016 р. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://society.lb.ua/life/2016/03/14/330185_88_naseleniya_ukraini_uznaet.html
11. Hjarvard Stig. The Mediatization of Society [Электронный ресурс] / Stig Hjarvard ; Nordicom Review 29 (2008) 2, pp. 105-134. — Режим доступа : http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/269_hjarvard.pdf
12. Meyrowitz J. No sense of place. The impact of electronic media on social behavior / Meyrowitz J. — Oxford etc., 1985.
13. Зелинский С. А. Манипулирование массовым сознанием с помощью СМИ [Электронный ресурс] / С.А. Зелинский. — Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/zln1.htm>
14. Дондурей Д. ТВ: на страже кризисна [Электронный ресурс] / Д. Дондурей ; Интерлос. 2009. — Режим доступа : http://www.intelros.ru/intelros/reiting/reiting_09/material_sofiу/9067-tv-na-strazhe-krizisa.html
15. Круперії моніторингу українських теленовін [Электронный ресурс] ; Интернет видання mediasapiens.ua. 2012. — Режим доступа : http://osvita.mediasapiens.ua/methodology/kriterii_monitoringu_ukrainskikh_telenovin/
16. Інтернет видання mediasapiens.ua. Українці не знають, хто володіє українськими телеканалами. Соціопитування. 2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/ukrainsi_ne_znayut_khto_volodie_ukrainskimi_telekanalami_sotsopituvannya/
17. Газета «Дзеркало тижня». Одна мінута агітації на ТВ стоїть як снаряження бойця Нацгвардії з РПГ. 2014 [Электронный ресурс]. — Режим вводу : http://zn.ua/POLITICS/odna-minuta-politicheskoy-reklamy-stoit-kak-5-bronezhitelov-deputat-155204_.html
18. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://deceptivetechniques.wordpress.com/tag/sabido-method/>
19. Sabido M. The origins of entertainment-education / Sabido M. // Entertainment-education and social change: history, research, and practice. Ed. by A. Singhal. — Mahwah, 2004.
20. Critical Arts: South-North Cultural and Media Studies. 2013 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://utminers.utep.edu/asinghal/Singhal-2013-Fairy-Tales%20Critical%20Arts.pdf>
21. Hate radio. Anti-Tutsi articles and graphic cartoons began appearing in the Kangura newspaper from around 1990 [Электронный ресурс] ; Интернет видання rwandanstories.org. 2011. — Режим доступа : http://www.rwandanstories.org/genocide/hate_radio.html
22. Почепцов Г. Мигель Сабидо как пионер эстетического программирования поведения [Электронный ресурс] / Г. Почепцов ; Интернет видання mediasapiens.ua. 2016. — Режим вводу : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/migel_sabido_kak_pioner_esteticheskogo_programirovaniya_povedeniya/
23. Більшість українців вважають, що влада веде Україну в неправильному напрямку – опитування [Электронный ресурс] ; Ін-

тернет видання unian.ua. 2016. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/1291362-bilshist-ukrajintsi-v-vajayut-scho-vlada-vede-ukrajinu-v-nepravilnomu-naryamku-oritivannya.html> 24. *Объем* рекламного рынка Украины 2015 и прогноз объемов рынка 2016. Экспертная оценка Всеукраинской рекламной коалиции [Электронный ресурс] ; Интернет страница Всеукраинской рекламной коалиции. 2015. – Режим доступа : <http://vrk.org.ua/adv/statistics> 25. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. Алгоритм / Кара-Мурза С.Г. – М., 2000.

Tarasyuk Volodymyr. About information policy of modern media

Information interaction of different groups of mankind is the most important form of social interaction. Information factor in recent years has led to revolutionary changes. Now the whole world is included in a single information system, and it actually works in real time. Information for humanity is not only the conditions, but also incentives to action; disinformation and information chaos caused feelings of insecurity and powerlessness.

The great value for public health plays a measure to meet the needs for information. The unhealthy society, as a rule, tends to have a sense of hunger for information. The Shannon information theory and the concept of information N. Wiener are described. Perspectives on information, systemized by F. Mahlupom, are highlighted. Due to the constant increase in information production the problem of consumer information raises. Particular attention is paid to the definition of quality, value and reliability of the information.

The form, purpose and form of information are analyzed. The special consideration is paid given to the reasons of the popularity the certain types of media, complemented with the up-to-day statistics. In the past, the main sources of information were family, school and church because they defined the moral values. Now these institutions gradually lost its role. Their place is taken by the media, which are the main speakers, covering developments in the society. At the same time, digital media have changed the value of space, time and physical barriers, that led to the emergence of new models of information flows that influence social behavior. The Meyrovitsa conclusions, asserting that the changes in the media can change social environmental and human behavior, are considered. The breakaway from oral media leads people to greater introspection, rationality and individualism.

At the same time, the author stresses that the less developed democratic political system, the more political elite is trying to use information technologies. Thus, it is the media are one of the most powerful tools of information technologies.

Television has learned to strengthen and consolidate everything that person afraid. It does not help to get rid of the deep fears, but preserves them. Recent studies have shown the growing popularity of news with declining in living standards. In the developed democracies news are no more than 5% of the total viewing, while in disadvantaged societies news are the foundation of popular TV channels.

The following problems related to the defective information space are defined:

- lack of proper information field, the dependence of media from political parties and private interests of owners, not the audience;
- the media are not self-sufficient business;
- there is no alternative to private media, there is no balance of power in the information sphere between the state / public media and private.

At the same time the law of interaction between the authorities and the population is adequate functioning of communication between the government and the public.

Key words: information, information technology, media, problems defectiveness information space, the formation of social values.

УДК 324:328(477)"1994/2014":342.8

В. І. ЧУБАЄВСЬКИЙ

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ (1994–2014 РР.)

Розглянуто еволюцію українського законодавства про вибори народних депутатів України у контексті аналізу форм електоральної участі громадян. Простежено характер унормування участі громадян на усіх етапах виборчого процесу: під час висування кандидатів, формування виборчих комісій, організації контролю над виборами та ін. Певну увагу приділено ролі партій, громадських організацій, міжнародних місій зі спостереження за ходом виборів тощо.

Ключові слова: закон, вибори, електорат, парламент, партії.

Чубаевский В. И. Правовые основы участия граждан Украины на парламентских выборах (1994–2014 гг.)

Рассмотрено эволюцию украинского законодательства про выборы народных депутатов Украины в контексте анализа форм электорального участия граждан: во время выдвижения кандидатов, формировании избирательных комиссий, организации контроля над выборами и др. Определенное внимание уделено роли партий, общественных организаций, международных миссий наблюдения за выборами.

Ключевые слова: закон, выборы, электорат, парламент, партии.

Chubajevs'kyj Vitalij. Legal bases of participation of citizens of Ukraine in the parliamentary elections (1994-2014 years)

The evolution of the Ukrainian legislature on the elections of the people's deputies of Ukraine in the context of the analysis of the forms of the electoral participation of the citizens in the different kinds of the electoral systems: majority (ab-

solute majority), mixed (proportional-majoritarian) and proportional have been considered.

Key words: *Ukraine, law, elections, the electorate, the Parliament, parties.*

Легітимність обраних народних депутатів значною мірою залежить від виборчої системи, яка в уявленнях людей має відповідати принципу справедливості. Однак, досвід проведення парламентських виборів в Україні показує, що виборче законодавство є засобом маніпуляції правлячих кіл і корегується залежно від політичної кон'юнктури. Свідченням тому його часті зміни напередодні чергових виборів.

Вагомий внесок у розробку правового регулювання виборчого процесу внесли такі науковці та практики, як В. Авер'янов, Я. Давидович, Ю. Ключковський, О. Лавринович, І. Кресіна, М. Мельник, Є. Перегуда, В. Погорілко, М. Рябець, М. Ставнийчук, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Перші демократичні вибори до Верховної Ради України часів незалежності відбулися 27 березня 1994 р. Вони проходили відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18.11.1993 р. за мажоритарної системи абсолютної більшості¹. Головний недолік мажоритарної системи абсолютної більшості – це небезпека зриву виборів в окремих округах за браком можливості виконати формальні вимоги виборчого закону, що й підтвердили парламентський вибори 1994 р. в Україні – на 9.02.1995 р. Верховна Рада України була сформована лише на 90 % (45 вакантних мандатів)².

З метою формування більш якісного складу парламенту в новому законі віковий ценз для народних депутатів збільшено з 18 до 25 років.

Гласність при підготовці і проведенні виборів забезпечувалася участю на усіх головних етапах виборчого процесу довірених осіб кандидатів у депутати, або уповноважених ними на те осіб, по одному представнику від партій (блоків), учасників виборчої кампанії, трудових колективів, які висунули кандидатів в депутати, від позапартійних комітетів виборців, створених для контролю за ходом виборчої кампанії, а також офіційних спостерігачів від інших держав і міжнародних організацій (ст. 6, ч. 3).

Право висування кандидатів в депутати, на відміну від попереднього закону, громадяни мали «як безпосередньо» (тобто шляхом самовисування), так і «через політичні партії та їх виборчі блоки... трудові колективи» тощо (ст. 7). Висувати претендента на кандидата в депутати могли виборці у кількості десяти осіб, що проживали в межах виборчого округу, а також регіональне відділення партії (блоку) з оформленням заяви встановленого зразка, протоколу зборів партії (блоку), списку 100 перших членів відповідного регіонального відділення (ст. 23, ч. 3, 4).

Безпосереднє відношення до проблеми участі громадян у виборчому процесі має той факт, що на виборах претендент на кандидата в депутати міг бути зареєстрованим, якщо його підтримували своїми підписами не менше 300 виборців виборчого округу, в якому він балотувався. Під час реєстрації мала вноситися грошова застава в розмірі п'яти мінімальних заробітних плат (ст. 23, ч. 9).

Вибори до Верховної Ради України 1998 р. проходили в умовах дії нової Конституції України 1996 р. Згідно Основного Закону віковий ценз для народних депутатів зменшено з 25 до 21 року. Натомість ценз осілости збільшено з двох до п'яти років. Парламентські вибори 1998 р. проводилися за новим Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 24.09.1997 р. (із змінами, внесеними згідно із законами № 715/97-ВР від 11.12.97 р., № 783/97-ВР від 25.12.97 р., № 801/97-ВР від 30.12.97 р.), відповідно до якого запроваджено нову змішану (мажоритарно-пропорційну) систему виборів³. Виборчий ценз складав 4 %.

Право висування кандидатів в депутати залишилося без змін. Кількість кандидатів від політичної партії (блоку), внесених до єдиного списку кандидатів, не могла перевищувати половину встановленого Конституцією України конституційного складу Верховної Ради України (ст. 21, ч. 1). Заслуговує на увагу той факт, що до партійного списку кандидатів в депутати могли входити безпартійні громадяни.

Чинником масової електоральної участі стало те, що для реєстрації кандидатом в депутати партії мали збирати не менше 200 тис. підписів виборців, у тому числі не менше ніж по 10 тис. у кожній з будь-яких 14 адміністративно-територіальних одиниць України (ст. 24, ч. 9). Така норма сприяла утвердженню потужних політичних

партій, які мали підтримку великої кількості виборців на значній території країни. В одномандатних виборчих округах претенденту потрібно було зібрати не менше 900 підписів виборців на свою підтримку.

Новацією закону стало те, що у заходах, пов'язаних з виборами мали право брати участь не лише офіційні спостерігачі від інших держав та міжнародних організацій, а також від громадських організацій (ст. 30).

Парламентські вибори в Україні 2002 р., що відбулися 31 березня, проходили за пропорційно-мажоритарною системою на підставі оновленого Закону України «Про вибори народних депутатів України», прийнятого 18.10.2001 р.⁴ Прохідний бар'єр для партій і блоків залишався на рівні 4 %. До основних новел закону 2001 р. порівняно із законом у редакції 1997 р. – значне скорочення виборчого процесу з 170 до 90 днів. Унормовано склад окружних виборчих комісій, чисельність яких мала бути не менше 12 і не більше 20. Законом передбачено, що до окружних виборчих комісій обов'язково включаються представники політичних партій (блоків), які подолали чотирьохвідсотковий бар'єр на попередніх парламентських виборах, та партій, які в поточному складі Верховної Ради мали партійні фракції (фракції блоків) (ст. 19, ч. 2). По одному представнику від інших політичних партій мали включатися до ОВК шляхом жеребкування. Для дільничних виборчих комісій норма представництва – не менше восьми осіб, верхню межу не встановлено (ст. 21, ч. 2).

Закон запроваджував інститут відкріпних посвідчень, який дозволяв виборцю голосувати у разі його відсутності за межами виборчої дільниці. Щодо порядку висування, кандидатів в депутати, то їх мала право висувати партія, яка зареєстрована не пізніше як за рік до виборів, включно партії, які входять до блоку політичних партій (ст. 38, ч. 1).

Серед основних новел закону – відмова від збирання підписів виборців і запровадження інституту грошової застави, відповідно 15 тис. і 60 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (ст. 43, ч. 1,2). Відмова від збирання підписів виборців пояснюється скороченням до 90 днів термінів виборчого процесу та дискредитацією інституту підписів виборців на минулих виборах⁵. Введення норми про грошову заставу замість збору підписів мало як свої «плюси»,

так і «мінуси». Безумовною перевагою цієї норми є зменшення як кількості кандидатів від мажоритарних округів, так і кількості партій та політичних блоків через те, що застава не повертатиметься тим, хто програв вибори⁶.

Парламентські вибори 2006 р., що відбулися 26 березня, проходили відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України», ухваленого Верховною Радою 25.03.2004 р. із наступними змінами⁷. Вперше в історії суверенної України вибори проводилися за пропорційною виборчою системою. Прохідний бар'єр зменшено від 4 до 3 %. Термін виборчого процесу чергових виборів депутатів збільшено і він мав розпочинатися не за 90, а за 120 днів до дня виборів.

Законом передбачено, що до окружних виборчих комісій обов'язково включаються представники політичних партій (блоків), які в поточному складі парламенту, станом на 15 вересня року, що передує рокові проведення виборів, мали партійні фракції (фракції блоків). Представники інших політичних партій (по одному від кожної партії) мали включатися до ОВК шляхом жеребкування (ст. 27, ч. 3). Представники від партій (блоків) мали входити до ДВК на тих самих умовах, що і до ОВК.

Якщо у попередній закон про вибори народних депутатів 2001 р. лише запроваджував інститут відкріпних посвідчень, то в новому законі цьому інституту присвячено статтю, яка включала 26 частин (ст. 42, ч. 1–26).

Кількість кандидатів у депутати, що висувалися партією (блоком), не мала перевищувати кількості депутатів, яка становить конституційний склад Верховної Ради України, визначений Конституцією України, та не могла бути меншою від вісімнадцяти осіб (ст. 57, ч. 1). Умовою реєстрації кандидата в депутати була грошова застава, яка становила 2 тис. мінімальних розмірів заробітної плати (ст. 59, ч. 1).

Гарантії діяльності партій (блоків) у виборчому процесі забезпечувалися участю представника партії (блоку) у ЦВК, уповноважених осіб у виборчих комісіях різного рівня (не більше п'яти уповноважених осіб у загальнодержавному виборчому окрузі та не більше двох уповноважених осіб у кожному територіальному окрузі) (ст. 72, ч. 1, 5). Право спостереження за ходом виборчого процесу законом надано офіційним спостерігачам від партій (бло-

ків), громадських організацій, іноземних держав та міжнародних організацій (ст. 74–77).

Прикінцеві положення закону містили норму, яка наближала українське виборче законодавство до європейських стандартів. Йдеться про запобіжні заходи щодо раптових змін в законах про вибори напередодні виборчої кампанії. Там зазначено, що зміни і доповнення до цього закону «можуть бути внесені не пізніше як за 240 днів до дня виборів народних депутатів України 2006 року» (розд. IV, ч. 2). Як зазначено Венеціанською Комісією, таке правило «повністю відповідає критерію забезпечення стабільності виборчого законодавства, ... однак воно може бути надто жорстким та на практиці спричинити проблеми, якщо його буде використано упереджено»⁸. Водночас Комісія зауважила, що цей закон «не має спеціального статусу порівняно з іншими законами, які може бути прийнято в майбутньому; отже, як видається, ніщо не перешкодить Верховній Раді схвалити новий закон, що скасує це положення»⁹. І дійсно, у подальшому парламент неодноразово переглядав цю норму, скоротивши цей термін удвічі, а згодом зовсім скасував її.

Парламентські вибори 2007 р., що відбулися 30 вересня були позачерговими. Вони проходили за Законом України від 25.03.2004 р. «Про вибори народних депутатів України», зі змінами і доповненнями від 01.06.2007 р. № 1114-V¹⁰. Позачергові вибори народних депутатів України, як і чергові вибори народних депутатів України 2006 р., проводилися на пропорційній основі. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3 %. Змін зазнали порядок складання списків виборців та їх уточнення, процедура формування ОВК і ДВК, порядок висування та реєстрації народних депутатів України, засади здійснення передвиборної агітації, порядок організації голосування, встановлення його результатів і навіть фінансового та матеріально-технічного забезпечення виборів тощо¹¹. Зокрема, скасовано інститут відкріпних посвідчень, що викликало нарікання з боку офіційних спостерігачів, у тому числі ОБСЄ/БДПЛ.

Крім того, у законі закріплювалися норми, які не узгоджувалися з принципом рівності суб'єктів виборчого процесу: парламентські політичні партії мали ряд прав, яких не мали інші партії і блоки, що є суб'єктами виборчого процесу. Зокрема, ч. 18 ст. 39 закону про вибори народних передбачалося, що для забезпечення громадського

контролю за процесом складання та достовірністю загальних списків виборців ЦВК не пізніше 1 жовтня року, що передує рокові проведення чергових виборів народних депутатів України, створює центральну контрольну групу та регіональні контрольні групи, до складу кожної з яких входять по одному представнику від партій (блоків), які в поточному скликанні Верховної Ради України станом на 15 вересня року, що передує рокові проведення виборів, мають свої партійні фракції (фракції блоків), за поданнями центральних керівних органів (спільними поданнями центральних керівних органів партій, що входять до складу блоку)¹².

Парламентські вибори 2012 р. відбулися 28 жовтня 2012 р. в умовах дії норм і положень Конституції України 1996 р. із змінами та доповненнями внесеними Законами України від 08.12.2004 р. № 2222-IV, від 1.02.2011 р. № 2952-VI¹³. Зокрема, відповідно ст. 76 Основного Закону строк повноважень Верховної Ради України збільшено до п'яти років. Вибори проводилися за пропорційно-мажоритарною системою відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України», прийнятого 17.11.2011 р. Принципово важливим змінами закону стало підвищення прохідного бар'єра для партій з 3 до 5 % і виключенням виборчих блоків політичних партій з числа суб'єктів виборчого процесу.

Відповідно до частини першої ст. 9 закону про вибори народних депутатів України, право бути обраним залежить від проживання в Україні протягом останніх п'яти років. Ця вимога, на думку Венеціанської комісії, є надмірною та непотрібною¹⁴.

Позитивним кроком стало розширення переліку партій, які могли висувати кандидатів до складу виборчих комісій, і до нього увійшли всі політичні партії, що висунули кандидатів на виборах, а не лише ті, які представлені у поточному скликанні парламенту (ст. 27, ч. 2). Водночас закон не передбачав жодних процедур щодо забезпечення представництва позапартійних кандидатів на рівні окружних виборчих комісій¹⁵. Законом надавалася можливість висування позапартійних кандидатів.

На виборах 2012 р. вперше застосовано відеоспостереження, відеозапис і трансляція зображення для спостереження за організацією голосування та підрахунку голосів виборців на виборчих дільницях. Цю новацію було впроваджено відповідно до норм За-

кону України від 5.06. 2012 р. № 5175-VI «Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року».

Позачергові парламентські вибори 2014 р. відбулися 26 жовтня. Проведення виборів народних депутатів регулювалося Законом України від 17.11.2011 р. «Про вибори народних депутатів України» зі змінами від 17.04.2014 р.¹⁶ Закон зберігав основні правила проведення попередніх виборів. Вони проходили за пропорційно-мажоритарною системою.

Розмір грошової застави зменшено до 1 тис. розмірів мінімальної заробітної плати (ст. 56, ч. 1). Разом із тим, незважаючи на неодноразові рекомендації ОБСЄ/БДПЛ і Венеціанської комісії, переглянути положення частини вісімнадцятої ст. 73 закону, яка забороняє проведення передвиборчої агітації у закордонних ЗМІ, що працюють на території України, а також у зареєстрованих в Україні ЗМІ, в яких частка зарубіжної власності перевищує 50 %, ці положення не переглянуті. Закон про вибори народних депутатів у редакції від 14.10.2014 р. містить таку заборону у ч. 19, ст. 73¹⁷.

Отже, участь громадян у виборах українського парламенту поряд із законами про вибори народних депутатів України унормовує низка інших політико-правових актів, зокрема про ЦВК, про Державний реєстр виборців, про зміни до згаданих законів, а також законодавчі акти суміжних галузей права та підзаконних нормативних актів, які регулюють окремі питання електорального процесу. Загалом простежується процес вдосконалення виборчого законодавства відповідно до потреб і вимог сучасного політичного процесу, норм міжнародного права, зауважень міжнародних та вітчизняних спостерігачів. Значно підвищена роль політичних партій, при одночасному зменшенні ролі зборів виборців. Не витримали перевірки часом деякі форми масового залучення громадян до електоральної практики, зокрема інститут збору підписів на підтримку кандидатів та участь в електоральному процесі трудових колективів. Найбільш гострою проблемою виборчого законодавства залишається його нестабільність.

1. *Про вибори народних депутатів України* : Закон України – К. : Укр. правн. фундація; Вид-во Право, 1993. – 48 с. 2. *Парламентські вибори в Україні 1994 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>. 3. *Про вибори народних депутатів України* : Закон України.

– К. : Парламент. вид-во, 1997. – 54 с. **4.** *Про вибори* народних депутатів України : Закон України від 18 жовтня 2001 року (Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2977-III (2977-14) від 17.01.2002). – К. : [б. в.], 2002. – 126 с. **5.** *Вибори* до Верховної Ради України 2002: Інформ.-довід. вид. / редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. – К. : Центральна виборча комісія, 2002.– С. 6. **6.** *Виборча* кампанія-2002: специфіка та імовірні результати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tomenko.kiev.ua/cgi/redirect.cgi?url=pc10-2001-06.html>. **7.** *Про вибори* народних депутатів України : Закон України від 25.03.2004 із змінами 2005 і 2006 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>. **8.** *Висновок* щодо Закону «Про вибори народних депутатів України». CDL-AD (2006) 002 rev // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К. : [б. в.], 2009. – С. 399. **9.** Там само. – С. 381. **10.** *Про вибори* народних депутатів України : Закон України від 25.03.2004 зі змінами і доповненнями від 01.06.2007 № 1114-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>. **11.** *Позачергові* вибори народних депутатів України 2007 року : Інформ.-довід. вид. – К. : Фенікс, 2008. – С. 6. **12.** *Аналіз* стану парламентського виборчого законодавства України: напрямки та шляхи його удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДППЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) / Вищий адміністративний суд України [Електронний ресурс]. – К. : [б. в.], 2015. – С. 12-13. – Режим доступу : www.vasu.gov.ua/Analiz_viborche_zakonodavstvo. **13.** *Про вибори* народних депутатів України : Закон України // ВВР України. – 2012. – № 10–11. – Ст. 73. **14.** *Спільний* висновок від 17.10.2011 щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс] // Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) / ОБСЄ/БДППЛ. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/107310>. **15.** *Аналіз* стану парламентського виборчого законодавства України: напрямки та шляхи його удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДППЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) / Вищий адміністративний суд України [Електронний ресурс]. – С. 20. – Режим доступу : www.vasu.gov.ua/Analiz_viborche_zakonodavstvo. **16.** *Про вибори* народних депутатів України : Закон України із змінами 2014, 2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>. **17.** *Аналіз* стану парламентського виборчого законодавства України: напрямки та шляхи його удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДППЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) / Вищий адміністративний суд України [Електронний ресурс]. – С. 28-29. – Режим доступу : www.vasu.gov.ua/Analiz_viborche_zakonodavstvo.

Chubajevs'kyj Vitalij. Legal bases of participation of citizens of Ukraine in the parliamentary elections (1994-2014 years)

The evolution of the Ukrainian legislature on the elections of the people's deputies of Ukraine in the context of the analysis of the forms of the electoral participation of the citizens in the different kinds of the electoral systems: majority (absolute majority), mixed (proportional-majoritarian) and proportional have been considered. The participation of the citizens in the elections to the Supreme Rada of Ukraine along with the laws "On the Elections of People's Deputies of Ukraine" normalizes the number of the political The evolution of Ukrainian legislation on elections of people's deputies of Ukraine in the context and legal acts, in particular on the Central electoral Commission, on the State register of voters, on the changes to the above mentioned laws, and also legislative acts of the related areas of law and subordinate legislative instruments, which regulate single issues of the electoral process. The nature of legislative consolidation of citizens' participation at all stages of the election, in particular during the nomination of candidates, the formation of electoral commissions, control over elections, etc. has been followed. Certain attention has been paid to the role of the parties, public organizations, international observer missions for the elections, etc. The attention has been paid to the observations of experts, the OSCE/ODIHR and the Venice Commission as to the improvement of the Ukrainian legislature on the elections according to the European standards.

The author draws conclusion that in General in Ukraine the process of the improvement of election legislation in accordance with the needs and requirements of the modern political process, norms of the international law, and comments of the international and domestic observers is implemented. Some forms of mass involvement of citizens in electoral practices, in particular the institution of collecting signatures in support of candidates and participation in the electoral process of labor collectives has not stood the test of time. The most acute problem of Ukrainian electoral legislation is still its instability.

Key words: law, elections, the electorate, the Parliament, parties.

ВПЛИВ ТИПУ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА СТРУКТУРУВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У БАЛКАНСЬКИХ КРАЇНАХ

Проаналізовано вплив типу виборчої системи на формування органів представницької влади в постсоціалістичних країнах Балканського півострову. Досліджуються проблеми представлення етнічних меншин в органах державної влади та досвід Балканських країн щодо вирішення конфліктів в політичній сфері. Визначено, для того щоб підвищити можливість національних меншин приймати участь в управлінні державою необхідно встановлення нижчого виборчого порогу для досягнення представництва в законодавчих органах. У статті висвітлені позитивні та негативні сторони пропорційної виборчої системи як найбільш поширеної серед постсоціалістичних країн Балканського півострову та безпосередньо вплив останньої на формування органів представницької влади в період становлення демократії. Зроблено висновок, що пропорційна виборча система не є ідеальною, але на сучасному етапі розвитку вона є найбільш прийнятною для суспільства, щоправда її форму необхідно корегувати за допомогою внесення відповідних змін до виборчого законодавства, а в деяких Балканських країнах не можливо обійтись без втручання міжнародної спільноти.

Ключові слова: вибори, виборча система, пропорційна система, мажоритарна система, закриті списки, одномандатна система, паралельна система, виборчий поріг, етнічні конфлікти.

Каравайцева Е. В. Влияние типа избирательной системы на структуризацию представительских органов власти в Балканских странах

Проанализировано влияние типа избирательной системы на формирование органов представительской власти в постсоциалистических странах Балканского полуострова. Исследуются проблемы представления этнических меньшинств в органах государственной власти и опыт Балканских стран относительно решения конфликтов в политической сфере. Отмечено, что для повышения возможности национальных меньшинств принимать участие в управлении государством необходимо установление низшего избирательного порога для достижения представительства в законодательных органах. В статье рассмотрены позитивные и негативные стороны пропорциональной избирательной системы как наиболее распространенной среди постсоциалистических стран Балканского полуострова и непосредственное влияние послед-

ней на формирование органов представительской власти в период становления демократии. Сделано заключение, что пропорциональная избирательная система не является идеальной, но на современном этапе развития она является наиболее приемлемой для общества, правда ее форму необходимо корректировать с помощью внесения соответствующих изменений в избирательное законодательство, а в некоторых Балканских странах невозможно обойтись без вмешательства международного сообщества.

Ключевые слова: выборы, избирательная система, пропорциональная система, мажоритарная система, закрытые списки, одномандатная система, параллельная система, избирательный порог, этнические конфликты.

Karavaitseva Elena. Impact of the electoral system type on the structuring of representative bodies in the Balkan countries

The article analyzes the impact of the type of electoral system on the formation of the representative power bodies in the Balkan post-socialist countries. The problems of ethnic minorities' representation in public authorities and the experience of the Balkan countries in the resolution of conflicts in the political sphere are also researched in the article. The author asserts that the ability of national minorities to participate in the government can be established by lowering the electoral threshold to achieve representation in the legislature. The article deals with the positive and negative sides of the proportional electoral system as the most common among post-socialist countries of the Balkan Peninsula and its influence on the formation of representative bodies in the period of democracy formation. It is concluded that the proportional system is not perfect, but at the present stage of development, it is the most acceptable for society, though its shape must be adjusted by means of making appropriate changes to the electoral laws. However, in some Balkan countries it cannot be done without the interference of the international community.

Key words: elections, electoral system, proportional system, majority system, closed party lists, single mandate system, parallel system, electoral threshold, ethnic conflicts.

На сучасному етапі, вибори є однією з найбільш поширених форм прямого народовладдя, адже саме за допомогою них формуються різні органи публічної влади, зокрема і така державна інституція як парламент. А становлення та розвиток інституту парламентаризму є одним із пріоритетних напрямків вдосконалення політичних систем багатьох держав світу. Суттєвою характеристикою парламентаризму в будь-якій державі є політична структуризація парламенту, яка сприяє підвищенню його ролі в суспільно-політичному житті держави. У свою чергу, на структурування парламенту також впливає багато різних факторів, але основним чинником, що визначає ступінь залучення партій до державної

діяльності через впровадження механізму політичного представництва у парламенті, є тип виборчої системи. Американські учені Р. Таагепера і М.С. Шугарт зазначають, що «результати виборів залежать не лише від народного волевиявлення, але і від правил. Чи йде мова про єдине «місце» президента або про місця в загальнодержавних і місцевих законодавчих зборах, правила розподілу місць, вживані в різних країнах, - або навіть в різних частинах однієї країни - різні. Ключовими є питання про облік голосів і розподіл місць»¹.

Центральною проблемою абсолютно всіх постсоціалістичних держав, і Балканські країни тут не є виключенням, є створення працездатної політичної системи, заснованої на принципах демократії і панування права. Вирішення про вибір того або іншого типу виборчої системи, на додаток до рішення щодо складу уряду, є одним з найбільш важливих конституційних, інституційних і політичних питань кожної держави. Суть виборчої системи, незалежно від її типу, це визначення механізму, за допомогою якого голоси виборців трансформуються в мандати з метою подальшого формування стабільної виконавчої влади. Звичайно, структура органів державної влади повинна відображати волю виборців².

Проблема впливу певного типу виборчої системи на політичні процеси і структурування парламенту є предметом численних наукових досліджень. Зокрема, політологи М. Дюверже, Дж. Сарторі, Р. Таагепера, М.С. Шугарт, С. Роккан та Р. Ліпсет сформулювали закономірності взаємозалежності типу виборчої системи та політичних процесів. Вони зазначають, що нестабільна політична система країни є найбільш чутливою до типу виборчої системи порівняно зі сталими системами. Легітимність існуючої влади та прийнятих нею політичних рішень залежить саме від того, наскільки є адекватним представництво виборців у парламенті; але, разом із тим, значна поляризація поглядів політичних акторів країни та їх представництво в парламенті може уповільнити чи унеможливити процеси законотворення, а також призвести до деструктуризації і дестабілізації роботи парламенту. Як приклад негативних наслідків неструктурованого парламенту можна згадати періодичні парламентські кризи, які найчастіше відбуваються у постсоціалістичних державах. Високий рівень поляризації позицій політичних сил у постсоціалістичних суспільствах є також свідченням і фрагментарно-

сті політичної культури суспільства та його невизначеності щодо єдиного політичного курсу, а в подібних умовах вибір типу виборчої системи ще більш ускладняються, адже повноцінне політичне представництво виключає повноцінне структурування парламенту³.

Необхідно відзначити те, що для країн, які знаходяться на етапі демократичного переходу та мають велику кількість конфліктогенних факторів найбільш прийнятною з точки зору співвідношення якості представництва та ефективності впливу на ці проблеми є пропорційна виборча система. На початку 2000-х років майже всі постсоціалістичні країни Балканського регіону звернулись до пропорційної виборчої системи. Пропорційна виборча система вперше була запроваджена в 1855 році в Данії, а дещо пізніше і в Швейцарії, Бельгії та Фінляндії. У той період дані країни були етнічно неоднорідними та мали значну кількість політичних партій, тому таке представництво стало самим ефективним засобом для інтеграції антисистемних партій у політичну структуру країни. За твердженням С. Роккана та Р. Ліпсета у суспільствах з різними мовами та релігіями мажоритарні системи є загрозою для існування політичної системи. Введення деяких елементів представницької меншості є необхідною умовою у стратегії територіальної консолідації⁴. Так, виборчий кодекс Боснії і Герцеговини встановлює жорстку прив'язку кандидатів в члени Президії до національності і території: хорвати і боснійці не можуть балотуватися в Республіці Сербській, як і серби у Федерації Боснії і Герцеговини. Необхідно зазначити, що боснійські дослідники відзначили дискримінаційний характер такого обмеження⁵.

Система пропорційного представництва за партійними списками є самою переважаючою формою системи пропорційного представництва і найбільш поширеною виборчою системою, що віддають перевагу постсоціалістичні Балканські країни. При цій системі кожна партія пропонує виборцям конкретний список її кандидатів і виборці тому голосують за партію, а не за окремого кандидата. Чим більш пропорційною є система, тим більше можливостей вона надає меншинам для представництва у виборних органах, якщо їм вдасться здолати встановлений процентний поріг. Очевидні позитивні якості систем пропорційного представництва: вони забезпечують справедливе представництво політичних сил на

парламентському рівні, роблять прозорішим розподіл влади між партіями і групами інтересів. Вказані системи приводять до строго пропорційних результатів виборів. Число отриманих голосів є пропорційним числу отриманих місць, тобто вони точно перетворюють подані голоси в отримані місця. Це дозволяє уникнути дестабілюючих результатів, поява яких можливо при мажоритарних виборчих системах. Пропорційні системи заохочують партії на створення показних списків кандидатів, що охоплюють всі соціальні шари. Дані системи відносно стійкі до передвиборних махінацій, недобросовісного розподілу і інших форм впливу на результат шляхом маніпуляцій з кордонами округів і є простими як для виборців, так і членів виборчих комісій. Використання обов'язкових багатоетнічних списків, при якому партії вимушені на законній підставі включати представників різних етнічних груп в свої списки у вигрешних місцях, є ще одним механізмом включення виборців в партійну політику, який може застосовуватися замість створення чисто етнічних партій.

Підвищити можливість для участі національних меншин в управлінні державою може встановлення нижчого порогу для досягнення представництва в законодавчих органах. Поріг представництва в законодавчих органах означає мінімальний рівень підтримки, яку партія повинна отримати для забезпечення собі місця в цих органах. Даний поріг прямо впливає на можливість невеликих партій, особливо партій меншин. Деякі країни, такі як Хорватія, Сербія встановили поріг в 5%, який становить собою мінімальну кількість дійсних голосів, які певна політична партія повинна набрати для взяття участі в розподілі мандатів. Однак, після того, як у 2003 році на виборах до Народної Скупщини в Сербії вперше після проголошення багатопартійності у 1990 році не потрапили дрібні партії, в першу чергу партії національних меншин, внаслідок чого виборчий поріг для національних меншин було скасовано. Тепер політичні партії, що представляють національні меншини Сербії, можуть приймати участь в розподілі депутатських мандатів, не дивлячись на те, що набрали менше 5% голосів виборців і їм залишається здолати лише природний виборчий поріг. Виборчий поріг деякою мірою вступає в суперечність із метою пропорційного голосування, оскільки він перешкоджає участі в розподілі мандатів дрібних політичних партій. Основною причиною іс-

нування в пропорційній виборчій системі виборчого порогу обумовлена необхідністю запобігти надмірному дробленню представницького органу, який може зробити скрутною роботу виконавчої влади і політичної системи в цілому. Високі кваліфікаційні пороги можуть служити цілям дискримінації невеликих партій, часто встановлення таких порогів служить тільки цій меті. Високий поріг може змусити дрібні партії об'єднуватися один з одним, особливо якщо у виборчому законі є норма, що дозволяє це робити, створюючи, таким чином, для участі у виборах блоки. Це означає, що кожна з цих партій залишається самостійною одиницею і вказується у виборчих бюлетенях окремим рядком, проте голоси цих партій враховуються спільно, як для одного учасника, збільшуючи тим самим їх шанси здолати поріг. Цей механізм є характерним для систем пропорційного представництва за партійними списками в Балканських країнах⁶.

Там де, меншини проживають компактно, достатнє їх представництво можуть забезпечити одномандатні округи. Одномандатні виборчі системи мають два варіанти: 1) Система пропорційного представництва. При цій системі переможцем визнається кандидат, що набрав найбільше число голосів, навіть якщо ця більшість голосів не означає підтримки більшості виборців; 2) Мажоритарна система, така як голосування в два тури або альтернативне голосування. При цій системі для обрання від переможця вимагається здобуття більшості всіх поданих голосів. Це може означати необхідність другого туру для двох кандидатів, що отримали найбільше число голосів, якщо жоден з кандидатів в першому турі не отримав більшості голосів. Представники, вибрані в рамках таких виборчих систем, стають прив'язаними до виборчих округів, від яких їх вибрали. Якщо національна меншість компактно проживає на певній території, то вона має більше шансів вибрати свого представника.

В більшості випадків одномандатна система є корисною для представництва меншин в країнах з компактним мешканням цих меншин. Як приклад експерти приводять Албанію, де на півдні проживає грецька меншість. Якщо меншини розсіяні по всій країні, то залежно від їх чисельності вони не завжди гарантовано матимуть можливість вибрати свого представника, оскільки для перемоги в одномандатному окрузі їм не вистачить достатньої кількості голосів.

Перевагою одномандатної системи є те, що вона забезпечує представництво для компактно проживаючої меншості, кандидати прив'язані до виборчого округу, що веде до прямої відповідальності кандидата перед своїми виборцями. Недоліком одномандатної системи вважається те, що вона створює передумови для національних меншин вести компанію лише в своєму власному районі, що може привести до ізоляційного підходу і пропаганди. Одномандатна система може привести до створення округів, в яких виключена змагальність, оскільки завжди обиратимуться представники домінуючого етнічного угруповання⁷.

Необхідно виділити і негативні сторони пропорційної виборчої системи такі як, модель із закритими списками партій значно звужує виборчі права електорату, а відповідно і їх можливість впливати на формування владних структур в державі. Адже, ті громадяни, які не є членами політичних партій, жодним чином не можуть вплинути на порядок розташування кандидатів у списку партії. Також, пропорційна система закритих списків збільшує роль партійної бюрократії у формуванні депутатського корпусу, оскільки саме партійні лідери мають вирішальний вплив на формування списку кандидатів у депутати. До країн які застосовують пропорційну систему з голосуванням за закритими списками до однопалатного парламенту відноситься Хорватія.

Оскільки більшість країн Балканського півострову можна віднести до поліетнічних держав, то в умовах переходу до правової держави перед ними встає проблема представництва етнічних груп в політичному просторі. Держави, які мають добре організовану систему демократичних політичних інститутів, стійкіші і успішно справляються з конфліктами, особливо з тими, які пов'язані з національними меншинами. Одним з найважливіших призначень державних органів влади, окрім законотворчої, є представництво інтересів громадян країни на державному рівні за допомогою виборів і облік інтересів як можна ширших верств населення при прийнятті тих або інших законодавчих актів. Проте не всяка електоральна формула здатна однаково чинно врахувати інтереси всіх учасників електорального змагання. Організація політичних інститутів і, зокрема, виборчої системи грає важливу роль у вирішенні конфліктів і забезпеченні їх мирного співіснування, оскільки вона направляє у

бік ефективної участі в суспільному житті такі інтереси, які в іншій ситуації могли б сприяти розпалюванню конфлікту. Це особливо актуально для суспільств, в яких є етнічні угруповання, що змагаються.

Так, Боснія і Герцеговина відповідно до конституції 1995 року є «м'якою» конфедерацією, члени якої мають високий рівень самостійності в політичній, економічній і іншій сферах життя. З 1996 по 2001 роки розробка виборчої моделі для Боснії і Герцеговини відображала динаміку уявлень про методи регулювання міжнародних протиріч в розділених співтовариствах. Спочатку відповідно до загальних положень Дейтонської угоди в ньому використовувалися консоціальні методи, а потім були випробувані елементи інтеграційного підходу. «Правила і положення» Тимчасової виборчої комісії встановили на виборах в законодавчі органи влади пропорційне представництво з простою квотою. На загальних виборах були утворені два виборчих округи, кожен з яких включав територію одного з суб'єктів⁸.

Система підрахунку голосів виборців була змінена з 2000 року в ході обрання Палати народів Федерації Боснії і Герцеговини, що дало можливість виборцям не голосувати за представника своєї етнічної групи. Був затверджений так званий «відкритий аркуш», що дозволяв виборцям віддавати свій голос як за весь партійний список, так і за окремих кандидатів. Передбачалось, що партії почнуть формувати свої списки не на національному принципі, і що зросте електоральна підтримка помірних кандидатів. Територія Боснії і Герцеговини була розділена на багатоскладні (у національному відношенні) виборчі округи на виборах в законодавчі органи влади; був введений принцип «компенсаційних мандатів», покликаний згладити зростаючу диспропорцію між отриманими голосами і місцями в легіслатурі. На виборах 2002 року виборча комісія Боснії і Герцеговини прийняла рішення розподілити ці мандати між партіями, що не змогли трьох процентний бар'єр, що дало можливість брати участь в політичному процесі малим партіям, зосередженим на рішенні, в першу чергу, економічних, а не етнічних проблем. На думку К.М. Соколової, прийняття і проведення перших самостійних виборів під контролем національної виборчої комісії не поклали край дебатам, оскільки всі зусилля по створенню оптимальної електоральної моделі

для Боснії і Герцеговини не змінили головного – націоналістичного характеру політики провідних партій. Підсумки виборів 2006 року знову продемонстрували силу провідних національних партій і стабільність електоральних вподобань громадян Боснії і Герцеговини. Таким чином, зміни електоральної моделі не вплинули на саму систему артикуляції політичних інтересів – систему здійснення політичного вибору на основі етнічної ідентифікації⁹.

Також існує комбінована система, яка називається паралельною системою. Подібно до змішаної системи пропорційного представництва, вона об'єднує елементи одномандатної системи і системи пропорційного представництва. Проте при цій системі місця, отримані голосуванням в рамках системи пропорційного представництва, не використовуються для компенсації диспропорцій, а розподіляються відповідно до числа голосів, поданих за політичну партію. Ці голоси визначаються або шляхом підрахунку голосів на користь тих політичних партій, які виставили кандидатів в одномандатних округах, або шляхом повторного голосування. Прикладом можуть служити, такі Балканські країни, які застосовують паралельні системи, як Албанія та Хорватія.

Виборча система в багатьох постсоціалістичних країнах Балканського півострова по виборам до представницьких органів державної влади за останні 20 років пройшла значну еволюцію від мажоритарної до чисто пропорційної виборчої системи. Ця еволюція свідчить про постійний розвиток інституту виборів на Балканах, перетворює його в єдиний легітимний механізм формування представницьких органів державної влади, укріплення принципу багатопартійності та переходу до виборчої системи, яка в меншій мірі спотворює волю виборців. Однак, не можна сказати, що пропорційна виборча система ідеальна, але на сучасному етапі розвитку вона є найбільш прийнятною для суспільства, що правда її форму необхідно корегувати за допомогою внесення відповідних змін до виборчого законодавства, а в деяких країнах не можливо обійтись без втручання міжнародної спільноти.

Надаючи перевагу пропорційній системі, виходячи з її суті, це повинно привести політичні партії до розуміння щодо відповідальності перед політичною волею народу. При пропорційній виборчій системі головним завданням для політичних партій є становлення

їх як партій парламентського типу, тобто створення і забезпечення безперерйного функціонування зворотного зв'язку з виборцями. Крім того, пропорційна система може вирішити проблеми представництва етнічних груп, тим самим забезпечити інтереси всіх верств населення багатоетнічних країн.

1. *Taaгенера Р.* Описание избирательных систем / Р. Таагенера, М.С. Шукгарт // Полис. – 1997. – № 3. – С. 114-136. 2. *Maty Palic.* Učinci primjene razmjernog izbornog sustava u Republici Hrvatskoj [Електронний ресурс] / Maty Palic. – Режим доступу : <http://hrcak.srce.hr/file/117574&prev=search> 3. *Павлова Л. І.* Реформування виборчої системи в контексті модернізації українського парламентаризму [Електронний ресурс] / Л.І. Павлова. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>. 4. *Липсет С.* Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С. Липсет, С. Роккан // Партии и выборы : Хрестоматия / РАН.ИНИОН. Центр социальных научноинформационных исследований ; отв. ред. и сост. Н. Анохина, Е. Мелешкина. – М. : Наука, 2004. – 554 с. 5. *Election Law of Bosnia and Herzegovina "Official Gazette" of Bosnia and Herzegovina, 23/01.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274> 6. *Современные избирательные системы.* Вып. 4 : Австралия, Венесуэла, Дания, Сербия [Електронний ресурс] [Чурсина Т.И., Орлов А.Г., Ракитская И.А., Половченко К.А.]. – Режим доступа . http://www.rcoit.ru/upload/iblock/656/sovremennye_izbiratelnie_sistemi_vipusk_4.pdf 7. *Архипова Г.Г.* Избирательные системы в полиэтнических государствах [Електронний ресурс] / Г.Г. Архипова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/izbiratelnye-sistemy-v-polietnicheskikh-gosudarstvah#ixzz3ftNEAzR> 8. *Конституция Боснии и Герцеговины 1995 г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/constitution.pdf 9. *Соколова Е. Н.* Регулирование региональных конфликтов: уроки Боснии [Електронний ресурс] - Е. Н. Соколова // Космополис. – 2007. – No 2 (18). – Режим доступу: http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_2_18_2007/18-5.pdf

***Karavaitseva Elena.* Impact of the electoral system type on the structuring of representative bodies in the Balkan countries**

The essential characteristic of parliamentarism in any country is the political structuring of parliament, which enhances its role in social and political life. The structuring of Parliament is also affected by many different factors, but the main factor, determining the degree of involvement of the parties in the state activity through the introduction of a mechanism of political representation in parliament, is the type of electoral system. The choice of a particular type of electoral system, in addition to the decision on the government composition, is one of the most important constitutional, institutional and political issues of any state. The essence of the electoral system, regardless of its type, is the defining of the mechanism by which the votes

are transformed into mandates with the aim of the stable executive power formation. Of course, the structure of government should reflect the will of voters.

In the early 2000s, almost all post-socialist countries of the Balkan region adopted the proportional electoral system. The obvious merits of proportional representation systems are: they provide a fair representation of political forces at the parliamentary level and make power sharing between parties and interest groups transparent. These systems lead to a strictly proportional election results. The number of votes obtained is proportional to the number of mandates obtained, that means that the votes cast are equal to the seats obtained. It helps to avoid destabilizing results, the occurrence of which is possible under majoritarian electoral systems. Proportional systems encourage parties to create transparent candidate lists that cover all social strata. These systems are relatively resistant to election fraud, unfair distribution and other forms of influence on the outcome by manipulation of the districts' borders and are simple for both voters and members of election commissions. The use of compulsory multi-ethnic lists by which parties are legally obliged to include representatives of various ethnic groups in their lists in the winning places, is another mechanism for inclusion of voters in party politics, which can be used instead of creating purely ethnic parties.

One of the many problems that Balkan countries face is representation of a variety of ethnic groups in representative power bodies. To increase the opportunity for the participation of national minorities in government, a lower threshold should be established to achieve representation in legislative bodies. The threshold of representation in legislative bodies means the minimum level of support which a party must obtain in order to ensure a place in these bodies. This threshold directly affects the capability of small parties, especially minority parties. We should also note the negative aspects of the proportional electoral system, such as a model with closed party lists which significantly reduces the electorate voting rights, and therefore their ability to influence the authorities in the state. Indeed, those citizens who are not members of the political parties, in no way can affect the order of the candidates in the party list.

The preference for proportional system should lead political parties to the understanding of their responsibility to the political will of the people. Under a proportional electoral system the main task for political parties is to establish themselves as parliamentary parties, i.e. creating and ensuring the smooth functioning of the feedback from voters. In addition, the proportional system can solve the problem of ethnic groups' representation, thus ensuring the interests of all strata of the multi-ethnic countries' population.

Key words: elections, electoral system, proportional system, majority system, closed party lists, single mandate system, parallel system, electoral threshold, ethnic conflicts.

ТЕОРІЇ РОЗПОДІЛУ МІНІСТЕРСЬКИХ ПОРТФЕЛІВ У КОАЛІЦІЙНИХ УРЯДАХ

Розглянуто два основних підходи до пояснення складу коаліційних урядів: кількісний і якісний. Перший обмежується вивченням пропорційної залежності між розміром (кількістю місць в парламенті) партії і кількістю міністерських портфелів, отриманих нею в уряді. Другий підхід акцентує увагу на прагненні політичної партії реалізувати свою виборчу програму, радикальності її пропозицій щодо вирішення важливих суспільних проблем, її бажанні відповідати ідеологічним установкам. Вказані перспективи подальшого розвитку якісних досліджень механізмів формування коаліційного уряду.

Ключові слова: коаліція, парламент, уряд, коаліційна угода, політична партія, виборча програма, ідеологія.

Мироненко В. П. Теории распределения министерских портфель в коалиционных правительствах

Рассмотрены два основных подхода к объяснению состава коалиционных правительств: количественный и качественный. Первый ограничивается изучением пропорциональной зависимости между размером (количеством мест в парламенте) партии и количеством министерских портфель, полученных ею в правительстве. Второй подход акцентирует внимание на стремлении политической партии реализовать свою избирательную программу, радикальности ее предложений по решению важных общественных проблем, ее желаниии соответствовать идеологическим установкам. Указаны перспективы дальнейшего развития качественных исследований механизмов формирования коалиционного правительства.

Ключевые слова: коалиция, парламент, правительство, коалиционное соглашение, политическая партия, избирательная программа, идеология.

Myronenko Vitalij. Theories of portfolio allocation in coalition government

The two main approaches to explanation of the coalition government composition – quantitative and qualitative – are considered. The first approaches concentrates on the studying the correlation between the size (the number of mandates in the parliament) of party and the number of received ministerial portfolios in the government. The second approach pays attention to political party commitments to implement its election manifesto, radicality of its program on resolving important social issues, its

desire to comply with ideological set. The perspectives of father development the qualitative research mechanisms of coalition government formation are defined.

Key words: *coalition, parliament, government, coalition agreement, political party, election manifesto, ideology.*

Формування уряду є важливим моментом, як для виборців, так і для політичних партій, оскільки надає останнім можливість реалізувати політику, яка дістала демократичну підтримку, тобто була легітимізована електоратом. У більшості парламентських демократій, як правило, жодна з політичних партій не отримує більшості місць у законодавчому органі за результатами парламентських виборів. Формування парламентської коаліції, яка визначає склад головного виконавчого органу країни – уряду, є закономірним підсумком виборів у більшості парламентських демократій і перебуває у центрі уваги, як політологів, так і економістів. Але ці дослідження зазвичай орієнтовані на прогнозування того, які саме партії увійдуть до складу коаліції і сформуєть уряд, а не на пояснення механізмів розподілу міністерських портфельів між партнерами по коаліції¹. Перехід від кількісних до якісних методів аналізу складу коаліційних урядів зумовлений недостатнім теоретичним обґрунтуванням пропорційного співвідношення між кількістю мандатів і посадами міністрів в уряді. Цей перехід є своєрідним викликом для порівняльної політології, оскільки потребує вдосконалення методологічної бази, що дала б змогу враховувати специфіку кожної країни в ході емпіричної перевірки припущень і якісних підходів.

Акцентування уваги виключно на представленості політичних партій в уряді є одним із наслідків домінування на ранніх етапах досліджень кількісних методів – встановлення практично ідеальної пропорції між міністерствами, які дісталися конкретній партії, і кількістю її членів у парламентській коаліції. Цей очевидний взаємозв'язок був встановлений ще Е. Броуном і М. Франкліном² в ході емпіричного аналізу пропорційного розподілу, обґрунтованого В. Гемсоном³. Справедливість так званого закону Гемсона підтверджують і останні дослідження впливу передвиборних коаліцій на розподіл місць у майбутньому уряді⁴, а також пошуки взаємозв'язку між розміром партії та кількістю її міністрів у коаліційному уряді⁵.

Такий підхід тривалий час блокував подальші спроби пояснити механізм розподілу портфельів, відмовившись від вузьких рамок

кількісного підходу. Очевидно, що пост прем'єр-міністра або його заступників є для політичної сили більш значущим, ніж, наприклад, пост міністра освіти або охорони навколишнього середовища. І навіть ті вчені, які підкреслюють справедливість закону Гемсона, змушені визнати, що пропорційний взаємозв'язок між міністерськими портфелями і кількістю парламентських мандатів потребує більш надійного теоретичного обґрунтування⁶.

Слід враховувати і той факт, що політичні партії можуть претендувати на міністерські портфелі не тільки виходячи з кількості своїх представників у коаліції, але і керуючись своїми програмними цілями, реалізація яких можлива тільки за наявності підтримки з боку конкретного міністерства⁷. З огляду на певний ступінь автономності міністрів, партійний контроль над конкретним міністерством дає партії важливу перевагу в реалізації своєї політики у відповідній сфері. Політичні партії, націлені на реалізацію своєї виборчої програми, мають певні преференції щодо міністерств, оскільки вони перш за все прагнуть призначити міністром свого представника та виконати свої передвиборні обіцянки для збільшення підтримки громадян на наступних виборах. Відповідно, такі політичні партії прагнуть задовольнити інтереси і запити своїх виборців, торгуючись з приводу найбільш вигідних, з їх точки зору, міністерств, успішна робота яких принесе їм додаткові голоси в ході наступної парламентської кампанії.

Якісний аспект розподілу портфелів, або іншими словами, питання про те, хто і чому отримує ті чи інші міністерські посади в ході формування коаліційного уряду, найбільш активно досліджується в останні два десятиліття. Але слід визнати, що спроби представників цього напрямку досліджень сформулювати комплексну теорію, підтверджену практикою, поки що не дали бажаного результату.

До цього підходу відносяться теорія партійної сім'ї, представлена Я. Баджем і Г. Кеменом⁸, модель розподілу портфелів, розроблена М. Лавером і К. Шепслем. Обидві ці теорії стверджують, що розподіл міністерських посад в уряді відбувається виходячи з інтересів конкретної політичної партії. При цьому, на відміну від кількісних підходів, емпірично обґрунтувати достовірність якісних теорій досить складно. Основні труднощі полягають в: особливостях партійної системи конкретної країни, в якій ідеологічний

спектр партій може бути неповним; загальною тенденцією до дивергенції партійних ідеологій; особливостях формування урядів держав та інших чинників.

Початок теорії партійної сім'ї було закладено роботою Е. Браун і К. Фест, котрі припустили, що «деякі портфелі розглядаються партіями як особливо важливі для посилення лояльності певних позапарламентських клієнтських груп, від яких вони залежать для підтримки своїх позицій в парламенті»⁹. Однак запропонована ними схема відповідності між 8 партійними сім'ями і 15 типами міністерських портфелів, на які вони претендують, виявилася справедливою лише щодо міністерства сільського господарства, яке в країнах Західної Європи дістається аграрним або християнським партіям.

Якщо Е. Браун і К. Фест шукали модель реального розподілу портфелів, щоб зробити висновок про переваги партійних сімей щодо конкретних міністерств, то Я. Бадж і Г. Кемен спробували визначити «цілі загальної політики кожної партії щодо міністерств, і ранжувати останні в порядку їх важливості для партії»¹⁰. Ранжування програмних пріоритетів партій дало змогу встановити, які міністерства найбільш або найменш бажаними для партій, які вступили у коаліційні торги.

Вивчивши партійні сім'ї Західної Європи, історію створення політичних партій, соціальні розмежування і проаналізувавши партійні виборчі програми, Я. Бадж і Г. Кемен виділили міністерські преференції для п'яти партійних сімей: консерваторів, лібералів, соціалістів, аграріїв і християн. Аналіз партійного розподілу портфелів в урядах країн Західної Європи з 1946 по 1984 роки підтвердив їх гіпотезу. Виявилося, що у випадку участі в парламентській коаліції соціалістичні партії отримують міністерства праці, здоров'я і соціального забезпечення більш ніж у 80% випадків.

Важливий теоретичний внесок в розвиток досліджень якісних аспектів розподілу портфелів зробили М. Лавер та К. Шепсле, які запропонували модель розподілу портфелів (portfolio allocation model)¹¹. Спочатку планувалося, що ця модель допоможе спрогнозувати склад парламентської коаліції, а не розподіл портфелів. Для вирішення проблеми узгодження інтересів кількох акторів, які мають більше, ніж одну ціль у ході коаліційних торгів, автори моделі виходили з припущення, що кожна з цих цілей може бути представлена у вигляді міні-

стерства, а міністр розглядає надані йому повноваження як можливість діяти самостійно (іншими словами, реалізовувати програму своєї партії). Більш того, автори виходили з наявності обмеженої кількості портфелів в уряді, доступної учасникам коаліційних переговорів, що в загальних рисах відповідає сферам суспільних відносин, регульованих державою. Якщо партія має більше, ніж один пріоритет щодо реалізації державної політики, то в багатовимірному просторі державної політики завжди можна досягти балансу між інтересами партій, які підписали коаліційну угоду.

Завдяки цій моделі можна з досить високою точністю передбачити, які міністерства будуть запропоновані конкретній партії і яким буде склад коаліції, оскільки деякі урядові пости можуть мати особливу важливість для одних партій, і бути менш значущими для інших. За допомогою моделі розподілу портфелів Лавера можна визначити найбільш сильні партії, що відрізняються тим, що входять до складу будь-якого уряду, створеного парламентською більшістю, і отримують в ньому більшість портфелів. Як правило, серед лідерів виявляється велика центристська партія, яка займає «серединну позицію хоча б в одному вимірі»¹². Таким чином, можна зробити висновок про те, що партія, яка займає медіанну позицію щодо державної політики в сфері, контрольованій певним міністерством, з більшою ймовірністю його очолить.

Теорія значимої політики (policy saliency) розглядає партії не тільки як організації, що прагнуть до розширення електоральної бази та отримання постів в уряді, а й реалізації своїх програмних установок. Вона була розроблена Я. Баджем і Д. Фарлі¹³, які скористалися більш ранніми дослідженнями виборчих стратегій Д. Робертсона¹⁴.

Основою їх дослідження стали виборчі програми політичних партій, які є одним з головних інструментів комунікації між партією і виборцями. Оскільки ці публічні офіційні документи затверджуються керівними органами партії і є обов'язковими для всіх членів партії, то вони представляють найбільш достовірну інформацію про пріоритети партії для виборців, які, в свою чергу, можуть відмовити у підтримці партії, яка не виконала свої обіцянки на майбутніх виборах. Програми також зменшують невпевненість потенційних коаліційних партнерів щодо їхньої поведінки в майбутньому. Вивчивши

виборчі програми, дослідники зробили два важливих висновки: 1) партії досить мало згадують про своїх конкурентів у ході виборчої кампанії, а ще менше аналізують їх програму; 2) партії не пропонують вирішення політичних проблем, а скоріше навпаки, намагаються сфокусувати увагу виборців на виграшних для себе моментах (успішний досвід вирішення проблем, хороших економічних показниках, досягнутих під час їх перебування при владі тощо).

Інші представники теорії значимої політики досліджували схожі питання формування порядку денного в політичних кампаніях. Зокрема, Дж. Петрович зосереджувався в основному на вивченні попиту – вимог з боку виборців¹⁵, а В. Райкер, як і засновники теорії значимої політики, на пропозиції – поведінці і стратегії політичних партій і еліт¹⁶.

Деякі дослідники застосували теорію значимої політики до окремих елементів партійної конкуренції, наприклад до партійних програм¹⁷, участі партій у президентських виборах¹⁸ і формування порядку денного загальних виборів¹⁹.

Ця ж теорія лежить в основі масштабного дослідження «Проект порівняння програм» (Comparative Manifestos Project)²⁰, що охоплює держави Європи і країни-члени ОЕСР. Критики цього проекту стверджують, що його методологічна основа має деякі вади, які спотворюють результати дослідження. Зокрема, вона не враховує часових рамок (наприклад, питання імміграції по-різному вирішувалися в середині ХХ і на початку ХХІ століття) і не зовсім коректно відбувається відбір партійних текстів для їх подальшого аналізу²¹. Однак іншими вченими було запропоновано декілька альтернативних методів позиціонування політичних партій на шкалі ліві-праві²² і контекстного аналізу партійних документів²³.

Очевидні недоліками теорії значимої політики, зокрема щодо класифікації партійних сімей, полягають у тому, що вона виходить з того, що, по-перше, партії є переважно однорідними в плані ідеологічної орієнтації в різних країнах; по-друге, ця орієнтація залишається незмінною в період, коли проводиться дослідження. Крім того, вона виходить з положення про обмежену кількість портфелів, що не дозволяє враховувати ряд альтернативних чинників.

Короткі характеристики кожного з розглянутих вище походів представлені в таблиці 1.

Кількісний підхід

Кількісний підхід	Закон Гемсона	Чим більше членів партії входить у парламентську коаліцію, тим більша кількість міністерських портфельів вона отримає
Якісний підхід	Партійна сім'я	Соціалістичні партії претендують/отримують міністерства соціальних відносин, охорони здоров'я, праці. Консервативні партії претендують/отримують міністерства внутрішніх справ, іноземних справ, оборони. Християнські партії претендують/отримують міністерства, що регулюють релігійну сферу, міністерства соціальних відносин, охорони здоров'я, праці (у випадку відсутності соціалістичної партії). Ліберальні партії претендують/отримують міністерства фінансів, економіки, юстиції. Аграрні партії претендують/отримують міністерство сільського господарства. Партії «зелених» претендують/отримують міністерство охорони навколишнього середовища.
	Теорія розподілу портфельів	Партія, що пропонує помірковану (центристську) політику щодо регулювання конкретної сфери державної політики, найбільш ймовірно отримає портфель відповідного міністра
	Теорія значимої політики	Чим більше партія акцентує увагу на конкретних суспільних проблемах, рішення яких покладено на конкретне міністерство, тим більш ймовірно, що вона отримає цей портфель

Дослідження механізмів формування коаліційних урядів, створених на основі парламентських коаліцій у демократичних країнах, еволюціонували від кількісних до якісних підходів, при цьому перші не втрачають своєї актуальності. Здійснений у статті огляд підходів дав підстави віднести до кількісних підходів теорію В. Гемсона про пропорційну залежність між кількістю місць у парламенті і кількістю міністерських портфельів у політичних партій, які вступили в коаліцію. Якісний похід представлений моделлю розподілу портфельів, теоріями партійної сім'ї та значимої політики. Нові перспективи вивчення процесу створення коаліційних урядів може відкрити той факт політичної практики, що коаліційні угоди не обмежуються розподілом посад у виконавчій владі, але і в законодавчій (пост спікера, його заступників, голів парламентських комітетів), а також у судо-

вій. Складність цього напрямку досліджень полягає в тому, що такий розподіл не завжди відбувається відкрито, а частіше за все є результатом таємних торгів між політичними партіями, які приховують цю інформацію як від виборців, так і від дослідників.

1. *De Winter L.* Parties into government: Still many puzzles / L. De Winter, P. Dumont / In Katz R.S., Crotty W. Handbook of party politics. – L.: Sage, 2006. – P. 175–188.
2. *Browne E.C.* Aspects of coalition payoffs in European parliamentary democracies / E.C. Browne, M.N. Franklin // American Political Science Review. – 1973. – Vol. 67. – P. 453–469.
3. *Gamson W.* A theory of coalition formation / W. Gamson // American Sociological Review. – 1961. – Vol. 26. – P. 373–382.
4. *Carroll R.* The logic of Gamson's Law: Pre-electoral coalitions and portfolio allocations / R. Carroll, G.W. Cox // American Journal of Political Science. – 2007. – Vol. 51. – P. 300–313.
5. *Bäck H.* Party size and portfolio payoffs: A study of the mechanism underlying the proportionality relationship in coalition governments / H. Bäck, H.E. Meier, T. Persson // Journal of Legislative Studies. – 2009. – Vol. 15. – P. 10–34.
6. *Warwick P.V.* The portfolio allocation paradox: An investigation into the nature of a very strong but puzzling relationship / P.V. Warwick, J.N. Druckman // European Journal of Political Research. – 2006. – Vol. 45. – P. 635–665.
7. *Laver M.* Multiparty government: The politics of coalition in Europe / M. Laver, N. Schofield. – Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1990. – 308 p.
8. *Budge I.* Parties and democracy: Coalition formation and government functioning in twenty states / I. Budge, H. Keman. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 243 p.
9. *Browne E.C.* Qualitative dimensions of coalition payoffs / E.C. Browne, K. Feste // American Behavioral Scientist. – 1975. – Vol. 18. – P. 530–556.
10. *Budge I.* Parties and democracy: Coalition formation and government functioning in twenty states / I. Budge, H. Keman. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 243 p.
11. *Laver M.* Making and breaking governments: Cabinets and legislatures in parliamentary democracies / M. Laver, K.A. Shepsle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 301 p.
12. Там само. – С. 187–190.
13. *Budge I.* Voting and party competition / I. Budge, D. Farlie. – L.: JohnWiley & Sons, 1977. – 555 p.
14. *Robertson D.* A theory of party competition / D. Robertson. – L.: Wiley, 1976. – 210 p.
15. *Petrocik J.R.* Issue ownership in presidential elections, with a 1980 case study / J.R. Petrocik // American Journal of Political Science. – 1996. – Vol. 40. – №3. – P. 825–850.
16. *Riker W.H.* Agenda formation / W.H. Riker. – Arbor Ann, MI: University of Michigan Press, 1993. – 221 p.
17. *McDonald M.D.* The policy space of partymanifestos / M.D. McDonald, S.M. Mendes / In Laver M. Estimating the policy positions of political actors. – L.: Routledge, 2001. – P. 90–114.
18. *Sigelman L.* Avoidance or engagement? Issue convergence in US presidential campaigns / L. Sigelman, E.H. Jr. Buell // American Journal of Political Science. – 2004. – Vol. 48. – №4. – P. 650–661.
19. *Sides J.* The origins of campaign agendas / J. Sides // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – №3. – P. 407–436.
20. *Klingemann H.-D.* Mapping policy preferences II: Estimates for parties,

electors and governments in Eastern Europe, European Union and OECD, 1990–2003 / H.-D. Klingemann. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 292 p.

21. *Benoit K.* Treating words as data with error: Uncertainty in text statements of policy positions / K. Benoit, M. Laver, S. Mikhaylov // *American Journal of Political Science.* – 2009. – Vol. 53. – №2. – P. 495–513; Curini L. Experts' political preferences and their impact on ideological bias / L. Curini // *Party Politics.* – 2010. – Vol. 16. – №3. – P. 299–321.

22. *Dinas E.* Measuring parties' ideological positions with manifesto data / E. Dinas, K. Gemenis // *Party Politics.* – 2011. – Vol. 16. – №4. – P. 427–450.

23. *Lowe W.* Scaling policy preferences from coded political texts / W. Lowe // *Legislative Studies Quarterly.* – 2011. – Vol. 36. – №1. – P. 123–155.

***Myronenko Vitalij.* Theories of portfolio allocation in coalition government**

The two main approaches to explanation of the coalition government composition – quantitative and qualitative – are considered. The first approaches concentrates on the studying the correlation between the size (the number of mandates in the parliament) of party and the number of received ministerial portfolios in the government. The second approach pays attention to political party commitments to implement its election manifesto, radicality of its program on resolving important social issues, its desire to comply with ideological set.

The transition from quantitative to qualitative methods of analysis the coalition government caused by inadequate theoretical justification of proportional relationship between the number of party seats in the parliament and number of its ministerial posts in the government. This shift is a challenge for comparative politics because it highlights the need in improvement of methodological framework that would allow considering the specifics of each country in the empirical verification of assumptions and qualitative approaches.

Such an approach block further attempts to explain the mechanism of distribution of portfolios for a long time, abandoning the narrow framework of a quantitative approach. Obviously, the prime minister post is more important for the political party than, for example, as Minister of Education or the Environment.

The qualitative aspect of the portfolio distribution or, in other words, the question of who gets what ministerial posts during the formation of the coalition government, has been under consideration during the past two decades. But we must admit that attempts of it followers to formulate a comprehensive theory, proven practices, has not given the desired result. This approach consists of theory of party family (I. Budge, H. Keman), portfolio allocation model (M. Laver, K.A. Shepsle), theory of policy saliency (D. Farlie, .R. Petrocik).

The first and the second theories claim that the distribution of ministerial posts in the government is conducted in the interests of a particular political party. Thus, in contrast to quantitative approaches, empirically substantiate the authenticity of qualitative theories is difficult. The main obstacles are presented by: the specific features of the party system of the country, where the ideological spectrum of parties may be incomplete; the general trend towards divergence of party ideologies; specific of government formation and other factors.

The new perspectives the studying of coalition government formation can open the political practices: the coalition agreement are not limited to distribution of posts in the executive branch, but also in legislative (post Speaker, his deputies, heads of parliamentary committees), as well as in the judiciary. The main difficulty the research in this area is the lack of reliable information as far as it is a subject of secret trading between political parties, which try to hide details from both the voters and the scholars.

Key words: coalition, parliament, government, coalition agreement, political party, election manifesto, ideology.

УДК 321.01

А. В. ЖЕРЕБКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Проаналізовано особливості трансформаційних процесів політичного режиму в Україні за роки незалежності. Визначено загальні тенденції та визначено основні чинники, які впливають на досліджувані процеси: корупція, законодавчі зміни тощо.

Ключові слова: політичний режим, трансформація, демократія, корупція.

Жеребко А. В. Трансформация политического режима современной Украины

Проанализированы особенности трансформационных процессов политического режима в Украине за годы независимости. Определены общие тенденции и основные факторы, влияющие на исследуемые процессы: коррупция, законодательные изменения и др.

Ключевые слова: политический режим, трансформация, демократия, коррупция.

Zherebko Anastasiia. Transformation of political regime in modern Ukraine

This article analyzes peculiarities of transformational processes of political regime in Ukraine during the years of independence. Common tendencies and key factors that affect investigated processes, such as corruption, legislative changes etc., are determinated.

Key words: political regime, transformation, democracy, corruption.

Сучасні демократичні держави класифікуються за співвідношенням повноважень президента і парламенту: за ступенем авторитаризму в межах демократії. Форма політичного режиму – це сукупність методів здійснення влади державою. Демократичний режим базується на законах, що відображають об'єктивні потреби розвитку особистості та суспільства. "В умовах сучасної демократизації України відбувається поступове подолання значних стереотипів щодо політики, влади, демократії, держави, місця і ролі людини в суспільно-політичному житті. Весь світовий і вітчизняний досвід свідчить про те, що політику не можна сприймати лише як сферу конфронтації та суперництва в боротьбі різних сил за владу"¹.

Політичний режим можна охарактеризувати як сукупність найбільш типових методів функціонування основних інститутів влади, використовуваних ними ресурсів і способів примушення, які оформляють і структурують реальний процес взаємодії держави і суспільства. Одним із важливих аспектів у дослідженні політичних режимів є його розуміння як сукупності чи як системи методів і засобів здійснення політичної влади².

Для визначення сутності політичного режиму оперують такими його елементами, як процедури і способи формування інститутів влади, стиль прийняття політичних рішень, тип взаємодії влади і громадян.

В Україні так і не відбулася інституціоналізація демократичного режиму, не були сформовані демократичні політичні інститути, які б сприяли вирішенню соціально-економічних проблем, що залишилися від тоталітарного режиму. У ситуації, коли демократія існує тільки за формою, але не за суттю, а інститути демократичного суспільства використовуються владою для легітимації непрозорих і недемократичних дій, реальна публічна політика починає підмінятися маніпуляціями суспільною свідомістю. В неінституалізованій демократії місце, яке не зайняте ефективними інститутами, як правило, займають активні сили – клановість і корупція.

Потенціал розвитку Української держави за роки незалежності був спрямований (і це посилюється сьогодні) не на економічний розвиток і модернізацію всієї країни, а на зростання добробуту конкретних олігархічних утворень (сімей), у чому їм активно допомагала влада, реалізуючи політику максимального сприяння. У свою чергу,

олігархат взяв представників влади під свою опіку, надавши їм матеріальне утримання та забезпечивши збереження їх високого управлінського статусу в обмін на подальшу лояльність. В Україні зміцніла і набула спотворених форм корупція.

Відповідно до результатів індексу сприйняття корупції (станом на 2015 р.), згідно матеріалів організації Transparency International, Україна посідає 142-е місце в рейтингу зі 176 країн, охоплених дослідженням (для порівняння: у 2001 р. посідала 83 позицію), поряд з Угандою і Коморськими островами³. Найголовнішими чинниками зростання корупції, на думку експертів цієї ж організації, було визначено ще у 2012 р. бездіяльність Національного антикорупційного комітету при Україні⁴.

Відсутність громадського контролю за діяльністю владних інститутів обумовила специфічну форму прийняття і ухвалення політичних рішень, що проявляється в їх кулуарності та непублічності, відповідно українське суспільство фактично позбавлено інформації про їх реальні наслідки. Перехід України від авторитарного режиму до демократичного, на думку дослідників, зумовив становлення специфічного «змішаного» політичного режиму. В політичному режимі України поєдналися риси основних типів режимів: демократичного, авторитарного, тоталітарного, охлократичного. Також присутні окремі елементи анархії⁵.

Після скасування Конституційним Судом України змін до Конституції 2004 року і повернення до редакції 1996 року проблема дуалізму влади була знята. Така система створювала значно менше конфліктів у системі влади і сприяла порозумінню і конструктивній роботі.

Згодом парламентом було прийнято новий Закон України «Про Кабінет Міністрів України», а також зміни до Регламенту Верховної Ради і 32 інших закони, що були спрямовані на приведення правової основи у відповідність до положень Конституції 1996 року.

Таким чином, на період 2005 р. Українська держава знаходилася у стані незакінченого національного будівництва та раціонально-бюрократичної трансформації в умовах існування специфічного перехідного демократичного політичного режиму. Проблема полягала в тому, що в Україні так і не була створена раціональна бюрократія в її веберівському розумінні. На цю обставину, зокрема, вказує за-

хідний політолог Х. Зон, стверджуючи, що в Україні чітко проявляється неопатримоніальний тип влади з панівним “бюрократичним” режимом. Учений зазначає, що “в Україні відсутній консолідований, сучасний державний апарат, тому вона є скоріше неопатримоніальною державою, в якій кожен державний службовець має свій ф’єф (феодалне володіння). Державний апарат нагадує павутиння окремих інституцій, які значною мірою заклопотані захистом своїх привілеїв, аніж служінням суспільству”⁶.

Очевидно, що в «помаранчевій» Україні після зміни перших осіб фундаментальні правила «політичної гри» фактично не змінилися. Змінилася лише одна складова режиму — суб’єкти влади. Після зміни влади в ході подій листопада-грудня 2004 р. міг розпочатися новий етап суспільних і політичних трансформацій, але він зупинився і поступово переріс у кризу. Урядова криза вересня 2005 р., парламентсько-урядова криза січня, парламентська криза липня 2006 р., інституційна криза квітня 2007 р., системна криза вересня — грудня 2008 р., а також численні епізоди спочатку загострення відносин з Росією, а згодом і війни — основні політичні потрясіння України останніх років.

Якщо Л. Кучма значно впливав на законодавчу і судову гілку влади і тим самим був домінантою політичного простору, то за В. Ющенка відносини між гілками влади набули характеру змагання, навіть конфлікту. Тому є підстави стверджувати, що політичний режим змінився лише в частині суб’єктів, що сприяло його трансформації від слабкого патримоніально-олігархічного авторитаризму до дефектної демократії⁷.

З огляду на це важливо дослідити, чи відбулася зміна політичного режиму в Україні. Для такого аналізу було взято критерії-індикатори зміни режиму, розроблені британською неурядовою організацією Policy Exchange⁸, яка пропонує список з 8 критеріїв, за допомогою яких можна оцінити рівень зміни режиму: зміна лідерства, реформа державного апарату, відплата за минуле, нові еліти (що замінюють старі), розосередження економічної потужності, розвиток громадянського суспільства, відкритість політичної системи та загальна оцінка.

Таким чином, аналіз постійних і змінних індикаторів політичного режиму в Україні дає підстави визначити його як недостатньо

інституціоналізовану (дефектну) демократію, коли неформальні правила домінують над формальними інститутами.

Проте обмеження демократичних принципів, які існували за «кучмізму» та деякою мірою присутні за режиму Януковича, дають підстави для твердження про наявність елементів авторитарного політичного режиму: широкі законодавчі повноваження виконавчих органів держави (уряду та президента); звуженість принципу гласності у діяльності органів політичної влади та реальної відповідальності їх керівників та інших представників за зміст та наслідки своєї діяльності; обмеженість кола осіб, що здійснюють реальну політичну владу, та відокремленість абсолютної більшості народу від процесу її здійснення.

Виходячи з того, що громадянське суспільство зумовлює державу з адекватними своїм принципам соціальними, політичними та юридичними характеристиками, форма правління сучасної держави – це форма правління соціальної, демократичної, правової держави, зміст котрої відображається в заснованій на принципах народовладдя й поділу влади системі органів законодавчої та виконавчої влади, мета функціонування якої є задоволення соціально-економічних, політичних та духовно-культурних потреб громадян.

Процес інституціоналізації Української держави відбувається у вигляді поступової реалізації реформ. У процесі політичного реформування системи влади в Україні умовно можна виділити етапи за критерієм конституційних змін.

У жовтні 2010 р. розпочався новий етап у роботі Верховної Ради України, коли Конституційний Суд України своїм рішенням від 30 вересня 2010 р. «перегорнув чергову сторінку в історії вітчизняного конституціоналізму: було скасовано конституційну реформу 2004 року, країна повернулася до Конституції зразка 1996 року, а політична система країни – до президентсько-парламентського формату, який існував до 2006 року – моменту набуття чинності згаданими змінами. Рішення КС України внесло на поточний момент визначеність у питання щодо напрямів розвитку політичної системи – відновлено президентсько-парламентську форму правління. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, «відбулося повернення до зрозумілої та більш дієвої – якщо давати інтегральну оцінку за весь період її існування – конфігурації

відносин між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів»⁹.

Загалом після президентських виборів 2010 року в Україні склалися досить сприятливі політичні умови для забезпечення дієздатності органів влади: глава держави, керівництво уряду, «кістяк» парламентської більшості, більшість у значній частині обласних і міських рад є представниками однієї політичної партії і не мають принципових суперечностей щодо бачення перспектив подальшого розвитку України¹⁰.

Напередодні президентських виборів 2010 р. один із відомих дослідників розглядав два сценарії розвитку політичних подій. Перший: обрання президентом опозиційного політика і подальше посилення президентських повноважень з метою подолання економічного спаду і забезпечення політичної стабілізації. Залежно від кандидатури обраного президента реалізація цього сценарію передбачає перехід або до президентсько-парламентської, або до президентської форми правління. Другий: внесення змін до Конституції і посилення повноважень Прем'єр-міністра. В цьому випадку в Україні можливим було б формування прем'єрського ("канцлерського") правління в умовах парламентсько-президентської або парламентської республіки¹¹.

Після виборів Президента у 2010 р. Україна пішла шляхом посилення президентських повноважень. Гарант отримав нові повноваження після того, як парламент затвердив зміни до Закону «Про Кабінет Міністрів України» і ухвалив Закон «Про центральні органи виконавчої влади». Законотворчі пропозиції міністра юстиції О. Лавриновича депутатська більшість схвалила, тотально ігноруючи зауваження опозиції.

Президент фактично став главою виконавчої влади. Конституцією-2004 (нещодавно скасованою), і Конституцією-1996 (нещодавно реставрованою) передбачено принцип поділу влади. При цьому жоден з варіантів не наділяв главу держави повноваженнями глави виконавчої влади.

Основний Закон країни зобов'язує усі державні органи діяти тільки на підставі Конституції та законодавства, а також суворо забороняє виходити за рамки встановлених повноважень.

Ще 2003 р. Конституційний Суд України постановив, що президентські повноваження вичерпно визначені Конституцією. Але вітчизняних «правових раціоналізаторів» усі зазначені обставини ніколи не бентежили. До березня 2011 р. В. Янукович був главою виконавчої влади де-факто, а згодом міг вважатися ним і де-юре. Попри конституційні заборони¹².

Глава держави також уповноважений призначати навіть заступників Антимонопольного комітету, Фонду держмайна і Держкомітету з питань телебачення та радіомовлення.

Крім того, саме Президент вільний визначати, чи повинен той чи інший віце-прем'єр очолювати конкретне міністерство. Новація видається сумнівною з погляду дотримання конституційних приписів, зокрема положень статті 114 Конституції України. Більше того, таке кадрове повноваження Президента — ще один удар по залишках прем'єрської самостійності.

Обмеження прав членів Кабміну (починаючи з Прем'єра) є ще однією особливістю узаконених нововведень. Віднині для звільнення міністра або віце-прем'єра Президентові не потрібне подання голови уряду. І це при тому, що саме Прем'єр керує роботою Кабінету Міністрів, а отже, повинен мати контрольні повноваження стосовно підлеглих. Повинен, але не може. Пропозиція наділити правом кадрової рекомендації не Прем'єра, а Кабінет Міністрів, розуміння не зустріла.

Пропозиція наділити міністра правом притягати до адміністративної відповідальності керівників територіальних органів міністерства — теж. Міністри тепер узагалі будуть досить істотно обмежені в правах.

Відбувалася концентрація влади в руках Президента В. Януковича, уряд дедалі виконував технічну роль і програмувався з Банкової. Суттєво зростала недовіра громадян до влади. Якщо одразу після президентських виборів 2010 р. відносна більшість громадян (49,2% у травні 2010 р.) вважали, що «нинішня влада краще попередньої», то навесні 2013 р. так вважали 24 %. Серед громадян домінувала думка, що влада В.Януковича або нічим не відрізняється від попередньої (39,6%), або ще гірша за неї (31,3%)¹³.

Фактично зміна форми правління в Україні після скасування політичної реформи призвела до певних ризиків.

Однією із цілей проведення політичної реформи 2004 року було створення відповідального та підтриманого більшістю депутатів уряду, який би спирався на цю більшість для прийняття відповідних законів. Зараз, коли зв'язок коаліція – уряд втрачає свій зміст, постає питання, чи не буде виникати суперечностей по лінії уряд – парламент у процесі впровадження законодавчих ініціатив Кабінету Міністрів. Звичайно, за політичної ситуації, в якій спостерігається лояльність уряду та парламентської більшості до Президента, проблема не виникатиме. Однак зміна конфігурації фракцій у парламенті або зміна глави уряду чи Президента може вплинути на результативність підтримки парламентом урядових ініціатив, чим створити підґрунтя для виникнення суперечностей між основними політичними акторами.

Зменшення ролі Верховної Ради України та велика концентрація влади в одних руках призводить до зміщення центру прийняття рішень від колегіального органу (парламенту) до однієї особи (Президента). Це відкриває можливості для різноманітних політичних ігор та залаштункових домовленостей, одноосібного прийняття суперечливих політичних рішень, які створюватимуть додаткову напругу у відносинах не тільки влади і опозиції, а й провокуватимуть виникнення суперечностей не до, а після ухвалення «непопулярного» рішення. Таким чином, зменшується можливість прийняття компромісних рішень із суперечливих політичних питань¹⁴.

Небезпечною тенденцією стало також збільшення силового протистояння у стінах Верховної Ради України, які переходили в сутички між депутатами із застосуванням фізичної сили. Бійки між депутатами в парламенті V і VI, VII скликань набули значного поширення. При цьому до таких дій вдавались як представники опозиції, коли не могли забезпечити реалізацію своїх інтересів в інший спосіб, так і представники більшості.

Окремо слід відзначити блокування (фракціями БЮТ і НУНС) роботи Парламенту 27 квітня 2010 р. з метою недопущення ратифікації т. зв. Харківських угод та 16 грудня 2010 р. під гаслами протесту проти політичних репресій нової влади. В обох випадках розблокування трибуни представниками коаліції вилилося в жорстоке побиття колег-депутатів, у першому – в залі засідань Верховної Ради використовувалися піротехнічні засоби. Слід зазначити, що

подібні нецивілізовані способи боротьби в парламенті негативно впливали на ставлення громадян до нього. Зокрема, як свідчать дані опитувань Центру Разумкова, і без того невисока підтримка дій Верховної Ради відчутно знижувалася в період або відразу після таких інцидентів¹⁵.

Оцінюючи параметри політичного режиму в Україні часів В. Януковича, необхідно зазначити, що «варіант «напівдемократичної олігархії в Україні є дещо кращим, ніж авторитаризм, навіть із «керуваною демократією». В Україні склалася значною мірою олігархія – форма правління державою, коли влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів) і елементи політичної системи забезпечують таку форму правління¹⁶.

Доки немає системних реформ, спрямованих на зниження «людського фактора» та автоматизацію процесів збирання податків, доти будь-які перестановки кадрів у фіскальних органах будуть схожі на перестановку меблів¹⁷. Важливим для країн з трансформаційними тенденціями є формування потужного середнього класу. «Для соціологів і політологів ліберального табору середній клас — своєрідна священна корова, з ним пов'язують позитивні тенденції в будь-якому сучасному суспільстві, як-от розвиток демократичних інститутів, навички самоорганізації, підприємницька активність, системи громадського контролю тощо. З огляду електорального поведіння такий громадянин менше схильний піддаватися маніпуляціям, іти на компроміси, а у разі порушення своїх прав готовий їх обстоювати в межах доступних процедур — від суду до Майдану. Відповідальних, освічених, раціональних українців стає більше, і вони формують суспільний запит на позитивні зміни в країні»¹⁸.

Діяльність громадян на підтримку своєї влади є вирішальним соціальним ресурсом демократичної держави. В Україні поки що цього не сталося. Штучно створено унікальну спекулятивну й кримінальну буржуазію, метою якої є не економічне зростання країни, а власне збагачення. За кордон вивозяться сировина й матеріали, там же розміщується набутий на обкраданні народу капітал.

Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада. Вона має ґрунтуватися на довірі народу, його активній участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри, поряд

з багатьма іншими передумовами, вирішальними є етично вмотивовані дії владних структур, лідерів держави, політичної еліти. Остаточний вихід з глибокої економічної кризи, в якій перебуває країна, можливий лише на шляху поглиблення демократії, активного використання матеріального та інтелектуального потенціалу країни. Для цього народ як суверен, від якого виходить вся влада в державі, повинен мати організаційні структури для реалізації своєї політичної волі. Розвинена партійна система, сучасні форми безпосередньої і представницької демократії та опозиції – вирішальні передумови незворотності демократичного процесу.

Отже, головним «дефіцитом» української демократії є ігнорування законів і непрацююча Конституція, яка закріпила права і свободи кожного громадянина України. Судова система є залежною від виконавчої влади і політичних інтересів та корумпованою.

1. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Бабкіна // Персонал – 2007. – № 2. – Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?id=442>

2. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : навч. посібник [Електронний ресурс] / П.П. Шляхтун. – К., 2005. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-52.html>

3. Ліскович М., Любшин І. Стан корупції в Україні. Інфографіка [Електронний ресурс] / М. Ліскович, І. Любшин. – 2015. – 23 грудня. – Режим доступу : http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Fwww.ukrinform.ua%2Frubric-other_news%2F1935532-stan-koruptsiji-v-ukrajini-infografika.html

4. Transparency International: Ситуація з корупцією в Україні — це ганьба для нації // Українська правда. — 2012. — 5 грудня.

5. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : монографія / Сухонос В.В. – Суми, 2003. – С.158-178.

6. Zon van H. Political Culture and Neo-Patrimonialism Under Leonid Kuchma / Zon van H. // Problems of Post Communism. – 2005. – Vol. 52. – № 5. – September-October.

7. Пастухов В.Б. Украинская революция и Русская контрреволюция / В.Б. Пастухов // ПОЛИС. — 2010. — № 5.

8. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь / за ред. О.М.Майбороди. – К. : ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – 376 с.

9. Проблеми конституційного транзиту в Україні / [С.О. Янішевський С.О., Фісун О. А. та ін.] ; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – С. 5.

10. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. наук.-аналітичних доповідей / [за ред. М. М. Розумного, О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського]. – К. : НІСД, 2011.

11. Пастухов В.Б. Особенности политического процесса в Украине в 2005-2009 гг. Ц В.Б. Пастухов // ПОЛИС. — 2010. — № 5.

12. *Рахманін С.* Нова висота Януковича / С. Рахманін // Дзеркало тижня. — 2011. — №10. — 18 березня. 13. *Новости@mail.ru.* — 2013. — 19 марта. 14. *Тихонюк С. А.* Політична реформа в Україні: протиріччя і конфлікти / С. А. Тихонюк // Стратегічні пріоритети / [гол. ред. А. В. Єрмолаєв]. — К. : Вид-во «ФЕНІКС», 2012. — Вип. 3 (24). — С. 87-94. 15. *Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою* // Національна безпека і оборона. — К. : Вид-во «Центр Разумкова», 2011. — № 7–8 (125–126). 16. *Михальченко М.* Політична система в Україні: що ми модернізуємо? / М. Михайльченко // Віче. — 2011. — №1. — С. 28–29. 17. *Бутусов Ю.* Уряд з обмеженими можливостями / Ю. Бутусов // Дзеркало тижня. — 2010. — № 12 (792). — 27 березня — 2 квітня. 18. *Макаров Ю.* Усвідомлення напередодні / Ю. Макаров // Укр. тиждень. — 2013. — №24(292). — 21-27 червня.

***Zherebko Anastasiia.* Transformation of political regimen in modern Ukraine: Reviewing the modifications**

The article analyzes the specifics of political regimen transformation in Ukraine over the years of its independence.

There have been investigated the means of power organization as well as the specifics of taking and implementation of political decisions subject to the existence of a great number of structures, political actors and specific mechanisms preventing the power to be concentrated in either one entity, or one social or political group.

The article mainly seeks to investigate whether Ukraine saw the political regimen modification or not by the following criteria: the leadership change, state machinery reformation, revenge, new elites (substituting the previous ones), economic capacity deconcentration, development and growing of the civil society, political system transparency as well as the general assessment.

There have been analyzed permanent and changeable indicators of political regimen in Ukraine, providing the grounds to define it as the insufficiently institutionalized (defective) democracy, where informal rules predominated over the formal institutes.

There have been determined the general tendencies as well as the main factors influencing the processes under investigation including the corruption, legal modifications etc.

To sum up all abovementioned, one can state that the citizens' active it tending to support their authorities is deemed as a decisive social resource of a democratic state. Ukraine has not witnessed this situation yet. A unique speculative and criminal bourgeoisie aiming not at the economic growth of Ukraine, but at personal benefits was created artificially.

Now a strong democratic power is critically needed. It shall be based on the nation's trust and its active participation in the state policy implementation. To obtain such nation's trust the ethically motivated actions of authorities, state leaders and political elites along with other precondition are necessary. The final post-crisis economic recovery is possible only with the democracy strengthening and active use of the material and intellectual potential of the country. To ensure this, the nation as a

sovereign having all power in the state shall have the organizational structures to realize its powers. A developed party system, modern forms of direct and representative democracy and opposition are the decisive preconditions for the irreversible democratic process.

Thus, the Ukrainian democracy mainly lacks the laws to be complied with and operating Constitution legally securing the rights and freedoms of every Ukrainian citizen. The court system depends on the executive power and political interests and, thus, is corrupted.

Key words: political regimen, transformation, democracy, corruption, Ukraine.

УДК 321.01

О. Ф. СЛОБОДЯН

ВОЄННА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВИ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ПРИЗНАЧЕННЯ (ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН)

Розкрито сутність, зміст, структуру, призначення воєнної організації держави. Порівняно сутнісні характеристики воєнної організації в Росії, Україні, Білорусі, Казахстані, а також Союзній державі Росія – Білорусь. Розкрито функції воєнної організації держави в перехідних політичних системах.

Ключові слова: воєнна організація держави, силові органи, збройні сили, збройні формування, воєнна політика, функції воєнної організації.

Слободян О. Ф. Военная организация государства: сущность, структура, назначение (опыт постсоветских стран)

Раскрыто сущность, содержание, структуру, назначение военной организации государства. Сравнены сущностные характеристики военной организации в России, Украине, Беларуси, Казахстане, а также Союзном государстве Россия - Беларусь. Раскрыты функции военной организации государства в переходных политических системах.

Ключевые слова: военная организация государства, силовые органы, вооруженные силы, вооруженные формирования, военная политика, функции военной организации.

Slobodyan Oleg. The military organization of the state : the nature, structure, purpose (experience of post-Soviet countries)

Essence, maintenance, structure, setting of military organization of the state are exposed. Essence descriptions of military organization are compared in Russia,

Ukraine, Belarus, Kazakhstan, and Allied state Russia – Belarus. The functions of military organization of the states are exposed in the transitional political systems are exposed.

Key words: *military organization of the state, power organs, armed forces, armed forming, military politics, functions of military organization.*

Об'єктом державної воєнної політики вважається воєнна організація держави (ВОД), яка у більшості випадків розглядається як багатфункціональний механізм практичного втілення воєнно-політичних цілей, визначених вищими органами політичної влади. Слід наголосити, що тематика ВОД є класичною для російської воєнно-політологічної думки. Практично кожна нормативно-правова, науково-теоретична, дидактична чи прикладна розробка, що стосується воєнної політики РФ, не обходить своєю увагою воєнно-організаційний напрямок державного будівництва. Подібна ситуація пояснюється ґрунтовністю розробки теоретичних та прикладних аспектів створення та функціонування ВОД за радянського періоду, значення яких зберігається і сьогодні.

Відповідно до російських енциклопедичних узагальнень, ВОД – це «сукупність збройних, а також воєнно-політичних, воєнно-економічних, воєнно-наукових та ін. органів, закладів та інститутів держави, що займаються воєнною діяльністю»¹. Структура ВОД є доволі складною. Її основним елементом є збройна організація держави, до якої належать збройні формування, передбачені державним законодавством, а також воєнно-адміністративні та воєнно-правові органи. Ядро збройної організації складають збройні сили. Другим елементом воєнної організації є система забезпечення збройної організації держави. Її провідною ланкою є воєнно-промисловий комплекс та частина інших галузей економіки й науки, що працюють переважно у воєнній сфері. Третій елемент воєнної організації утворюють органи й заклади державної влади, політичні органи та організації, які безпосередньо опікуються питаннями оборони й безпеки країни.

Призначення ВОД залежить від характеру й цілей державної політики. Конкретні структура та функції воєнної організації визначаються органами державної влади відповідно до воєнної доктрини держави, воєнно-політичної ситуації у світі та регіоні, станом економіки, соціального й духовного життя суспільства, історичними та

національними традиціями, іншими об'єктивними факторами. Вважається, що діяльність ВОД забезпечує необхідний рівень обороноздатності держави, її військової могутності та бойової могутності збройних сил.

У сучасній Росії основний силовий блок ВОД (збройна організація держави) складається зі Збройних Сил РФ (Сухопутних військ, Повітряно-космічних сил і Воєнно-Морського Флоту, а також окремих родів військ – Ракетних військ стратегічного призначення та Повітряно-десантних військ), внутрішніх військ МВС РФ, Прикордонних військ ФСБ РФ, залізничних військ РФ, військ цивільної оборони і МНС РФ. До «військових формувань», що входять до складу ВОД Росії, відносяться інженерно-технічні та дорожньо-будівельні частини (підрозділи) при федеральних органах виконавчої влади, а також створювані на воєнний час спеціальні формування. Під поняттям «органи» слід розуміти Службу зовнішньої розвідки (СЗР) РФ, органи Федеральної служби безпеки (ФСБ) РФ, що включають в себе Прикордонні війська та Федеральне агентство урядового зв'язку та інформації при Президенті РФ, органи Федеральної служби охорони (ФСО) РФ, Федеральний орган забезпечення мобілізаційної підготовки органів державної влади РФ.

В Україні наукове осмислення ВОД, розпочате у 90-х роках, підготувало основу для нормативно-правового закріплення цього терміну в національному законодавстві. Так, про Воєнну організацію держави йдеться в Законах України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». У першому з цих законів ВОД визначається як «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз»². Другий закон визначає ВОД як охоплену єдиним керівництвом «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави

від зовнішніх та внутрішніх загроз»³. Звернімо увагу на таке: два закони, прийняті в один день, дещо по-різному розкривають сутність ВОД, що в умовах перехідної держави має свої негативи. Наслідком такого становища стало досить вільне тлумачення структурно-функціональних та цільових характеристик Воєнної організації Української держави, її ресурсного забезпечення, перспектив розвитку, можливостей централізованого керування тощо. Деструктивне відлуння подібних законодавчих відмінностей відчувається до цих пір, по-новому ставлячи питання про воєнно-політичне майбутнє України.

Доцільно вказати на наступні особливості взаємодії силових органів (воєнної організації) та держави, значення яких є критично важливим для наявного стану, тим більше для майбутнього динамічно змінюваних політичних систем – і державно оформлених, і додержавних.

Перше. Воєнна організація – від архаїчних до модернових форм – є невід'ємним атрибутом будь-якої держави. Ця організація тісно взаємодіє з іншими державними інституціями у функціональному, економічному, правовому, морально-психологічному, інформаційному та ін. вимірах. Результатом подібної взаємодії є забезпечення безпеки держави на основі використання певних форм збройного насильства.

Друге. Головними чинниками, що визначають успішність/неуспішність взаємодії воєнної організації і держави є тип цивілізаційного розвитку, якість політичної системи, характер державного режиму, рівень політичної культури населення, специфіка політичної еліти, національно-історичні традиції та менталітет, економічні можливості держави, ступінь залучення країни в регіональні та міжнародні конфлікти тощо.

Третє. Більшість сучасних країн переконались у необхідності структурно-функціональної алгоритмізації життєдіяльності ВОД, втілення у воєнно-політичну практику принципу розподілу функцій між збройними силами (захист від зовнішніх загроз), силами внутрішньої безпеки – національною гвардією, військами територіальної та цивільної оборони (захист від внутрішніх загроз), правоохоронними органами (забезпечення громадського порядку і безпеки), спецслужбами (розвідка і контррозвідка), силами охорони кордонів тощо. Націо-

нальне законодавство чітко диференціює складники ВОД, їх функціональну спрямованість, умови та порядок взаємодії між собою.

Четверте. Стан воєнної (національної) безпеки, яка охоплює безпеку особистості, суспільства і держави, значною мірою залежить від рівня розвитку ВОД. Відповідальна держава не може не опікуватися проблематикою воєнної організації. Остання має відповідати політичним, соціально-економічним, духовно-культурним можливостям суспільства, проте не бути надто обтяжливою для нього. Варто пам'ятати і про іншу крайність: у сучасному світі надмірна пацифікація суспільних відносин, односторонні роззброювальні ініціативи, ігнорування фактору сили здатні призвести до послаблення і навіть руйнування державності. Новітній політичний досвід, пов'язаний з активним силовим впливом Російської Федерації на інші держави (в тому числі на Україну), додатково підтвердив цю тезу.

В Україні існує низка силових структур, які у тій чи іншій мірі можна віднести до складників військової організації України⁴. Ними є:

за прямою вказівкою в законодавстві – Збройні Сили України, Служба зовнішньої розвідки України та існуючі де-юре війська Цивільної оборони України;

за функцією захисту держави шляхом безпосереднього ведення бойових дій – Збройні Сили України, внутрішні війська МВС України (частково, шляхом участі в заходах територіальної оборони), Державна спеціальна служба транспорту Міністерства транспорту і зв'язку України (10.09.2014 р. урядовою постановою ця служба підпорядкована Державній службі України з безпеки на транспорті), Державна прикордонна служба України;

за ознакою комплектування військовиками, які мають військові звання і проходять військову службу та на яких поширюється соціальний і правовий захист, умови пенсійного забезпечення, передбачені для військовиків – Збройні Сили України, внутрішні війська МВС України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони.

До цього слід додати відтворену у 2014 р. Національну гвардію України як військове формування, призначене «для виконання завдань

із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій»⁵. Отже, маємо дальший кількісний приріст Воєнної організації Української держави, що викликає як логічні пояснення, так і не менш обґрунтовану критику.

Доцільно виокремити «російський слід» (у контексті використання теорії та практики ВОД) у воєнно-політичних трансформаціях не лише України, а й інших пострадянських держав. Показово є та обставина, що «воєнна організація держави» стала інституційною основою оборонного будівництва насамперед у «суперпрезидентських» республіках (Білорусі, Казахстані, Росії, а також Союзній державі Росія – Білорусь), які визнали за необхідне брати участь у воєнних проектах Кремля. Конкретніше це виглядає наступним чином.

Ст. 13 Закону Республіки Білорусь від 03.01.2002 р. «Про затвердження Воєнної доктрини Республіки Білорусь»⁶ визначає ВОД як «сукупність Збройних Сил Білорусі, інших військ і військових формувань, державних, воєнно-політичних органів управління, органів воєнного управління, інших організацій, основна діяльність яких у мирний час спрямована на вирішення завдань щодо забезпечення воєнної безпеки держави (запобігання воєнної загрози), а у випадку війни – на забезпечення збройного захисту Республіки Білорусь, відбиття нападу, розгром противника та досягнення політичних цілей у війні. До складу воєнної організації держави, крім того, входить оборонний сектор економіки Республіки Білорусь, що здійснює наукову та (або) виробничу діяльність щодо створення продукції (робіт, послуг) воєнного призначення».

Воєнна доктрина Республіки Казахстан від 11.10.2011 р.⁷ до воєнної організації держави більш лаконічно відносить «сукупність Збройних Сил, інших військ і військових формувань, державних органів і організацій, спільна діяльність яких спрямована на вирішення завдань щодо забезпечення воєнної безпеки Республіки Казахстан».

Воєнна доктрина РФ від 25.12.2014 р.⁸ до воєнної організації держави відносить «сукупність органів державного і воєнного управління, Збройних Сил Російської Федерації, інших військ, військових формувань і органів, створюваних на воєнний час спеціальних формувань, які складають її основу і здійснюють свою діяльність воєнними методами, та оборонно-промисловий комплекс країни, спільна діяльність яких спрямована на підготовку до збройного захисту і збройний захист Російської Федерації».

Постанова Вищої Державної Ради Союзної Держави від 26.12.2001 р. «Про Воєнну доктрину Союзної держави»⁹ пояснює, що, реалізуючи положення Договору про створення Союзної держави, Росія та Білорусь створюють воєнну організацію Союзної держави, яка включає в себе: органи державної влади і воєнного управління Союзної держави, держав-учасниць, у виключному і спільному віданні яких перебувають питання забезпечення воєнної безпеки Союзної держави; війська (сили), що виділяються державами-учасницями в Об'єднане (регіональне) угруповання військ (сил); національні збройні сили, інші війська, військові формування й органи, призначені для виконання завдань щодо забезпечення воєнної безпеки Союзної держави відповідно до планів застосування Збройних Сил Республіки Білорусь і Збройних Сил Російської Федерації; частина промислового і наукового комплексів держав-учасниць, яка призначена для забезпечення функціонування воєнної організації Союзної держави та перебуває в їх спільному управлінні».

На основі вивчення індивідуальних та колективних оборонних проектів пострадянських країн пропонується наступний перелік функцій, які виконують їхні воєнні організації.

Насамперед, воєнно-політичне керівництво нових незалежних держав, починаючи з 1991 р., розглядає ВОД як гарант стабільності державних інститутів, як силу, що зобов'язана запобігати політичним і кланово-кримінальним суперечкам та не допустити дезорганізації (розпаду) країни. Іншими словами, ВОД виконує стабілізуючу функцію, своєчасно блокуючи внутрішні та зовнішні імпульси, спрямовані на розхитування загальносуспільної ситуації.

Другою важливою функцією є соціально-політичний арбітраж з боку силових структур. Арбітражна функція ВОД відбиває складність та напруженість «ранньої демократії» у молодих країнах: ци-

вільна влада, формуючись на перетині олігархічних, партійних, громадських, індивідуальних та ін. інтересів, була й залишається середовищем перманентної боротьби, яка має виборчу, парламентську, урядову, судову, інформаційну, регіональну та ін. форми прояву. Вважається, що ВОД залишається вільною від крайніх проявів клановості та фракційності. Якісніше відбиваючи соціально-політичну структуру суспільства, вона більш наближена до загальносуспільного ідеалу соборності, єдності, унітарності. Це дає їй право виступати на захист усієї нації, на що можуть претендувати далеко не всі політичні сили.

Третьою функцією ВОД, яка також має пострадянську специфіку, є виконання нею додаткової гарантії стійкості політичного режиму. Даністю розвитку пострадянських воєнних організацій є безперервна внутрішня боротьба між її складниками, які президент (він же верховний головнокомандувач) заохочує у формі конкуренції між керівниками різних силових структур. Як правило, це дозволяє забезпечувати рівновіддаленість керівників силових структур від центру політичної влади, унеможливити політичний форс-мажор у вигляді військового путчу, перевороту, терористичного акту з боку військовиків.

Специфічною слід вважати інтеграційну функцію ВОД, більш властиву російським воєнно-політичним планам. Вважається, що пострадянська мовно-культурна, воєнно-технічна, технологічна подібність новоутворених збройних сил дозволяє забезпечити їх несуперечливу інтеграцію у вигідних для Москви форматах. Найбільш повно це отримало прояв у створенні в 1992 р. проросійської Організації Договору про колективну безпеку.

На наш погляд, інтеграційна функція воєнної організації здатна проявитися і в протилежному вигляді – як наближення пострадянських республік на західних наддержавних об'єднань (насамперед НАТО). Досить послатися на досвід України, Грузії, частково Молдови, де процеси бойової підготовки, розбудови військової інфраструктури, модернізації оборонно-промислового комплексу та ін. здійснюються за західними стандартами.

Отже, воєнна організація держави зберігає своє значення в державотворчих реаліях пострадянських країн. Разом з тим, починаючи з 2007 р., в Україні дедалі активніше застосовується західний термін

«сектор безпеки і оборони», більш широкий за змістом, можливостями, ресурсами, функціональним призначенням. Його складником виступає згадана вище «воєнна організація», яка у воєнно-політичних реаліях незалежної України необхідного теоретичного розвитку не отримала.

1. *Военная организация государства* // Военный энциклопедический словарь. – Т. 1. – М. : Рипол Классик, 2001. – С. 300. 2. *Про основи національної безпеки України* : Закон України від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. 3. *Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави* : Закон України від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>. 4. *Чорний В.С.* Військова організація України: становлення та перспективи розвитку : монографія / Чорний В.С. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – С. 238. 5. *Про Національну гвардію України* : Закон України від 13.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/876-18/page>. 6. *Про затвердження Воєнної доктрини Республіки Білорусь* : Закон Республіки Білорусь від 03.01.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mil.by/ru/military_policy/doktrina/. 7. *Про затвердження Воєнної доктрини Республіки Казахстан* : Указ Президента Казахстану від 11.10.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tengrinews.kz/zakon/president_respubliki_kazahstan/oborona/id-U1100000161/. 8. *Про Воєнну доктрину Російської Федерації* : Указ Президента РФ від 25.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.redstar.ru/index.php/syria/item/20943>. 9. *Про Воєнну доктрину Союзної держави* : Постанова Вищої Державної Ради Союзної Держави від 26.12.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://spravka-jurist.com/base/part-aq/tx_xswwdpa.htm.

Slobodyan Oleg. The military organization of the state : the nature, structure, purpose (experience of post-Soviet countries)

The object of public military policy military organization of the state is considered. Such organization is examined as a multifunction mechanism of practical embodiment of military-political aims certain the supreme bodies of political power. Subjects of military organization of the state are classic for the Russian political military-science idea. It is explained by circumstantiality of development of theoretical and applied aspects of creation and functioning of this organization at a soviet period, the value of that is kept and today. Military organization of the state is totality of armed, and military-political, military-economic, military-scientific organs, establishments and institutes of the state, that carry on military activity. The basic element of military organization is the armed organization of the state, the armed forming envisaged by a state legislation, and military-administrative and military-legal organs, belong to that. The second element of military or-

ganization is the system of providing of the armed organization of the state. Her a driving member are a military industrial complex and part of other industries of economy and sciences that work mainly in the field of military. The third element of military organization is formed by organs and establishments of state power, political organs and organizations that directly care of questions of defensive and safety of country.

Setting of military organization depends on character and aims of public policy. Concrete a structure and functions of military organization are determined by public authorities in accordance with the military doctrine of the state, military-political situation in the world and region, state of economy, social and spiritual life of society, historical and national traditions, other objective factors. It is considered that activity of military organization provides the necessary level of defensive capacity of the state, her military power and battle power of the armed forces.

In Ukraine, the subjects of military organization of the state develop from the moment of proclamation of state independence. Determinations of military organization contain the laws of Ukraine "On bases of national safety of Ukraine" and "About democratic civil control above Military organization and law enforcement authorities of the state". There is an increase of elements of military organization. The Armed Forces of Ukraine, internal troops of Ministry of internal affairs of Ukraine, Government frontier service of Ukraine, security of Ukraine Service, Service of external secret service of Ukraine, Government special service of transport, Management of state guard, other armed forming, belong to the basic elements of Military organization of Ukraine. In 2014 her the National household troops of Ukraine became the last addition.

In former soviet republics a term "military organization of the state" is used in Russia, Ukraine, Belarus, Kazakhstan, and also Allied state Russia is Belarus. Each of these states (associations) in its own way interprets essence and structure of military organization. Russian basis of explanation of this state institute is thus kept.

The next list of functions that execute military organizations of the states is offered. They perform the antihunt duty, in good time blocking the internal and external impulses sent to dicking of political situation. The second function is a socio-political arbitration from the side of power structures. The third function of military organization is guaranteeing of firmness of the political mode. Fourth is an integration function of military organization. From the point of view of Russia, it got a display in creation in 1992 Organization of Agreement on collective security. From the point of view of Ukraine an integration function shows up as approaching of post-soviet republics on western associations (first of all NATO). It touches Ukraine, Georgia, and Moldova.

Key words: military organization of the state, power organs, armed forces, armed forming, military politics, functions of military organization.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327. 3

І. О. КОСТИРЯ

**ГЕОКУЛЬТУРНІ СТРАТЕГІЇ КУРДІВ
У «ДІАЛОЗІ ЦИВІЛІЗАЦІЙ»**

В контексті боротьби за світове лідерство йде змагання за напрями реформування міжнародного права, а разом з ним і міжнародного економічного порядку. Світова спільнота очікує, що це буде такий вектор, який дозволить підтримувати хоча б відносну стійкість загальносвітового розвитку.

Ключові слова: міжнародні відносини, дипломатія, геокультура.

Костыря И. А. Геокультурные стратегии курдов в «диалоге цивилизаций»

В контексте борьбы за мировое лидерство идет соревнование за направления реформирования международного права, а вместе с ним и экономического международного порядка. Мировое сообщество ожидает, что это будет такой вектор, который позволит поддерживать хотя бы относительную устойчивость общемирового развития.

Ключевые слова: международные отношения, дипломатия, геокультура.

Kostyrya Innas. Geoculture strategies of kurds in "dialogue of civilizations"

In the fight for global leadership is going competition for the reform areas of international law and with it the international economic order. The international community expects that it will be a vector that will support at least relative stability of global development.

Key words: international relations, diplomacy, geoculture.

Нині в контексті специфіки політичного процесу на Близькому Сході стратегія «діалог цивілізацій» виглядає швидше метафорою бажаних моделей людського досвіду міжнародного спілкування, які складаються з очікувань і наукових рефлексій подій міжнародного життя. В цьому плані цікавою рефлексією є дослідження мусульманського вченого М. Легенгаузена по уточненню значення метафори «діалог цивілізацій». Озвучуючи результати своєї праці, він зазначає, що основний задум теорії зіткнення цивілізацій полягає в бажанні абсолютизувати конфліктність і тим самим зберегти лідерство. В нашому дослідженні ми використовуємо ідею діалогу між цивілізаціями.

Проте метафора діалогу М. Легенгаузена між Хафізом та Макіавеллі, в якому один говорить про реальну політику, а інший – про кохання¹, як нам здається, не гарантує ні адекватної інтерпретації його сенсу, ні адекватних умов для його практичної реалізації. Крім того можливо зауважити й те, що діалогічна логіка не виникає сама по собі. Її існування забезпечене багатовіковою традицією європейської цивілізації, заснованою давньогрецьким діалогом філософів в спільному пошуку істини, класичними ліберальними ідеями правової рівності громадян, договірною природою держави, діалектичною філософією Г. Гегеля, нинішніми концепціями міжкультурного діалогу (М. Бахтін), діалогікою культур (В. Біблер), комунікативною поведінкою (Ю. Габермас). Крім того, у розвитку цих традицій імпліцитно міститься тенденція до виходу європейської культури за межі власних традиційних підстав і містить в собі як «взаємність», так й «специфічну поведінку символічних персонажів» історії (Ф. Арон).

Зокрема, французький соціолог Ф. Арон уявляв цей діалог в формі здійснення своїх обов'язків, тобто специфічну поведінку символічних, як вважав, персонажів, – дипломата й солдата. Ф. Арон вважав, що дві і тільки дві особи діють повноправно вже не як будь-які члени, а як представники спільнот, до яких вони належать: посол при виконанні своїх обов'язків виступає інструментом політичної волі лідера, від імені якого він виступає, солдат на полі битви є політичним знаряддям сили, від імені якої він несе смерть собі подібним. Посол і солдат уособлюють і символізують міжнародні відносини, а вони, будучи міждержавними, ведуть до дипломатії і війни².

Ми вважаємо також за доцільне включити в нашу теоретичну «бесіду» американських дослідників Романа Фрідмена і Майкла Голдберга³. Ці вчені в дещо узагальненому та редукованому вигляді типологізують стратегії прийняття рішень в залежності від рівня знань еліти. Це означає, що адекватність політичних рішень залежить від соціального контексту, в якому отримуємо інформацію і приймаємо рішення.

В такому контексті необхідно говоримо про міжнародні відносини як про частину суспільного буття. А як відомо, на кінцевому ступені «гегелівської спіралі» своєрідним синтезом і найдинамічнішим фактором людського буття є сама по собі життєдіяльність (людини, групи, етносу, народу). То є своєрідна «досвідна апробація» домінуючих (та константних) концептів для будь-якої людини, групи і народу значимостей буття – потреб, інтересів, цілей, проблем і завдань. Життєдіяльність людей, груп і народів здійснюється у сферах суспільного життя. Іншими словами, відбувається діалог цивілізацій в різних сферах. В цьому контексті, як нам здається, кориснішою буде метафора наукового дискурсу між двома рівноцінними дипломатами – мудрецькими – представниками своїх цивілізацій, а саме італійця Макіавеллі та тунісця І. Абдуррахман Ібн Халдун (1332 - 1406). А.І. Халдун був одним з перших теоретиків історії цивілізацій і автором соціологічних концепцій. Тут ми є солідарними з думкою вченого А. Тойнбі⁴ про те, що за своєю значимістю для політології він може бути поставлений в один ряд з такими пізнішими авторами, як Макіавеллі, Віко, Монтеск'є. А.І. Халдун використовував стратегії мислення, які він засвоїв із спадщини античної давньогрецької та елліністичної культури, філософії перипатетиків, суфіїв, калам, «Іхван-ус-Сафо». Ідеї А.І. Халдуна черпав із уявлення про соціальну сутність людини, духовне і матеріальне життя якого немислиме поза суспільством («умра»), цивілізації, гуманізму. І суть справи тут не зводиться до виявлення паралелей або проведенню аналогій з такими західноєвропейськими мислителями як Данте, Макіавеллі, Віко, Гердером, хоча, мабуть, відкриття несподіваних паралелей ідей пізнішого часу ідеям А.І. Халдуна є досить важливим моментом. А.І. Халдун, на наш погляд, як мислитель широкого масштабу, зумів на противагу пануючій релігійній ідеології і традиції поставити ідею про об'єктивні

засади розвитку держави. Він побачив основу суспільного розвитку в його матеріальній базі. Разом з тим сильним моментом його діалогу може бути його вчення про неминуче виникнення, розвиток, а пізніше загибель суспільства і культури відповідно до закону об'єктивного історичного розвитку суспільства. Халіфат як ідеал, як кращий шлях до досягнення людьми щастя в цьому світі розглядався Ібн Халдуном в природно-історичних і необхідних рамках держави, заснованої на владі одного правителя силою закону або зброї. Зміст політичної доктрини Ібн Халдуна, яку розкрив в діалозі в свій час з монгольським полководцем Тимурланом, являє собою ряд рекомендацій, що стосуються різних сторін соціально-політичному житті суспільства, вирішення питань економічної та фінансової політики, адміністративної організації, і, найголовніше, виховання правителів у дусі моральності і справедливості⁵.

Найбільш знаменитий твір Ніколо Макіавеллі – «Il principe», який перекладається як: Государ / Князь / Правитель, був написаний в 1513 році, а вперше опубліковано в 1532 році⁶. Відкинувши все надлюдське, все надприродне, Макіавеллі кладе в основу життя, як і А. І. Хальдун батьківщину. Призначення людини на землі, його найперший обов'язок – це патріотизм, турбота про славу, велич, свободу батьківщини. Оскільки в ті часи поняття батьківщини не існувало, а поняття вірності, підданства стосувалося Государя, Ніколо Макіавеллі звернувся до цієї постаті. Государ представляється Макіавеллі людиною успіху. Головним чинником політичного успіху Н. Макіавеллі вважав перетин трьох величин – «властивостей часу» – «стратегії» – «успіху». Ця ідея згодом була розгорнута в класичній європейській філософії політики XIX століття в концепції «відповідальності – політики – ефективності»). Макіавеллі по суті справи став першим європейцем, який долає протиріччя, закладене у концепції «універсальної людини». Макіавеллі стверджує, що головне в політиці – пошук адекватних методів – і – засобів, що справжнім об'єктом політичної рефлексії можуть бути лише «стратегії успіху». На передній план Макіавеллі виносить інноваційну політичну стратегію як спосіб досягнення успіху через використання в різних обставинах різних засобів. Макіавеллі дійшов висновку про необхідну зв'язку тріади понять: (1) «реальність» – (2) «стратегія» – (3) «ефективність».

Як бачимо, разом із Легенгаузенем, Ароном, Фрідменом, Голдбергом, Тойнбі, Макиавеллі, Віко, Гердером, Хальдуном світова думка в своєму геокультурному різноманітті не може сприйняти дипломатичну й воєнну ефективність інакше, ніж шляхом ризикованого втручання в хід подій; тільки таке втручання і може бути відповіддю на непередзанисть подій, єдиним шансом домогтися успіху.

Purpose, Methodology. Саме такої геокультурної стратегії, на нашу думку, дотримуються нині курди.

Result. Оскільки курди остаточно завершили свою етнічну консолідацію ще в V-VI століттях н.е., і мають чітко виражені етнонаціональні ознаки: територією основного розселення курдського етносу; мову в різних діалектних формах; ментальність антропологічні та етнічні особливості; своєрідну і багату культуру; роль в історії та культурі всіх країн і народів Близького Сходу; найчисельніше (до 30 млн.) населення серед усіх етносів планети. Основний ареал їхнього етнічного розселення в Західній Азії (в даний час між 34° і 40° північної широти і 38° і 48° східної довготи) завжди був політично розділений між кількома ворогуючими між собою державами. Ми також стоїмо на позиціях синтетичного аналізу різних аспектів політичної реальності, що дозволяє перейти від «бесіди» в політико-змістовному контексті кратологічного дискурсу до геокультурних та геополітичних інтенцій.

Курди неодноразово робили спроби домогтися самостійності для окремих великих племінних об'єднань, очолюваних найбільш впливовими і знатними вождями, які претендували на першість своїх династій. Деякі з них володіли відносно тривалий час великими територіями на правах фактично суверенних держав. Так Хасанвайхиди були володарями великого району в Південно-Східному Курдистані в 959-1015 рр., Марваніди, які правили в Південно-Західному Курдистані (район Діарбекір і Джазіри) в 985-1085 рр., Шаддадіди (951-1088 рр.), чий володіння перебували в Закавказзі, нарешті Айюбіді (1169-1252 рр.), також вихідці із Закавказзя, що підкорили Єгипет, Сирію, Палестину, Ємен, Центральний і Південно-Східний Курдистан, найбільш знаменитим представником яких був переможець хрестоносців султан армянський курд Салах Ад-Дін. Джерело його успіхів було в його особистості. Він ввійшов в історію Сходу як завойовник, героєм, що зміг об'єднати ісламські країни.

Однак жодна з курдських династій не опинилася довговічною і не змогла перетворити панування її територію в національній осередок курдської державності. В імперії Саладіна, наприклад, більшість населення становили не курди, а араби, а військо складалося в основному з тюрків. Ідея національно-державного об'єднання ще не була в той час поширена і не могла отримати дієву підтримку серед курдів, розділених по племенам і дрібним феодалним володінням⁷.

Положення курдів в Османській імперії і в шахському Ірані було подвійним. З одного боку, вони разом з усім населенням, гинули в нескінченних прикордонних війнах. З іншого боку, і в Туреччині, і в Ірані в курдських провінціях склалася своєрідна система васалітету, коли реальне управління на місцях здійснювали не урядовці, а самі курдські племінні вожді і феодално-теократична верхівка - беї, хани, ага, шейхи - в обмін на лояльність по відношенню до центральної влади. Існування протягом тривалого часу цього своєрідного буфера в системі центр - курдська периферія частково полегшувало становище курдських народних мас, сприяло збереженню і зміцненню курдським народом своєї національної ідентичності.

Можливість створити власну державу у курдів з'явилася після Першої світової війни, коли Османська імперія припинила своє існування, а на її території виникли нові держави. Відповідно до Севрського договору, підписаним у серпні 1920 р., Курдська Республіка могла бути створена в південно-східному районі Туреччини, підмандатній території Франції та Великобританії. Однак цей договір де-факто так і не набрав чинності. І вже в 1923 р, згідно Лозаннському договору, частина курдських територій відійшла до Туреччини, а інша частина опинилася під мандатом Великобританії та Франції. Пізніше ці території опинилися в складі Іраку та Сирії. Боротьбу за свої права і свободи курди ведуть з середини XIX століття. Іноді їм вдавалося перемогти, але перемоги виявлялися тимчасовими. Так сталося, наприклад, в 1946 р., коли за підтримки СРСР на території Іранського Курдистану була проголошена Мехабадська Республіка, яка проіснувала майже рік. Після цього численні курдські повстання, як правило, закінчувалися поразкою і часто приводили до розколу всередині курдського руху. Радянський Союз протягом тривалого часу надавав неофіційну підтримку

курдським партіям і їх лідерам. Саме тому курди традиційно розглядалися Заходом як союзники Москви на Близькому Сході⁸.

Необхідно зауважити, що в процесі багаторічної боротьби курдів за створення своєї держави під керівництвом таких харизматичних керівників як: Махмуд Барзінджі, Казі Мухаммед, Мустафа Барзані, Абдулла Оджалан, Джаллаль Талабані та ін., еліта курдського національно-визвольного руху сприйняла певний політичний досвід: 1. Поспішні дії з метою створення власної держави без урахування специфіки регіону та конкретного історичного моменту завжди завершуються катастрофічним провалом, а значить, потрібно бути готовим до всіх сценаріїв розвитку подій і чекати сприятливих; 2. Без зацікавленості ззовні і значної зовнішньої підтримки практично неможливо формувати «незалежний Курдистан» або статусу автономії в рамках тієї чи іншої держави; 3. Врахування 1-го і 2-го факторів передбачає подальше формування зовнішньополітичних пріоритетів курдського національно-визвольного руху. Так курдська еліта дочекалася часу, коли в 2003 р. ситуація змінилася. Тоді курди надали підтримку США в Іраці. Натомість американська еліта сприяла створенню на території Іраку курдської автономії з широкими правами.

Політичний процес в формі «Арабських революцій», що було започатковано в близькосхідному регіону, знову актуалізував курдське питання. Особливо виразно це виявилось у зв'язку з подіями в Сирії. Мабуть, саме в цій країні курди перебували в особливо безправному становищі, піддаючись дискримінації за національною ознакою і переслідуванням з боку силових структур. Правлячий режим країни не визнавав курдів громадянами країни, визначаючи їх як біженців з Туреччини. Відповідно, вони не мали паспортів і були позбавлені всіх цивільних прав. Проте відразу після початку політичних потрясінь в Сирії влада країни, прагнучи запобігти переходу курдів на бік опозиції, зробили ряд кроків щодо задоволення їх політичних вимог. Так, вони надали громадянство кільком сотням тисяч курдів, а також випустили з в'язниць кілька сотень курдських політв'язнів. Правлячий режим пообіцяв надати курдській меншині ряд соціальних та культурних прав, однак через що йде в країні громадянської війни виконати ці обіцянки поки проблематично.

Крім того, курдським лідерам вдалося подолати наявні між ними протиріччя і виробити єдину програму дій. Політичні партії та рухи сирійських курдів об'єдналися в Вищу курдську раду. Рада стала представницьким органом курдів на національному та міжнародному рівнях. Основними вимогами, висунутими радою, є отримання рівних з арабами політичних, соціальних і культурних прав, припинення дискримінації за національною ознакою, а також можливість утворення курдської автономії з широкими повноваженнями по типу автономії Іракського Курдистану. Поки не зовсім ясно, яким чином можуть бути визначені межі цієї автономії, враховуючи нерівномірне розселення курдів по території країни, в тому числі в північно-східній частині. Проте в даний час курди активно створюють свої адміністративні структури на підконтрольних їм територіях, які з часом можуть перетворитися на урядові органи автономного регіону.

Таким чином курдські політичні діячі стали складовою частиною регіональної політичної еліти. При цьому, політики цих країн не просто визнали цей факт, але починають розуміти, що участь курдів в регіональних політичних процесах може стати ефективним, у тому числі в руслі внутрішньорегіональної конкуренції, коли від позиції курдів залежать позиції тих чи інших держав.

Курди з самого початку 2003 року зайняли позицію активної участі в роботі федеративних органів влади Іраку. Це, безумовно, дало їм суттєві переваги, а їх вплив у країні зріс. Президент Іраку Джалал Талабані і міністр закордонних справ Хошияр Зібарі впродовж двох термінів сумлінно займаючись загальноіракськими справами, багато зробили і для курдського населення. Курди отримали певні гарантії безпеки і позиції в державному механізмі Іраку: зріс вплив курдів у армії, виконавчій та законодавчій (у парламенті) гілках влади.

Курдський фактор почав набувати все більшого значення в регіоні Близького Сходу, в тому числі для американської та іранської політики.

Нині курдські партії та організації досягли певного рівня взаємодії із стратегічними інтересами США і Великобританії. Курдський політикум зміг у складних умовах підготовки та проведення війни в Іраку здійснити стратегічні альянси і не обмежитися радикалізмом, властивим для будь-якого національно-визвольного руху. Усі зацікавлені держави Близького Сходу зрозуміли, що якщо еліта

США і Великобританії зацікавлена в розвитку політичних відносин з курдською елітою на півночі Іраку, то необхідно встановлювати певні відносини з державою, яку так чи інакше, буде створено в Північному Іраку.

Тепер склалися різні позиції щодо перспектив участі курдської еліти в політичному процесі Близького Сходу. При цьому виникає питання контролю родовищ нафти та Кіркуку. Запаси нафти в іракському Курдистані оцінюються в 45 млрд. барелів і вважаються четвертими на планеті. Запасів природного газу тут також може вистачити на сто років. Не дивно, що, володіючи такими природними багатствами, регіональний уряд Курдистану стає серйозним актором у цьому геологічно привабливому, але політично дуже нестабільному регіоні.

За великим рахунком, у інвестицій в курдську нафту, як значали ще в 2013 р. експертами по інвестиціям в енергетику країн Близького Сходу та Африки, є лише одна ризикова ланка – сепаратистські настрої курдського етносу. Така поведінка стимулює в регіоні конфлікти, в яких сторонами протистояння інтересів стануть не тільки Багдад і Ербіль, але й інші актори міжнародних відносин: країни, де курдська проблема також гостро стоїть, зацікавлені в паливно-енергетичних ресурсах; геополітичні суперпотуги.

Для турецької сторони виникнення Курдистану, з одного боку, геополітичний виклик, з іншого – широкі економічні можливості. Геополітичний виклик пов'язаний з подальшим розширенням Курдистану, що охоплює частину сучасних територій Туреччини. Проте був і позитивний момент. Турецька еліта очікувала той момент. Коли іракський Курдистан зможе офіційно продавати нафту Туреччині і створити безальтернативні маршрути експорту енергоресурсів через Туреччину. В цьому контексті офіційна Анкара зможе вести обережну і збалансовану політику в регіоні.

Проте відбувся успішний наступ угруповання Ісламської держави Іраку та Леванту (ISIL (ІГІЛ)). В цих умовах американська еліта спробувала підштовхнути центральні влади регіону і курдів до об'єднання перед обличчям серйозної загрози. При цьому існувало розуміння, що, навіть об'єднавшись, Аль-Малікі та Барзані не зможуть вести ефективну кампанію проти ІГІЛ без військово-технічної допомоги Вашингтону.

Ряд аналітиків⁹ вважає, що після взяття Синджару у курдів теоретично було три варіанти дій: (1). «Панкурдській», тобто злиття сил курдів Південного (іракського) і Західного Курдистану і створення на базі цього великого курдського району «Великий Кандиль», який би об'єднав в собі курдські землі, розташовані на території Іраку і Сирії. З одного боку, це призвело б до створення значного курдського району, але, з іншого боку, до зростання ризиків зіткнення з суперпотугами. Об'єктивно проти цього варіанту нині виступають не тільки всі зовнішні чинники, а й практично майже всі курдські фракції, незалежність, а десь навіть і конфліктність яких у відносинах один з одним істотно зросла останнім часом; (2). Максимально дистанціюватися від чисто арабського збройного конфлікту і зосередити свої зусилля на захисті районів компактного проживання курдів, включаючи надання військової та іншої допомоги найбільш постраждалим від агресії ІГІЛ курдам-езидам в районі Синджара і поблизу прикордонного з Туреччиною міста Кобань. Крім того стає все більш очевидним, що тільки військовими заходами проблеми безпеки в Іраку і збереження держави як єдиного цілого вирішити не вдасться. Антисунітська політика може втягнути іракських курдів в нову громадянську війну, скомпрометувати курдських лідерів перед арабським населенням і в майбутньому створити проблему в налагодженні відносин із сусідніми арабо-сунітськими провінціями; (3). Участь з Багдадом у очолюваній США коаліції і проти ІГІЛ на території власне Іраку, де найважливішою і наступною по порядку реалізації був штурм Мосула¹⁰.

Тоді стало очевидним, що уряду аль-Маліка не вдається впоратися із завданнями щодо нормалізації ситуації в Іраку і виведення країни з тривалої політичної та фінансово-економічної кризи. Це посилює небезпеку розколу країни за етно-конфесійною ознакою. Причому іракський прем'єр-міністр, який є шиїтом, непопулярний як серед арабів-сунітів, так і арабів-шиїтів, які виступають проти волонтаристських методів його правління.

Крім того, нині США і Іран, правда, рухомі різними цілями, тим не менш, бачать майбутнє Іраку формально однаково. Ірак, за їхніми уявленнями, повинен зберегти територіальну єдність. В результаті Ербіль і Багдад, по-своєму пов'язані одночасно і з Вашингтоном, і з Тегераном, виявилися не тільки союзниками, але були змушені ра-

хуватися, а, можливо, і формально прийняти зобов'язання. Ця перспектива передбачає збереження єдиного Іраку, в якому будуть змушені примиритися араби-шиїти, араби-сунітами і курди.

Ця версія зобов'язань може бути підтверджена низкою фактів: 1). Передача влади Нурі ель-Маліком Хейдар ель-Абаді. Останній взявся за усунення перепон у відносинах між Ербілем і Багдадом. Мова зараз йде про де факто рівних правах Ербіля і Багдада в політико-правовому та соціально-економічному розвитку підконтрольних їм територій при збереженні федеративного єдності, але з досить слабким федеративним центром; 2). Укладення угоди 2 грудня 2014 року щодо постачання нафти та домовленості по родовищах світового значення в районі Кіркука; 3). Визнання права Ербіля на організацію самооборони; 4). Прийняття бюджету і фінансування курдських військових формувань бригад пешмерга; 5). Центральна влада дозволила пряме постачання іракським курдам озброєнь і бойової техніки західними країнами; 6). Дозволено отримувати допомогу іноземних держав у підготовці курдських військових кадрів.

Ці заходи можна вважати черговим кроком на шляху до формування вищезгаданої форми державності. Таким чином, у курдів виникли певні міжнародні зобов'язання, які є частиною їхнього плану отримання більшої незалежності і самостійності в рамках Іраку як федерації, що припускає, що Ербіль стане максимально повноправним союзником по коаліції проти ІДІЛ. Сьогодні Ербіль не може вирішити питання про незалежність від Іраку, але може істотно посилити свої позиції всередині Іраку, саме в цьому, може, і полягає суть нинішньої лінії Ербіля.

Отже, нині існує потреба в новому баченні міжнародного права, здатному забезпечувати більш безпечний, більше гармонійний і більш справедливий світопорядок. Призначення цього «нового» міжнародного права, як видається, має складатися не тільки і не стільки в збереженні балансу інтересів більшості держав, скільки в забезпеченні найбільш загальних інтересів усього людства в цілому. Інакше кажучи, «нове» міжнародне право має регулювати відносини між державами не просто в інтересах своїх народів, а й так, щоб ці інтереси не суперечили б інтересам людства в цілому. У цьому зв'язку видається, що основною метою «нового» міжнародного

права слід визнати стійкість глобального (загальнолюдського) розвитку, тобто безпечний, вільний, всебічний і гармонійний розвиток кожної особистості, кожного народу і кожної держави в злагоді з навколишнім природним і соціальним середовищем на основі рівних прав і рівних можливостей. Процес формування «нового» міжнародного права, видимо, і буде являти собою рішення вищезазначених триєдиних завдань.

1. *Muhammad Legenhausen*. An Introduction to Contemporary Islamic Philosophy / Muhammad Legenhausen. Binghamton University and Brigham Young University, 1999. 302 p. 2. *Raymond Aron*. Peace and War: A Theory of International Relations / Raymond Aron. Garden City, NY : Doubleday & Company, 1966. 820 p. 3. *Goldhamer Herbert*. Reality and Belief in Military Affairs: An Inventory of Additional Material in the File of Herbert Goldhamer / Herbert Goldhamer, Joan Goldhamer. – United States. Dept. of Defense. Director of Net Assessment, Rand Corporation. – Rand, 1981. – 1149 p. 4. *Toynbee Arnold*. A Study of History, Vol. 2: Abridgement of Volumes VII-X / Arnold J. Toynbee (Author), D.C. Somervell (Editor). Oxford University Press ; New Ed edition, 1987. 432 p. 5. *Ibn Khaldun*. The Muqaddimah: An Introduction to History (Bollingen Series) / Ibn Khaldun. – Princeton: Princeton University Press, 2004. 512 p. 6. *Machiavell Niccolò*. The Prince / Niccolò Machiavelli. Harvard University Press, 2009 (Reprint from Grant Richards, 1903 - Political ethics). 107 p. 7. *Turner Arthur Campbell*. “Kurdish Nationalism”. In Ideology and Power in the Middle East ed. Peter Chelkowski and Robert Pranger. USA : Duke University Press, 1988. P. 379-413 8. *Roy Sonia*. The Impact on the Politics of Iraq and Turkey and Their Bilateral Relations Regarding Kurds Post-Saddam Hussein Regime [Електронний ресурс] / Roy Sonia // Foreign Policy Journal. 2011. April, 2011. Режим доступу : www.foreignpolicyjournal.com/2011/04/22/the-kurdish-issue. 9. *Turner Arthur Campbell*. Цит. праця ; Roy Sonia. Цит. праця; Zhdannikov Dmitry. Special report: How Exxon helped make Iraqi Kurdistan [Електронний ресурс] / Dmitry Zhdannikov // Isabel Coles, Ned Parker // reuters. – 2014. – 12.05. – Режим доступу : www.reuters.com/article/2014/12/05/us-mideast-crisis-kurdistan-special-repo-idUSKCN0JI0TN20141205. 10. *Zhdannikov Dmitry*. Цит. праця.

***Kostyrya Innas*. Geoculture strategies of kurds in "dialogue of civilizations"**

In the fight for global leadership is going competition for the reform areas of international law and with it the international economic order. The international community expects that it will be a vector that will support at least relative stability of global development. It will be difficult in contest of ethnic groups' struggle for the territory for state forming. We believe that research practices of political behavior in the context of current realities of international life one of the oldest indigenous peoples of West Asian origin, which are Kurds, makes it possible to reveal historical

and political characteristics of our time, diplomacy and geopolitical instruments of the modern Middle East as a whole. The irony is Kurdish political behavior in two ways: (1) significant historical existence of Kurds in the region for more than two and a half millennia; (2) transforming rule over the territory into the national center of Kurdish statehood failed. The ability to create their own state in the Kurdish appeared after World War I when the Ottoman Empire ceased to exist and its territory, new state. According to the Sevres treaty signed in August 1920, Kurdish Republic could be established in southeastern Turkey, the mandated territory of France and the UK. However, this de facto agreement has not entered into force. And in 1923, according to the Lausanne Treaty, part of Kurdish territory was ceded to Turkey, and the rest was under British and French mandate. Later the area became a part of Iraq and Syria. The fight for the rights and freedoms of Kurds are from the middle of the XIX century. Sometimes they managed to win, but the victory proved temporary. It should be noted that during the years of Kurds' struggle for the establishment of the state under the leadership of charismatic leaders like - Mahmoud Barzindzhi, Qazi Muhammad Mustafa Barzani, Abdullah Öcalan, Dzhallal Talabani the elite of Kurdish national liberation movement accepted a political experience of different kind: (1). active attempts and action to establish their own state without taking into account the specifics of the region and the particular historical moment always end by disastrous failure, and therefore Kurds have been prepared for all scenarios and ready to expect favorable; (2). They are expecting favorable situation without interest from outside and significant external support Knowing that is virtually impossible to form "independent Kurdistan", or the status of autonomy within the framework of a state; (3). Taking into account the 1- st and 2- nd factors involves further formation of foreign policy priorities of the Kurdish national liberation movement. Kurdish elite wait and used opportunity when in 2003 the situation changed. Now the Kurds have supports of the US.

The Kurds theoretically had three options: (1). Pan Kurdistan, when forces of Kurds South (Iraqi) and West (western) can join for the establishing of a Kurdish district of the great "Big Kandil", which would have combined the Kurdish land located in Iraq and Syria. On the one hand, this would create considerable Kurdish region, but on the other hand, the increased risks of superpowers' collision; (2). The maximum distance from purely Arab armed conflict and focus on protecting areas densely populated by Kurds, including the provision of military and other assistance to lih-Yazidi Kurds in Sinjar district and near the border with Turkey city of Coban. Besides becoming increasingly apparent that only military measures security problems in Iraq and the preservation of the state as a whole will not be able to solve. Anti Sunnis policy could involve Iraqi Kurds into a new civil war; the Kurdish leaders to discredit the Arab population in the future pose a problem in establishing relations with neighboring Arab-Sunni provinces; (3). Participation in US-led coalition.

This gives us draw some conclusions. Currently, there is a need for a new vision of international law, is able to provide a safer, more balanced and more equitable world order. The purpose of this "new" international law seems to have composed not only and not so much in maintaining the balance of interests of most states as to

provide the most common interests of mankind as a whole. In other words, the "new" international law is to regulate relations between states are not just for the benefit of their peoples, but also so that these interests do not conflict with the interests of humanity as a whole. In this regard, it appears that the main purpose of the "new" international law should recognize the stability of the global (universal) development that is safe, free, comprehensive and harmonious development of every individual, every nation and every state in harmony with the natural and social environment on based on equal rights and equal opportunities. The formation of "new" international law, visible, and will be the above-named solutions threefold objectives.

Key words: international relations, diplomacy, geoculture.

УДК 323.28(0):316.421(045)

Л. І. ЛЯСОТА

ФАКТОРИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізується поняття міжнародний тероризм як соціально-політичне явище, його основні ознаки, причини та умови відтворення в умовах глобалізації.

Ключові слова: міжнародний тероризм, глобалізація, транснаціональна злочинність, мережеві організації, інформаційні технології.

Лясота Л. І. Факторы детерминации международного терроризма в контексте процесса глобализации

Анализируется понятие международного терроризм как социально-политическое явление, его основные признаки, причины та условия воспроизводства в условиях глобализации.

Ключевые слова: международный терроризм, глобализация, транснациональная преступность, сетевые организации, информационные технологии.

Lyasota Lyudmila. Factors of determination the international terrorism in the context of globalization

The concept of international terrorism as a social and political phenomenon is analyzed, its main features, factors and conditions of reproduction in the context globalization are considered.

Key words: international terrorism, globalization, transnational crime, network organizations, information technologies.

Терористичні активність за останні два десятиліття, у тому числі в останні роки у Франції, Іраку, Сирії, Тунісі, Кувейті, Турції, які набули неабиякого резонансу у світовій спільноті, свідчить про те, що міжнародний тероризм як складний соціально-політичний феномен в умовах глобалізації набуває загрозуючих масштабів і може стати причиною системної кризи глобального рівня. Являючи собою транснаціональне системне явище, він виходить за межі національного рівня і може перетворитись на новий виклик для всього людства. Наслідком дій міжнародного тероризму, як правило, є дестабілізація міжнародної обстановки, провокація міжнародних конфліктів, загострення протистояння різних етнічних груп, народностей, держав. Тому причини виникнення цього феномена, динамічність розповсюдження, ескалація в умовах глобальних трансформацій стало предметом серйозних досліджень та багатьох наукових дискусій. Вироблення політики протидії міжнародному тероризму як на міждержавному, так і на локальному рівнях стало одним з важливіших завдань сучасності.

Дослідженню феномена тероризму в умовах глобалізації приділили свою увагу такі відомі зарубіжні вчені, як З. Бжезинський, С. Хантінгтон, Б. Хоффман, К. Шауб, Д. Уайнер, та ін. Серед російських дослідників, які займаються питаннями міжнародного тероризму, можна відзначити таких авторів, як О. Алексєєв, М. Горенштейн, В. Воронович, М. Делягін, П. Золотарєв, В. Кутирьов, С. Ляхів, В. Лукін, Г. Мірський, І. Міхєєв, Т. Мусієнко, Д. Ольшанський, Н. Сєдих, В. Хорос, В. Федотова та ін. Серед українських учених – В. Антипенко, М. Гуцало, С. Качур, В. Крутов, В. Ліпкан, С. Телешун, М. Шевченко та ін.

Аналіз існуючих джерел дає змогу зробити висновок, що проблема сучасного тероризму, його прояви, причини відтворення стали об'єктом наукової рефлексії істориків, політологів, соціологів, фахівців державного та військового управління. Разом з тим залишаються недостатньо вивченими проблеми каузальних зв'язків міжнародного тероризму та глобальних трансформацій, умови виникнення та поширення глобального тероризму в сучасних умовах.

Під тероризмом слід розуміти злочинне діяння, що полягає в застосуванні протиправних дій або в загрозі їх застосування відносно окремих осіб, групи осіб, матеріальних або нематеріальних об'єктів,

що супроводжується залякуванням населення і навмисним створенням обстановки страху, пригніченості, напруженості з метою ухвалення рішень, вигідних для терористів, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою і публічним характером здійснення¹. При цьому типи мотивацій терористів можуть бути різними: політико-ідеологічними (досягнення певних цілей у політичній боротьбі або у боротьбі за певну ідею); корисними як прагнення отримати матеріальні блага; емоційними, психопатологічними. Політико-ідеологічні мотивації, у свою чергу, можуть бути соціально - політичними, національними (сепаратистськими) і релігійними (фундаменталістськими).

У Законі України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 р. № 638-IV тероризм трактується як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає в свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення і органів влади або здійснення інших посягань на життя або здоров'я ні в чому не винних людей або загрози здійснення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей².

Найбільш характерними ознаками сучасного тероризму дослідники визначають: особливі методи терористичної діяльності, у тому числі, застосування насильства; знищення (пошкодження) майна або загроза заподіяння небажаних наслідків; публічність та пропагандистський характер терористичних акцій; безпосереднє нанесення шкоди інтересам одних суб'єктів, а метою суспільно-небезпечних дій є примушення до певної поведінки в інтересах терористів, інших осіб; тероризм спрямований проти переважаючих за потужністю більш розвинутих держав; підвищена суспільна небезпека.

Таким чином, тероризм – це систематичне використання крайнього насильства та загрози насильства для досягнення публічних та соціальних цілей. Терористичний акт демонструє суспільству безсилля влади; створює прецеденти активної непокори та силового протистояння владі; активізує опозиційні владі сили та настрої; наносить шкоду економіці, знижує інвестиційну привабливість країни, псує її імідж, знижує потік міжнародних туристів; підштовхує країну до радикалізації політичного курсу.

В енциклопедичних словниках міжнародний тероризм визначається як злочин насильницького характеру, що має міжнародний ре-

зонах і який направлено на залякування чи нанесення шкоди окремим особам чи людству в цілому задля досягнення своїх цілей, як правило, політичних. Український дослідник С. Телешун визначає міжнародний тероризм як відповідні дії груп громадян, однорідних або змішаних за національним складом, проти будь-яких осіб на території третіх країн³.

Можна виокремити наступні риси міжнародного тероризму:

- цілі терористів зачіпають інтереси декількох країн;
- злочин починається в одній країні, а закінчується в іншій;
- фінансування злочинної групи здійснюється іншою країною;
- жертвами терористичних актів стають громадяни різних країн та учасники заходів, які проводяться міжнародними організаціями;
- заподіяна шкода стосується декількох країн або міжнародних організацій⁴.

До суб'єктів міжнародного тероризму відносяться:

- недержавні терористичні структури, екстремістські міжнародні рухи лівої та правої орієнтації, націоналістичного або релігійно-політичного толку;
- організовані злочинні об'єднання, які займаються незаконною зовнішньоекономічною діяльністю, наприклад, наркобізнесом, міжнародні злочинці-найманці;
- окремі особи або групи осіб, які діють самостійно або за інструкціями держави;
- посадові особи держави, а також державні структури різних країн, які здійснюють таємні або явні терористичні дії проти інших держав або проти громадян іншої держави, які підтримують терористичні групи, діяльність яких спрямована на протистояння тих чи інших політичних або економічних систем⁵.

Дії міжнародних терористів можуть бути спрямовані проти міжнародних організацій та їх представників, іноземних державних органів та установ (або їх персоналу), а також проти інших держав, їх державних органів та суспільних установ, політичних та суспільних діячів, інших громадян, а також міжнародного транспорту та зв'язку, інших міжнародних об'єктів. Метою терористичних актів може бути провокація міжнародних конфліктів, силова зміна або дестабілізація суспільно-політичного устрою суверенних держав, усунення їх законних урядів, насильницька протидія самовизначенню народів,

встановлення більш вигідних умов для національних і транснаціональних корпорацій шляхом усунення економічних конкурентів.

За даними сумісного дослідження Інституту економіки і світу та Університету Меріленда “The Global Terrorism Index 2015”, починаючи з 2000 року у світі було скоєно понад 61 000 терористичних актів, в яких загинуло більш ніж 140 000 людей. Саме минулий 2015 рік відзначився масштабним зростанням терактів за останнє десятиліття. Найбільшу терористичну активність проявляють такі організації, як Ісламська держава (ІД), Боко Харам, Аль Каїда і Таїбан. На їх долю припалає більше 66% всіх смертей у результаті терористичної діяльності⁶.

За оцінками експертів нині у світі нараховується від 100 до 500 терористичних організацій⁷. Вони підтримують між собою постійні контакти, які спрямовані на підготовку та здійснення терористичних актів, обмін інформацією і фінансове забезпечення злочинної діяльності. Ми погоджуємося з думкою української дослідниці М. Гуцало про те, що сучасний міжнародний тероризм являє собою складне системно-соціальне явище, яке формується на міжнаціональних зв'язках терористичних угруповань як однієї, так і декількох країн, а також за участю представників окремих держав. Системність міжнародного тероризму є визначальною його рисою і передбачає обов'язкове формування відповідної ідеологічної оболонки; організованість; професіоналізм; наявність інфраструктури забезпечення й відтворення терористичного потенціалу (фінансового, матеріально-технічного, бойового, пропагандистського, кадрового та ін.)⁸. Все це дає підстави говорити про глобалізацію тероризму.

Останнім часом вчені – терологи приділяють багато уваги проблемі причин тероризму та умов його виникнення і розповсюдження. Аналізуючи проблеми становлення та поширення міжнародного тероризму, очевидно, що процеси глобалізації в соціально-економічній сфері, які є базовою умовою та стратегічним напрямком розвитку людства у ХХІ ст., детермінують тероризм як особливу форму глобального конфлікту. Глобалізація є досить складним і суперечливим явищем. З одного боку, глобалізація прискорює позитивні зрушення в економіці, сприяє інтернаціоналізації різноманітних сфер суспільного життя народів та держав, формує єдиний відкритий економічний та інформаційний простір, завдяки

чому зростає економічна, фінансова, комунікаційна взаємозалежність країн. З іншого, вона виступає чинником загрозливих тенденцій, які пов'язані із загостренням міжнародних конфліктів, становленням міжнародної злочинності, активізацією екстремістських та шовіністичних настроїв, зневагою до моральних цінностей у зв'язку з розповсюдженням культу матеріального успіху.

Серед різноманітних соціальних процесів, які в умовах глобалізації детермінують широкі масштаби застосування насильства, в тому числі у формі тероризму, дослідники називають прогресуюче загострення соціально-економічної диференціації й нерівності в різних країнах і регіонах світу; подальше наростання дисбалансу інтересів, потреб та цінностей між державами і народами; поширення тенденцій диктату й подвійних стандартів у практиці міжнародних відносин; становлення національного й релігійного екстремізму як політичного чинника міжнародного життя; зниження рівня контролю за доступом до новітніх технологій виробництва зброї масового ураження; посилення інформаційно-психологічної агресії проти населення й урядів країн світу; загострення процесів духовної деградації суспільства⁹.

Інші вчені у якості основних умов виникнення тероризму в сучасних умовах визначають: по-перше, формування інформаційного суспільства, тому що терористичний акт потребує загальнонаціональної, або глобальної аудиторії. По-друге, виникнення тероризму пов'язано з природою технології, техногенне середовище стає більш складним та вразливим. Наступна причина пов'язана з розмиванням традиційного суспільства і формуванням модернізаційного, орієнтованого на ліберальні цінності. Теракти свідчать про неможливість влади гарантувати життя, здоров'я та спокій громадян, тобто влада є відповідальною за це. В цьому полягає сутність політичного шантажу, який використовують терористи. Четвертою умовою є реальні історичні проблеми, які виникають у ході історичного розвитку, тобто сепаратистські та національно-визвольні рухи, а також релігійні, етнічні, ідеологічні конфлікти¹⁰.

Слід відзначити, що теза про зв'язок економічної глобалізації з поширенням тероризму у сучасному світі є дискусійною. З одного боку, розширення торгівельних зв'язків сприймається як фактор посилення незаконного ввозу зброї міжнародними терористичними

угрупкуваннями, неконтрольованого фінансування міжнародних терористичних мереж. Ризики фінансової глобалізації, становлення глобальної інфраструктури незаконного відмивання грошей як джерела фінансування міжнародного тероризму та контролю за цим процесом, є предметом політичного аналізу багатьох досліджень. Так, Д. Уайнер, вважає, що розширення можливостей фінансування діяльності терористичних груп є результатом нетранспарентності грошових потоків та платежів, які здійснюються у межах, створених глобалізацією, фінансової системи. Фінансова нетранспарентність (непрозорість фінансових трансакцій) є, на його думку, причиною ряду соціальних дисфункцій, до яких відносяться як тероризм, так і конфлікти та нестабільність у розвитку суспільства та держави¹¹. З іншого боку, достатньо широкий інтерес в сучасній політологічній літературі викликає позиція вчених, які стверджують, що економічна глобалізація впливає на скорочення динаміки зростання транснаціонального тероризму, сприяє вирішенню проблеми соціальної нерівності, тим самим знищуючи його соціальну базу. Результати досліджень, представлені в роботах Куінлі Шауба, демонструють, що глобалізація створює умови для економічного розвитку, який опосередковано сприяє зниженню ризику міжнародного тероризму та здійснення терористичних актів на території країни, що проводить відкриту економічну політику¹². Хоча ця точка зору є відносно новою і не дуже поширеною, вона викликає інтерес своєю конструктивністю у плані розробки економічних стратегій протидії тероризму.

В останні десятиліття міжнародний тероризм, обумовлений процесами глобалізації, зазнав значної трансформації, що зробило його одним з основних загроз суспільної безпеки. Ефекти глобалізаційних процесів призвели до певних наслідків, які виступають факторами детермінації транснаціонального тероризму та його якісних змін.

По-перше, відзначимо, що однією з ознак нашої епохи є значна диференціація держав за рівнем розвитку. Причому дистанція між країнами, які розвиваються, і знаходяться на доіндустріальній або індустріальній стадії розвитку, і постіндустріальними, не скорочується, а зростає і набуває нових якостей. Сам по собі факт диференціації держав на багаті і сильні та на бідні і слабкі є дестабілізуючим та конфліктогенним чинником розвитку міжнародної системи. Аси-

метрія проявляється не тільки в різності потенціалів, а і в різних статусах сторін. Оскільки політика з позиції сили залишається одним з основних інструментів у системі міжнародних відносин, то тероризм виступає як форма асиметричної відповіді більш слабкої з точки зору параметрів військово-політичної могутності країни на силовий тиск більш потужних державних машин. Практична відсутність можливості вести бойові дії з регулярними збройними силами розвинутих держав спонукає недержавні суб'єкти до ведення неконвенціональної (терористичної) війни. Сучасний тероризм можна охарактеризувати як особливий вид війни, який обумовлений незрівняними військовими, економічними, фінансовими та культурно-цивілізаційними потенціалами постіндустріальних та традиційних суспільств, які виступають суб'єктами глобального конфлікту.

По-друге. Процеси глобалізації сприяють загостренню соціально-економічної диференціації й нерівності в різних країнах і регіонах світу, появі міграційних потоків з бідних країн в більш багаті та цивілізовані. При цьому мігранти, потрапляючи в нові умови, в силу недостатнього рівня освіти, творчого потенціалу, соціальної дезадаптованості поповнюють ряди аутсайдерів, найменш забезпеченої та соціальнонезахищеної страти суспільства. Психологічна фрустрація, невиправдана надія створюють передумови для використання цих верств населення в інтересах транснаціональних кримінальних структур та міжнародного тероризму. Для створення потенційної соціальної бази тероризму часто використовують релігійний фактор, наприклад, ісламські вірування екстремістського толку. У терористичну сферу можуть також долучатися і представники корінного населення країни, які теж визнають безперспективність свого положення.

По-третє. Світові глобалізаційні процеси супроводжуються і детермінуються розвитком інформаційних технологій, які роблять світ більш взаємозалежним та прозорим. Інформаційні технології та системи виступають фактором розвитку постіндустріальних країн і засобом інформатизації для країн, що розвиваються. Саме через них населення бідних країн усвідомлює регіональну соціально-економічну нерівність і власне маргінальне положення у системі міжнародного розвитку. Це викликає неприйняття, заздрість, ненависть, особливо ці настрої характерні для мусульманського світу, які суб-

лімуються у форму терористичної діяльності. Інформаційна прозорість світу чітко демонструє диференціацію в умовах життя, що провокує насильницькі форми дії.

Зазначимо також, що розвиток інформаційних технологій розширює можливості терористичних організацій для самовідтворення та впливу на масову свідомість. Завдяки засобам масової комунікації швидко розповсюджується інформація про теракт, доводяться до суспільства вимоги терористів, здійснюється маніпуляція масовою свідомістю через перманентну підтримку стану страху, що в цілому нагадує широкомасштабну інформаційну війну. Також, інформаційні технології дають можливість ефективно організовувати взаємодію та управління діями терористичних угруповань, здійснювати управління фінансовими потоками, отримувати інформацію про потенційні об'єкти терористичних акцій в будь-якому кутку світу. Враховуючи, що сучасний тероризм тісно пов'язаний із ЗМІ, як наслідок, з досягненнями в області інформаційних технологій, слід очікувати зростання міжнародної терористичної діяльності.

Активне втілення інформаційних технологій призвело до трансформації структури сучасного суспільства. З'явилися нові функціональні структури, основою яких стає мережа. Нові міжнародні терористичні організації адаптувалися до передових принципів самоорганізації, створив транснаціональні мережеві організації. Вони пристосувалися до корупційних практик, проникають в органи влади та управління, здатні до усталеності та регенерації. На відміну від жорстко централізованих організацій (побудованих на принципах ієрархії), вони є більш гнучкими та життєздатними. Так, терористична організація «Аль-Каїда» — це мережева структура, яка не має єдиної зони базування, її фінансові засоби розташовані по різних географічних ареалах. Вона не несе будь-яких зобов'язань перед населенням тих чи інших країн, перед своїми рядовими членами, не є обмеженою у виборі цілей та засобів. До недавнього часу мала приховану підтримку від своїх прибічників навіть в США та в країнах Західної Європи.

По - четверте. Одним з аспектів глобалізації стало прискорене зростання та поширення транснаціональних кримінальних структур. Тобто мережеві структури стали основою і світових злочинних організацій. При цьому вони набули впливу, що порівнюється з по-

тугою транснаціональних корпорацій і навіть окремих держав. Нагадаємо, що будь яка транснаціональна структура переслідує свій власний інтерес, який не завжди співпадає з державним. Для ТКС наявність слабкої держави, внутрішніх військових конфліктів - це можливість отримувати фінансові засоби через організацію наркотрафіка, постачання зброї, утримання бандформувань, підготовки терористичних угруповань та терористичних актів. Терористам вдалося задіяти у своїх цілях транскордонні фінансові потоки, які слабо контролюються, виконуючи певні види послуг для кримінальних синдикатів, а також беручи безпосередню участь у протизаконному бізнесі, іноді зберігаючи при цьому свою автономність. Так, згідно опублікованих оцінок, сукупний бюджет у сфері терористичної активності коливається від 5 до 20 млрд. доларів в рік. Дослідники відзначають, що сучасні терористичні угруповання (ФАРК, ЕЛН), що діють в країнах Латинської Америки, тісно співпрацюють з ділками колумбійського наркотрафіка. За даними латиноамериканської преси, протягом 2000 - 2001 років спостерігалися неодноразові контакти між представниками ФАРК та ліванською „Хезболлою”. Під прикриттям контрабандної торгівлі укладалися багатомільйонні оборудки з продажу зброї і наркотиків. Ця ситуація віддзеркалює сучасні загальносвітові тенденції посилення тіньових процесів кримінального характеру – економічної злочинності і корупції¹³.

По-п'яте. Глобалізаційні процеси сприяли зростанню національної самосвідомості, поширенню сепаратистських рухів, активізації національного та релігійного екстремізму як фактору міжнародного життя. Однією з складових конфліктогенності процесу глобалізації полягає в активному нав'язуванню західних цінностей, очікуючи їх беззаперечного прийняття, пропаганди вестернізованої мас-культури та еталонів суспільства споживання. Ця політика нав'язування певного образу життя та поспішної універсалізації культурно-цивілізаційного простору утискає та ігнорує національну гідність та самобутність представників інших цивілізацій, призводить до фрустрації національно - патріотичних почуттів. Західна культурна інтервенція в ісламський світ загострює внутрішні протиріччя, сприяючи деградації політичних систем, руйнації моральних та традиційних цінностей. Виникнення ісламського радикалізму, який ідеологічно "підживлює" міжнародний

тероризм, є відповідною реакцією на настирливу політику вестернізування мусульманського світу.

Події 11 вересня 2001 р. у США продемонстрували світові новий рівень суїцидного тероризму, основним суб'єктом якого став децентралізований, транснаціональний релігійний екстремістський рух. Ідеологи цього руху розробили політичну доктрину, яка обґрунтовує цілі і методи його діяльності, в основі якої радикальна інтерпретація «салафітських» ідей. Український дослідник цього феномену С. Качур визначає умови, що сприяли ескалації транснаціонального суїцидного тероризму, розширенню його соціальної бази. Це збройні конфлікти, соціальна відчуженість молоді, низький рівень конфесійних знань у суспільстві, що на руку проповідникам «чистоти» віри. Провокують посилення радикальних настроїв мусульманської молоді й прояви ісламофобії, неповаги до релігійних почуттів, традицій мусульман, ігнорування культурного плюралізму («вестернізація», «євроцентризм»), поширені на Заході негативні стереотипи в уявленнях про іслам, упередженість в оцінках неоднорідного руху ісламського відродження, факти брутального порушення прав людини в «боротьбі з тероризмом»¹⁴.

Сучасний тероризм в якості ідеології активно використовує релігійний фактор, але не треба забувати, що часто за релігійними лозунгами приховують соціально-політичний або економічний інтерес. Екстремістські терористичні угруповання взяли на озброєння тоталітарну ідеологію радикального ісламу з досить вільним трактуванням деяких положень цієї релігії для прикриття насильницьких людиноненависницьких діянь. Зазначимо, що ступінь поширення впливу цієї войовничої ідеології, яка пропагує культ насильства, на свідомість людей визначатиме у подальшому перспективи міжнародної терористичної активності.

Міжнародний тероризм являє собою складне суперечливе явище, яке набуває характеру однієї з глобальних проблем людства і загрожує світовому та внутрішньодержавному порядку. Будучи безпосередньо пов'язаним з динамічним процесом глобалізації, його ескалація детермінується багатьма причинами, серед яких соціально-економічні, політичні, культурні, технологічні, психологічні та інші. Наукова рефлексія стосовно аналізу факторів, причин, передумов виникнення та поширення тероризму, сприяє виробленню

стратегії її попередження. Очевидно, що усунення причин (економічних, соціокультурних), що обумовлюють терористичну активність, є довготривалим процесом і не можливим без вирішення проблеми подолання бідності, успішної адаптації суспільств до глобалізаційних процесів. Це залишається не визначеною перспективою для багатьох країн, бо потребує вироблення нових інституціональних та соціокультурних моделей модернізації, формування механізмів цивілізованого політичного діалогу. Стратегія протидії тероризму повинна базуватися на поєднанні легітимних силових та політичних методах. Політичні механізми засновані на дипломатичних відносинах та міжнародному співробітництві, конструктивної участі, засобах по забезпеченню безпеки та ін. Розробка комплексної системи заходів щодо превенції цього явища має передбачати координацію зусиль як міжнародних, так і регіональних організацій, конструктивної взаємодії держави і громадянського суспільства.

1. Михеев И. Р. Терроризм: понятие, ответственность, предупреждение [Електронний ресурс] / И.Р.Михеев. – Режим доступу : <http://kiev-security.org.ua/box/4/123.shtml> **2. Відомості** Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180. **3. Телешун С.** Сучасний тероризм: українські реалії / С.Телешун // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 163. **4. Горенштейн М.** Терроризм – глобальная проблема современности. [Електронний ресурс] / М. Горенштейн. – Режим доступу : <http://www.proza.ru/2010/07/24/901> **5. Василенко В.И.** Международный терроризм как проявление глобальных противоречий [Електронний ресурс] / В.И.Василенко, В.Н. Теслев. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.ru/globalization/mezhdunarodnyj-terrorizm/> **6. Global Terrorism Index 2015.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.visionofhumanity.org/#/page/our-gti-findings> **7. Печенюк І.С.** Сутність і витоки міжнародного тероризму / І.С. Печенюк, М.М. Шевченко // Воєнна історія. – 2004. – № 4 - 6. – С. 39 – 53. **8. Гуцало М.Г.** Сучасний міжнародний тероризм як системне явище: тенденції, фактори, шляхи протидії. [Електронний ресурс] / М.Г. Гуцало. – Режим доступу : http://revolution.allbest.ru/international/00294369_0.html **9.** Там само. **10. Горенштейн М.** Цит. работа. **11. Лукин В.Н** Глобализация и международный терроризм: профили и стратегии управления рисками [Електронний ресурс] / В.Н. Лукин, Т.В. Мусиенко. – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/570/58/> **12.** Там же. **13. Гуцало М.** Процеси глобалізації і деякі чинники ескалації терористичних проявів / М. Гуцало // Політичний менеджмент. — 2007. – № 6 (18). — С. 126. **14. Качур С. І.** Суїцидний тероризм як транснаціональне соціально–політичне явище [Електронний ресурс] /

Lyasota Lyudmila. Factors of determination the international terrorism in the context of globalization

The article analyzes the concept of international terrorism as a socio-political phenomenon, its main characteristics, causes and conditions of reproduction in the context of globalization.

International terrorism is defined as a violent crime that has international resonance and which is aimed at intimidating or harming individuals or humanity as a whole to achieve their goals, usually political. Systematicity of international terrorism is its defining feature and foresees the formation of corresponding ideological shell; system of organization; professionalism; availability of infrastructure maintenance and reproduction of terrorist capabilities (financial, logistical, militant, propagandist, personnel, etc.).

Being directly related to the dynamic process of globalization, its escalation is determined by many factors, including socio-economic, political, cultural, technological, psychological and others. The author analyzes the effects of globalization that led to certain consequences which are the factors of the determination of transnational terrorism and its qualitative changes.

Firstly, it is a significant difference in terms of state development. The fact of differentiation states on the rich and powerful and the poor and the weak is destabilizing and conflict factor of the international system. Since power politics remains one of the main tools in international relations, terrorism acts as a form of asymmetric answer weaker in terms of the parameters of military and political power of the country on a power pressure and more powerful state mechanisms.

Secondly, the processes of globalization are contributing to the migration flows from poor countries to richer and more civilized. These migrants because of the social disadaptation join the ranks of outsiders, which are the least secured and socially unprotected stratum. This stratum is often used for the benefits of transnational criminal networks and international terrorism.

Thirdly, the world globalization processes are determined and are accompanied by the development of information technologies that clearly demonstrate differentiation in living conditions, provoking violent forms of action and enhance the terrorist organizations to self-reproduction and the impact on public consciousness. They also provide an opportunity to organize and control the actions of terrorist groups and manage financial flows, to obtain information about potential targets of terrorist actions in any corner of the world.

Fourthly, one aspect of globalization was the rapid growth and spread of transnational criminal networks. The search of financial self-sufficiency terrorist networks leads to dangerous tendencies of actual merging the transnational crime, transnational financial business with terrorist organizations.

Fifthly, globalization processes contributed to the growth of national consciousness, the spread of separatist movements, and intensification of national and religious extremism as a factor of international life. Western cultural intervention in the Muslim

world exacerbates internal conflicts, promoting the degradation of the political system, the destruction of moral and traditional values. The emergence of Islamic radicalism, which ideologically "fueled" international terrorism, is a response to importunate policy of westernization the Muslim world.

The article emphasizes that modern terrorism is actively using the religious factor as an ideology, but often social, political or economic interest is hidden behind religious slogans. Extremist terrorist groups have adopted a totalitarian ideology of radical Islam with free interpretation of some statements of this religion as a cover for violent and misanthropic acts.

The elimination of reasons (economic, social and cultural) that contribute to terrorist activity is a long process and impossible without solving the problem of poverty reduction, the successful adaptation of societies to globalization. The strategy to counter terrorism should be based on a combination of legitimate methods and political power. Political mechanisms based on diplomatic relations and international cooperation, constructive participation means to ensure the security and others. Development of the integrated system of measures for prevention of this phenomenon should include coordination as international and regional organizations, constructive interaction between state and civil society.

Key words: international terrorism, globalization, transnational crime, network organizations, information technologies.

УДК 32.02:01.8 (47)

Абд Ельмонеїм Резек Абуржейла САМЕР

МІЖНАРОДНІ ПОЗИЦІЇ У ПИТАННІ СТАВЛЕННЯ ДО СИРІЙСЬКОЇ КРИЗИ

Висвітлюються міжнародні позиції зацікавлених країн, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй щодо сирійської кризи. Розкрито специфіку участі регіональних гравців у сирійському конфлікті – Туреччини, Ірану, Лівану, Іраку. З'ясовано чинники і характер деструктивних дій Російської Федерації щодо підтримки режиму Б. Асада, а також плюралістичні підходи Сполучених Штатів Америки і Європейського Союзу. Розкрито намагання ООН, спрямовані на врегулювання конфлікту.

Ключові слова: сирійська криза, військова інтервенція, мирні ініціативи, гуманітарна допомога.

Самер Абд Эльмонеим Резек Абуржейла. Международные позиции в вопросе отношения к сирийскому кризису.

Освещаются международные позиции заинтересованных стран, Европейского Союза и Организации Объединенных Наций по сирийскому кризису. Раскрыта специфика участия региональных игроков в сирийском конфликте – Турции, Ирана, Ливана, Ирака. Выявлены факторы и характер деструктивных действий Российской Федерации по поддержке Б. Асада, а также плюралистические подходы Соединенных Штатов Америки и Европейского Союза. Раскрыты попытки ООН, направленные на урегулирование конфликта.

Ключевые слова: сирийский кризис, военная интервенция, мирные инициативы, гуманитарная помощь.

Samer Abd Elmoneyim Rezek Aburzheyla. International positions to the Syrian crisis.

It reflects the international position of the countries concerned, the European Union and the United Nations on the Syrian crisis. The specific involvement of regional players in the Syrian conflict - Turkey, Iran, Lebanon, Iraq. It is found in nature factors and destructive actions of the Russian Federation in support of regime B. Assad and pluralistic approaches the United States and the European Union. Reveals the efforts of the United Nations aimed at resolving the conflict.

Key words: Syrian crisis, military intervention, peace initiatives, humanitarian assistance.

Актуальна на сьогодні сирийська криза, яка бере свій початок з 2011 року, не є точкою зіткнення регіональних і міжнародних систем. Це скоріше «тріщина», яка утворилася в результаті встановлених сирийським режимом за останні десятиліття нормативно-правових положень і політичних директив які не забезпечують правильний поділ влади і не відповідають загальноприйнятим політичним нормам. Діючий режим власними силами прагнув відновити владу, відмовляючи арабському світові у врегулюванні проблеми шляхом використання їхніх ініціатив та місії спостерігачів. Відсутність регіональних міжнародних мирних ініціатив у вирішенні сирийського конфлікту, а також незначні зусилля Організації Об'єднаних Націй щодо припинення насильства є основними чинниками, які перешкоджають швидкому вирішенню проблем сирийської кризи, беручи до уваги наявні амбіції і міжнародні інтереси. Ситуацію в Сирії неможливо порівняти

з локальними конфліктами. Її резонанс відчутний від Ірану до Лівану, зважаючи на велику кількість спостерігачів і послідовників, а також розробку сценаріїв щодо пошуку політичного компромісу задля врегулювання зазначеної кризи. Виходячи з цього, варто з'ясувати ключові регіональні й міжнародні позиції.

Туреччина. Позиція турецького уряду щодо Сирії значною мірою відрізняються від позицій інших країн. Починаючи з того моменту, коли сирійці вийшли на вулиці, вимагаючи свободи, гідності та демократії, Туреччина підтримала їхні вимоги. Перед усім цим, сирійсько-турецькі відносини були дуже обмеженими. Спільним інтересом був лише значний обсяг торговельного обміну між двома країнами. Сирія намагалася допомогти Туреччині вийти на ринок арабських суспільств і відкрити двері для її подальшого впливу на арабські країни. Чому ж тоді Туреччина пожертвувала цими досягненнями, схилившись до підтримки повстанців? Звичайно, можна сказати, що демократія в Туреччині орієнтована на підтримку боротьби сирійського народу за справедливість. Однак, загальновідомо, що основою міжнародних відносин є інтереси. У цьому контексті можна стверджувати, що Туреччина шукає життєвого простору для демократичних інтересів, щоб тиснути на Євросоюз з метою досягнення членства в ньому. До того ж, зі збільшенням темпів кризи в Сирії збільшилася і кількість сирійських біженців, зокрема, на території Туреччини. Її населення стверджує, що державне втручання турецького уряду зобов'язане покласти край кризі, навіть якщо доведеться забезпечити військову підтримку.

Турецька військова інтервенція в Сирії вимагає легального міжнародного політичного прикриття, а також прийняття відповідних рішень турецьким парламентом. З огляду на російську і китайську позиції в Раді Безпеки ООН, таке забезпечення неможливе в осяжному майбутньому. Що стосується питання про можливість досягнення парламентської підтримки, то вона теж залишається під питанням.

Іран. Характеризуючи офіційну позицію Ірану по відношенню до кризи в Сирії, можна спостерігати, що з моменту початку акції протесту та революції ця країна повністю підтримувала сирійським режим як у підході до внутрішньої, так і до зовнішньої політики. Однак, потураючи сирійському режиму в непримиренності, Іран

усвідомлює можливість падіння сирійського союзника, що буде мати дуже серйозні наслідки для іранського регіону, оскільки Сирія є найбільш важливою точкою дотику між Іраном, Хезболла і Хамас. Це означає, що Іран втратить не лише всі договори з Сирією, а й можливість використовувати інші важливі документи, тиск яких застосовується час від часу в реалізації регіональних проєктів, а також у маневруванні між Заходом і США з ядерного досьє. За попередніми даними, можна сказати, що Іран, як і раніше, буде зацікавлений в абсолютній підтримці сирійського режиму.

Ліван. Ця країна є однією з найбільш постраждалих від сирійської кризи в регіоні. Події в Сирії відображаються на Лівані як у плані безпеки, так і в політичному, економічному та соціальному плані, враховуючи історичні відносини між двома країнами. З моменту здобуття незалежності Лівану від французького протекторату Сирія відмовляється визнати його незалежність, хоча завжди намагалася бути сильною, щоб брати участь у ліванській грі. Вона підтримує громадянську війну в Лівані та за її межами, впливаючи таким чином на політичну і соціальну ситуацію. Це викликає гнів ліванських політиків і міжнародного співтовариства. З іншого боку, та територія Лівану знаходиться велика кількість сирійських біженців, підрахувати кількість яких ліванський уряд не в змозі, не кажучи вже про надання їм допомоги. Зважаючи на широке розмаїття віросповідань і сект у Лівані, більшість з яких підтримують сирійський режим і його союзників, уряд Лівану оголосив сирійський конфлікт внутрішньою справою, закликаючи до примирення, щоб уникнути наслідків цієї кризи¹.

Залишається відкритим питання про те, чи в змозі Ліван залишитися невтягнутим у сирійський конфлікт, якщо останній триватиме в найближчі роки. Хоча нестабільні джерела в Лівані залишаються, він має багато сильних перспектив протягом сирійського конфлікту. Існують певні елементи і механізми для поглинання напруженості, які досі роблять його успішним у стриманні кризи і уникненні краху та надають допомогу в управлінні ризиками. Потрібно також зважати на здатність країни підтримувати стабільність у короткостроковій перспективі, хоча серйозні довгострокові ризики залишаються.

Ірак. Щодо кризи в Сирії Ірак дав менше підтримки для системи і не так вороже поставився до опозиції. Ірак посилює заходи безпеки

на кордоні з Сирією, дозволяючи при цьому проходження іракських збройних груп на сирійську територію для участі в конфлікті з правлячим режимом. Іракська влада закриває кордон для сирійців, у тому числі біженців, підкреслюючи, що більшість сирійських біженців є курдами і знаходяться в північній частині Іраку. В контексті заходів дозволяється використовувати територію Іраку в повітряному просторі для проходження товарів, зброї і боєприпасів з Ірану і Північної Кореї. Більшість сирійсько-іракських кордонів слабо забезпечені військовими, а також пов'язані з Аль-Малікі та курдськими силами безпеки, які відповідають за контроль іракських провінцій, прилеглих до кордону з Сирією, що означає створення сприятливих умов для організації джихаду. Особливо це стало можливим після виведення американських військ і безпідставності обґрунтування їхньої присутності в Іраку. Але немає сумнівів, що процвітання цієї джихадистської організації та підвищення її ролі в Сирії залишить негативний відбиток на загалом стабільній іракській політичній сцені.

Російська Федерація. Позиція Росії щодо кризи в Сирії зводиться до підтримки сирійського режиму, незважаючи на арабський та міжнародний осуд щодо застосування ним репресій, які суперечать правилам та нормам людського життя. Росія зірвала реалізацію арабських планів та інтересів, спрямованих на вирішення сирійської кризи і досягнення деяких із вимог опозиції щодо засудження насильства. Росія постачає сирійському режиму зброю, всебічно підтримує сирійську армію, включаючи підготовку, оснащення, інформацію, захист. Росія пішла настільки далеко, наскільки це можливо для підтримки сирійського режиму, включаючи участь авіації і військово-морських сил².

Москва дала режиму Асада шанс для політичного маневру, мобілізації дипломатії. Спекулюючи сирійською кризою, вона прагне використовувати право вето щодо всіх проектів резолюцій, представлених країнами Заходу в Раді Безпеки, які намагатимуться засудити сирійський режим, а також матиме можливість стримувати вжиті заходи проти нього. Те, що робить Москва, означає запобігання падіння Сирії, оскільки вона залишається єдиним союзником Росії в регіоні. Росії вдалося використати право вето в Раді Безпеки ООН на захист сирійського режиму в прийнятті рішення щодо організації міжнародної військової кампанії із захисту цивільного на-

селення вздовж лінії розмежування з такими країнами як Боснія, Косово та Лівія, яка виникла внаслідок попередніх внутрішніх конфліктів.

Таким чином, підтримка Росією режиму Асада є досить ваговою і буде тривати до тих пір, поки існують життєво важливі інтереси Росії у регіональній геополітиці або в процесі напружених стратегічних відносин зі Сполученими Штатами та іншими західними країнами.

Сполучені Штати Америки. Позиція США відносно сирійської кризи зводиться до можливості говорити про вірогідність спонтанного політичного рішення і загрози додаткових дій. Заяви адміністрації США вимагають покласти край насильству і відкрити коридори для гуманітарної допомоги. Однак, вони відкривають двері лише для американського міністерства оборони, у тому числі нанесення військових ударів. Все це лише звужує можливості дипломатичного вирішення конфлікту.

Немає жодних сумнівів, що існує багато американських розрахунків та міркувань, пов'язаних зі ставленням до сирійської революції. Однак причини, пов'язані з фінансовою кризою в США, наближенням президентських виборів, змусили Вашингтон відступити³. Аналітики вважають, що підхід Вашингтона до сирійської кризи жодним чином не означає підтримання існуючого режиму. Для збільшення політичного та дипломатичного тиску на міжнародних і регіональних форумах США повинні відвести головну роль регіональним країнам – Туреччині і державам Перської затоки, а також підключити Лігу арабських держав і, найголовніше, заручитися підтримкою сирійської опозиції. На місці колишньої влади Вашингтон прагне бачити саме сирійську опозицію. Він закликав Туреччину прийняти передові позиції і відійти від ролі посередника в кризі⁴.

Американська позиція сьогодні схиляється до можливості розуміння з існуючою системою, прийнявши зміни її поведінки, зниження військового потенціалу та залучення регіональної й міжнародної політики Ірану. Проте, Сполучені Штати стикаються з іншою проблемою – як боротися з новим балансом сил у Сирії в разі падіння режиму Башара аль-Асада. Налічується понад 300 незалежних опозиційних груп, які здатні до координації або співробітництва. На додаток до цього майже чверть цих організацій чи

збройних груп належать до Аль-Каїди і рухів джихадистів. Вашингтон також побоюється, що може виникнути ймовірність використання ісламістами великої кількості хімічної зброї, що знаходиться у розпорядженні режиму Асада.

Європейський Союз. Зважаючи на події, які відбуваються в Сирії, ЄС закликає до миру. З боку ЄС, починаючи від моніторингу ситуації, з самого початку гучно лунали заклики до стриманості, а потім засудження підбурювання до революції і підтримки сирійської опозиції. Європейський Союз простягнув руку великим державам, щоб вони втрутилися у внутрішні справи Сирії, як це раніше сталося в Лівії. Це співпало з початком підписання договору ЄС в Лісабоні щодо подолання сирійської кризи, а також про розвиток нової структури зовнішньої політики в Європейському Союзі. Лісабонський договір покликаний полегшити застосування зовнішньої політики Європейського Союзу більш послідовно, ефективно і дієво. Але виявляється, що реальність дуже відрізняється від дійсності, тому що Лісабонський договір робить процес зовнішньої політики ЄС зосередженим в руках «великої трійки», а саме Франції, Німеччини та Великобританії.

Гуманітарна допомога частково сформувала відповідь Європейського Союзу щодо насильства в Сирії, яка стосується допомоги населенню країни, а також переміщеним особам і біженцям. Наступним кроком стало запровадження торгових і фінансових санкцій, які, безумовно, негативно впливають на окремих персонажів режиму Асада, хоча це не стало вирішальним чинником через обмежений розмір торгівлі та інвестицій між Сирією та Європейським Союзом. На політичному рівні Європейський Союз бере активну участь у Раді Безпеки ООН, підтримуючи друзів Сирії. Політика ЄС визнає, що ситуація в Сирії не викличе великого резонансу у європейській громадськості, за винятком відповідальності на гуманітарному рівні. Зі швидкими темпами ескалації кризи в Сирії у ЄС з'явилися нові політичні погляди і точки доступу до того, що називається в політичній літературі як «глухий кут». На його горизонті виникають модернізовані уявлення, мета яких знайти безпечний вихід з нестабільного становища Сирії⁵.

Організація Об'єднаних Націй. Роль ООН у сирійській кризі – винятково політична. Не зважаючи на те, що вирішення міжнарод-

ної проблеми є головним завданням у Раді Безпеки ООН, вона постійно перебуває під впливом міжнародного балансу сил, оскільки кожна з конфліктуючих сторін виявляє свої власні інтереси відносно існуючої ситуації. З цієї ж самої причини відхиляється будь-яке рішення за межами Організації Об'єднаних Націй. Звідси можна зробити висновок, що потрібно розвивати певні дії у напрямку пошуку відповіді на прохання Ліги арабських держав відправити миротворчі сили в Сирію. Організація Об'єднаних Націй в консультаціях з низкою країн обговорила можливість відправки міжнародних миротворців до Сирії. Такі кроки викликали багато проблем і труднощів, серед яких виділяються наступні.

1. Можливість відправки міжнародних військ на сирійську територію становить собою значну проблему для Організації Об'єднаних Націй, оскільки вона не має додаткових резервів, що означає виведення частини власних військ, дислокованих по всьому світу для того, щоб забезпечити необхідні для підготовки та відправки у Сирію війська.

2. Мають місце значні розбіжності інтересів щодо втілення цієї пропозиції між сильними міжнародними сторонами. Росія заявила, що може швидко вирішити кризову ситуацію; Великобританія, в свою чергу, оголосила, що вона має чітке бачення припинення конфлікту і здатна надати власний план дій; що стосується Китаю, то він утримувався від чіткого висловлення своєї позиції.

3. Одним із найбільш важливих завдань, які стоять перед будь-якими міжнародними сторонами в цій ситуації є проблема згоди головних сторін конфлікту і приймаючої країни. Все це є надзвичайно складно, оскільки сирійський режим наполегливо відмовляється від пропозиції відправки миротворців до Сирії в цілому, точно так, як це було в минулому році, і відхиляє прийняте Лігою арабських держав рішення, яке закликала Раду Безпеки направити міжнародні війська в Сирію. Саме це є головною перешкодою для реалізації даної угоди, оскільки відправка миротворчих сил в будь-якому разі потребуватиме співпраці з сирійським режимом.

Звідси, можемо сказати, що сирійська криза потребує негайного узгодження міжнародних і арабських зусиль на чолі з Організацією Об'єднаних Націй та організацій з надання гуманітарної допомоги (Арабською організацією Півмісяця, Комісії Червоного Хреста, Лікарів

без кордонів) з тим, щоб збільшити надання допомоги постраждалим під час конфлікту. Необхідно забезпечити допомогу, хоча б тимчасово, оскільки невідомо, коли буде прийнято узгоджене рішення, яке припинить цю кризу і покладе край стражданням сирійського народу. І не важливо, чи буде це одна зі сторін, чи міжнародне співтовариство, головне – домовитися про механізм вирішення проблеми.

Як висновок, варто зазначити наступне. Якби метою сирійської революції було бажання залишитись без підключення міжнародних та регіональних заходів, то криза була б вирішена на користь сирійського народу як це було наприкінці 2011 року. Але через важливість геополітичного положення Сирії, глобалізацію конфлікту із-за участі російських військ виникла тривала криза, яка збільшує кількість людських жертв та мігрантів. Лише очевидно, російсько-китайська підтримка іранської влади грошима та зброєю є основним чинником, що поглиблює кризу в регіоні.

1. Шенкер Е. Дж. Д. Вплив сирійської кризи на внутрішні взаємодії [Електронний ресурс] / Ендрю Джеймс Девід Шенкер. – Режим доступу : <http://www.siyassa.org.eg/NewsQ/2702.aspx> 2. Російські кораблі не значать багато для Сирії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.news.usni.org/2013/02/21/russian-ships-to-syria-don't-mean-much 3. Культурні та стратегічні дослідження. Аналіз позиції США у відношенні до сирійської революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://asharqalarabi.org.uk/barq/b-qiraat-1285.htm#U14> 4. Нові розробки в США та аналіз політики щодо позиції сирійської революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dohainstitute.org/release/dbc39132-41bd-48c1-852c-3d2e394e5c4b> 5. Зміна позиції ЄС у співпраці з Росією та Іраном в світлі сирійської кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alquds.co.uk/?p=266127>

Samer Abd Elmoneyim Rezek Aburzheyla. International positions to the Syrian crisis.

The conflict in Syria has drawn in major global powers, supporting and opposing President Bashar al-Assad and the myriad rebel groups ranged against him. The Syrian crisis, which originated in 2011, is not a point of clash of regional and international systems. It is rather a "crack", formed by legal and regulatory provisions and policy directives, adopted by the Syrian regime, established in the last decade. These laws and regulations do not provide the proper separation of powers and do not meet the generally accepted political norms. Operating regime sought to restore its own power denying the right of Arab world to resolve problems by using its initiatives and its monitoring missions.

The Turkish government has been a staunch critic of Mr. Assad since the start of the uprising in Syria. Turkey is a key supporter of the Syrian opposition and has faced the burden of hosting almost two million refugees. But its policy of allowing rebel fighters, arms shipments and refugees to pass through its territory has been exploited by foreign jihadists wanting to join IS.

Regional Shia power Iran is believed to be spending billions of dollars a year to prop up President Assad and his Alawite-dominated government, providing military advisers and subsidised weapons, as well as lines of credit and oil transfers.

Russia is one of Syrian President Bashar al-Assad's most important international backers and the survival of the regime is critical to maintaining Russian interests in the country.

The US supports Syria's main opposition alliance, the National Coalition, and provides limited military assistance to "moderate" rebels.

The lack of regional and international peace initiatives in resolving the Syrian conflict, as well as insufficient United Nations efforts to end the violence, are the main factors that hinder rapid problem resolution of the Syrian crisis, taking into account existing international ambitions and interests. The situation in Syria can not be compared with other local conflicts. It resonates from Iran to Lebanon, given the large number of observers and followers, as well as different scenarios for finding a political compromise to resolve this crisis. Therefore, it is necessary to clarify key regional and international position.

The Syrian crisis requires immediate integration of international and Arab efforts headed by the United Nations and organizations, which provide humanitarian assistance (Arab Organization Crescent, Commission of the Red Cross, Doctors without Borders) in order to increase the assistance to victims during the conflict. It is necessary to provide help, at least temporarily, because who knows when will be made consistent solution that will stop the crisis and put an end to the suffering of the Syrian people. It does not matter whether it is one of the parties or the international community, the main thing – to negotiate a mechanism to resolve the problem.

Key words: Syrian crisis, military intervention, peace initiatives, humanitarian assistance.

ПРИКЛАДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.01

Д. Ф. ЖИГАН

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ:
СУТНІСТЬ ТА ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Аналізується сутність політичної пропаганди та вектори політико-правового регулювання застосування політичної пропаганди у виборчому процесі.

Ключові слова: політична пропаганда, політична агітація, PR, виборці, маніпуляція, політико-правове регулювання.

Жиган Д. Ф. Политико-правовое регулирование применения политической пропаганды в избирательном процессе: сущность и векторы исследования

Анализируется сущность политической пропаганды и векторы политико-правового регулирования применения политической пропаганды в избирательном процессе.

Ключевые слова: политическая пропаганда, политическая агитация, PR, избиратели, манипуляция, политико-правовое регулирование.

Zhygan Dmytro. Political and legal regulation of the use of political propaganda in the electoral process: the nature and vectors studies

In the article the essence of political propaganda and vectors political and legal regulation of the use of political propaganda in the electoral process.

Key words: *political propaganda, political agitation, PR, voters, manipulation, political and legal regulation.*

Політична пропаганда це недостатньо врегульована частина виборчого права. Поняття політичної пропаганди практично не зустрічається в законодавстві демократичних країн. Визначення політичної пропаганди в юридичних енциклопедіях або відсутнє, або носить політологічно-філософський характер, що підтверджує правову неврегульованість цього явища. Важливо провести політологічно-правовий аналіз та окреслити основні вектори політологічно-правових досліджень такого явища як політико-правове регулювання застосування політичної пропаганди у виборчому процесі. Оскільки політична пропаганда може нести небезпеку для демократичного політичного режиму, для суспільства, країни, тих чи інших цінностей, організацій тощо. Відповідно, напрошується висновок, що питання правового регулювання політичної пропаганди є прогалиною права. Частково так і є, разом з тим явище політичної пропаганди в демократичних країнах часто визначають, як Public Relations (PR) – зв'язки з громадськістю. Виокремлюють чорні, білі, сірі PR-технології.

В демократичних країнах (та в Україні, як країні, що декларує демократичний шлях розвитку) обмежують використання маніпулятивних технологій в політичній рекламі, агітації. Та явище політичної агітації і пропаганди надзвичайно глибоке і практично не підлягає забороні чи обмеженню, оскільки політична пропаганда має зв'язок з фундаментальними засадами і цінностями розвитку людства і прав людини.

Для того, щоб краще розібратись в особливостях політичної пропаганди звернемось до деяких визначень. Так, в політологічному енциклопедичному словнику пропаганда визначається як: «діяльність, що передбачає системне поширення, поглиблене роз'яснення соціально-політичних, економічних, правових поглядів, ідей, теорій та забезпечує формування в суспільстві певних настроїв, закріплення у свідомості громадян тих чи інших цінностей, орієнтацій, уявлень з метою максимального розширення кола прибічників відповідної ціннісної системи»¹.

Явище політико-правового регулювання застосування політичної пропаганди у виборчому процесі потребує детальнішого розгляду самої суті політичної пропаганди.

Серед науковців нема єдиного погляду, єдиного визначення політичної пропаганди. Визначення іноді містять внутрішні суперчності, іноді суперечать один-одному. Тому розглянемо типові підходи до розуміння політичної пропаганди. Політична пропаганда, згідно з визначенням Д. Ольшанського, є «особливий інформаційно-психологічний вплив, покликаний змінити політичну свідомість і поведінку людей в інтересах досягнення політичних цілей комунікатора (політичної партії, руху, окремого лідера)». Масова політична пропаганда, відповідно, «являє собою інструмент впливу на масову свідомість і поведінку. Вона здійснюється спеціальними засобами масової інформації ... Включає політичну рекламу, політичну пропаганду і агітацію»². Включення в засоби політичної комунікації агітації і невключення політичної пропаганди або так званого Public Relations (PR) викликає подив, оскільки Ольшанський визначає агітацію як «найбільш оперативну, конкретну і ситуативну частину пропаганди»³. А PR визначається як «складова частина реклами (насамперед політичної) і прикладний розділ політичної психології»⁴.

Г. Почепцов розмежує засоби політичної комунікації за стратегіями, які вони використовують⁵. Е. Бернайз об'єднав пропаганду та PR, назвавши PR «новою пропагандою». З початку 30-х рр. термін «пропаганда» не входив в ужиток західних вчених, маючи негативне забарвлення, і був прикріплений до тоталітарних режимів Німеччини і СРСР⁶. Б. Борисов підтримує таке об'єднання понять і вважає, що «символічно й те, що саме слово «Пропаганда починається з аббревіатури ПР» і що «сутнісні відмінності ПР і пропаганди полягають в їх «середовищем існування», тобто в першу чергу пов'язані з поняттям «політичний режим» - демократичний або тоталітарний»⁷. Такий підхід за своєю суттю стирає відмінності між PR і пропагандою і створює подвійний стандарт при розмежуванні понять: «у нас - PR, а у них – пропаганда», відповідно, у нас політична агітація – у них політична реклама.

Американський фахівець Ф. Джефкінс вважає, що пропаганда спрямована на утримання уряду при владі, а PR на те, щоб дії уряду були зрозумілими і правильними⁸. У даному випадку розмежування відбувається за «шляхетністю» цілей. Але і такий підхід не можна вважати конструктивним, тому що пропаганда так само прагне до

того, щоб дії уряду були зрозумілими і правильними, а PR так само використовується для утримання уряду при владі.

У відомого англійського дослідника Ф. Тейлора теж є такі судження про пропаганду, які зближують її з PR. Тейлор записує PR в підрозділ пропаганди⁹. Цю думку поділяє російський дослідник Е. Старобинский: «Паблік рілейшнз - (суспільні відносини, непряма реклама) - форма пропаганди...». І. Березін дотримується протилежної думки, відзначаючи, що «складно розділити PR і їх складову частину - пропаганду...»¹⁰.

Е. Єгорова-Гантман і К. Плешаков відзначають: «Що є загальним і що приватним - пропаганда чи PR - сказати важко. І те, і інше - форми політичної комунікації, що відрізняються за методами впливу на суспільну свідомість з метою зміни установок щодо того об'єкта, в інтересах якого ведеться цей вплив»¹¹.

А. Лебедев-Любимов розглядає пропаганду як вид рекламної діяльності, обґрунтовуючи це наступним чином: «У пропаганди, умовно кажучи, є свої «рекламовані товари» - це думки, уявлення, стереотипи, спосіб життя, стиль поведінки і т. д. Вона рекламує політику держав, урядів, партій, точки зору і погляди на ті чи інші події та ін., бере участь у формуванні іміджів, використовуючи для цього як традиційне переконання, так і методи сугестивного впливу»¹².

А. Деркач, В. Жуков і Л. Лаптев в своєму підручнику «Політична психологія» про політичну пропаганду та політичну рекламу пишуть наступне: «з психологічної точки зору політичну рекламу слід розглядати як систему політичних комунікацій, покликаних змінити свідомість і поведінку людей відповідно до політичними цілями рекламодавця (в широкому контексті - політичних партій, рухів, лідерів)». «Слід зауважити, що політична реклама не є політичною пропагандою або агітацією. Пропаганда - це вид діяльності з розповсюдження якихось ідей, принципів. Агітація - діяльність, спрямована на спонукання, заклик до конкретних дій. Співвідношення даних визначень показує, що політична реклама може розглядатися в якості інтегративної агітаційно-пропагандистської технології»¹³.

Ф. Ільясов визначає пропаганду і політичну рекламу як: «специфічний вид комбінованого (інформаційного і можливо фізичного)

впливу, що ставить перед собою мету збільшити вплив і владу. Таким чином, пропаганда складається з реклами та залякування. Та частина пропаганди, яка заснована на позитивних стимулах, демонструє позитивні сторони пропагованого об'єкта, називається рекламою і включає в себе ту чи іншу ідеологію (обґрунтування). Ту ж частину пропаганди, яка заснована на негативних стимулах, на погрозах і демонстрації (використанні) сили можна назвати залякуванням. «Політична реклама є заснований на вивченні мас процес інформаційного впливу на них з метою спонукання до політичної поведінки певної спрямованості»¹⁴.

У функції пропаганди входить перепереконання ідейних політичних супротивників, а політична реклама спонукає прихильників певних політичних ідей та ідеалів проголосувати на виборах за політичних лідерів або політичні партії, які є носіями даних ідей та ідеалів. Політична реклама, яку часто називають політичною агітацією, менш ефективна для переконання ідейних політичних супротивників через те, що вона прямолінійна, тому, в таких випадках застосовують приховану, абстрактну пропаганду.

Істотною відмінністю систем політичної комунікації тоталітарних країн від країн «демократичних» є відсутність в перших політичної реклами (там одна правляча політична партія, інші політичні партії, які не згодні з її політикою, заборонені, а їх реклама переслідується за законом). У такій системі політичної комунікації функції політичної реклами беруть на себе політичний PR і політична пропаганда.

Також, більшістю дослідників підкреслюється, що політична пропаганда впливає на емоційно-вольову сферу масової свідомості. В залежності від того, які емоції у людей пробуджує пропаганда, А. Цуладзе розрізняє позитивну і негативну пропаганду. Позитивна (конструктивна) пропаганда доводить до споживача ті або інші переконання в дохідливій формі. Мета позитивної пропаганди - сприяти соціальній гармонії, злагоди, виховання людей у відповідності із загальноприйнятими цінностями. Позитивна пропаганда виконує виховну, інформаційну, роз'яснювальну функції в суспільстві. Вона здійснюється в інтересах тих, кому адресована, а не обмеженого кола зацікавлених осіб. Позитивна пропаганда переслідує маніпулятивних цілей, не допускає брехні і приховування фактів. Негативна (деструктивна) пропаганда нав'язує людям ті чи інші пе-

реконання за принципом «мета виправдовує засоби». Мета негативної пропаганди - розпалювання соціальної ворожнечі, ескалація соціальних конфліктів, загострення протиріч у суспільстві. Це дозволяє роз'єднати людей, зробити їх слухняними волі пропагандиста. Технологія створення «образу ворога» дозволяє згуртувати натовп навколо пропагандиста, нав'язати їй вигідні йому переконання і стереотипи. Основна функція негативної пропаганди - створення ілюзорною, паралельній реальності, вигідною пропагандиста, з перевернутою системою цінностей, переконань, поглядів. Негативна пропаганда активно користується низькою критичністю і сугестивністю мас з метою маніпулювання ними в інтересах вузької групи осіб¹⁵.

Зауважимо, що інтерпретація позитивної і негативної пропаганди не зовсім обгрунтована та коректна, так як в дійсності позитивна пропаганда відрізняється від негативної тільки тим, що вона не використовує пряму брехню, але також активно, як і негативна, маніпулює масами і приховує деякі факти. Наприклад, пропаганда радянського або американського способу життя викликає лише позитивні емоції, однак вона замовчує про ті проблеми, які неодмінно виникають при впровадженні цього способу життя в іншій країні. У той же самий час, технологія створення «образу ворога» виконує позитивну функцію, якщо вона використовується для об'єднання широких мас навколо священної для кожного народу.

За цільової спрямованості психологічного впливу пропаганди на масову свідомість виділяють наступні форми: пропаганда творення, пропаганда стійкості і героїзму, пропаганда освіти, пропаганда війни, руйнування, пропаганда поділу, пропаганда залякування і пропаганда відчаю тощо.

Пропаганду можна використовувати не тільки проти населення і військовослужбовців ворожих держав, а й проти населення і військовослужбовців власної країни, що становить інтрес для відповідних правоохоронних органів тої чи іншої держави та її спецслужб. В цьому відношенні, найнебезпечніша пропаганда – чорна пропаганда. Чорна пропаганда завжди приховує свої справжні джерела інформації, ставить собі за мету введення масової свідомості в оману.

Факти, які використовуються в пропаганді, можуть бути достовірними, перекрученими, помилковими. Для пропагандиста «факти»

- будівельний матеріал, що не володіє ніякої самостійної цінністю. Розрізнені і не мають між собою ніякого реального зв'язку факти можуть бути об'єднані в загальну картину. Може бути роздуто або проігноровано інформаційне повідомлення, а може бути перекручено, спотворено. «Найчастіше пропагандистське повідомлення закамфльовано під банальні, повсякденні судження або, навпаки укладено в яскраву, помітну упаковку, яка відволікає увагу від основного змісту»¹⁶.

Практично будь-яке пропагандистське повідомлення будується так, як ніби-то в ньому зацікавлений адресат (реципієнт), інтереси адресанта (комунікатора) в повідомленні ховаються. Таким чином, в пропагандистському повідомленні можна виділити два рівні: поверхневий і глибинний. На поверхневому рівні повідомлення будується з позиції інтересів одержувача, а на глибинному - з позиції інтересів пропагандиста. Щоб виявити пропаганду потрібно знати її прийоми. Один з базових прийомів – протиставлення «свій - чужий». «Пропаганда тяжіє до спрощення і створення двомірної картини світу, не допускаючи, крім чорного і білого, інших кольорів, відтінків і півтонів»¹⁷.

Образ ворога активно використовується при проведенні виборчих кампаній і є зворотною стороною образу героя, так як без ворога політичний герой існувати не може.

Український фахівець з виборчих технологій Г. Почепцов зауважує: «Реально комунікатор передає не повідомлення, він передає «ключ» до нової програми дії, тому більш вдалим варіантом стає опора на вже записані в свідомості або близькі програми. Тобто, це опора на вже відоме, що має позитивне забарвлення для одержувача інформації. Ця модель діє на будь-якому рівні»¹⁸. Лідери громадської думки стають об'єктом пропаганди. Саме вони стають цільовою аудиторією будь-якої кампанії. Впливаючи на емоційно-вольову сферу цільової аудиторії, пропаганда відключає у об'єкта впливу логічне мислення і породжує фальш-мети, відводячи від справжніх цілей комунікатора. У зв'язку з цим Г. Почепцов зазначає: «Коли виборчі технології закликають проголосувати за їхнього кандидата, вони говорять про майбутнє добробут виборця, забуваючи підкреслити, що головною їхньою метою є просування їх кандидата»¹⁹.

В. Крисько вважає, що базовими методами політичної пропаганди, які використовують фахівці психологічної війни, є переконання і навіювання. Переконання - метод впливу на свідомість людей, звернений до їх власного критичного сприйняття. Переконання орієнтоване на інтелектуально-пізнавальну сферу людської психіки. Його суть в тому, щоб за допомогою логічних аргументів спочатку добитися від людини внутрішньої згоди з певними висновками, а потім на цій основі сформувані і закріпити нові установки (або трансформувати старі), що відповідають поставленій меті.

Аналізуючи процес пропаганди, який американський психолог Р. Чалдіні називає процесом «промивання мізків», і зауважує, що в процесі політичної пропаганди все має робитися так, щоб люди не думали, що їх дії викликані матеріальними стимулами.

На противагу політичній пропаганді іноді виділяють контрпропаганду. Контрпропаганда і пропаганда також тісно пов'язані між собою як розвідка і контррозвідка. Вони можуть виступати як два самостійних засоби і як єдиний засіб системи політичної комунікації. В останньому випадку контрпропаганда є складовим елементом пропаганди, що захищає пропаганду від можливих контраргументів противника і підсилює її психологічний вплив. На нашу думку виокремлення пропаганди і контрпропаганди не достатньо обгрунтоване.

З точки зору М.М. Малишевського, контрпропаганду можна умовно розділити на наступальну і оборонну. Наступальна контрпропаганда побудована за принципом асиметрії і використовує проти супротивників (опонентів) непередбачувані і, на перший погляд, абсурдні дії. Основна мета наступальної контрпропаганди - нанесення ударів по противнику на його власній території²⁰.

Якщо узагальнити, можна дійти висновку, що політична пропаганда – це система заходів інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість в інтересах досягнення політичних цілей певних політичних партій і/або лідерів. Політична пропаганда як соціально-психологічний феномен являє собою невід'ємну частину системи політичної комунікації, яка за допомогою інформаційно-психологічного впливу спрямована на формування в масовій свідомості певних політичних поглядів і переконань і, на їх основі, відповідного типу політичної поведінки, потрібного суб'єкту пропаганди.

Важливим висновком може бути те, що пропаганда, здебільшого, має простір для маневрів в юридичній площині. У пропаганди є політико-правова особливість, яку можна умовно назвати «ефект юридичної безвідповідальності». Пропаганду можна поширювати з посиленням на неперевірені джерела інформації, щоб забезпечити джерело пропаганди від судових переслідувань. Таким чином пропаганда набуває гаданий характер, довести і засудити суб'єкта пропаганди, автора наклепу стає складно, а часто і неможливо. Більше того знайти першоджерело пропаганди як правило не можливо. Виборці всі технологічні нюанси, як правило, забувають і певна пропагандиська подія, заява сприймається або запам'ятовується як реальна.

Відповідно, використання пропаганди є дуже ефективним методом психологічного впливу на виборців і може істотно посилити ті чи інші латентні стереотипи і уявлення електорату і суттєво вплинути на результати виборів.

Виникає питання політико-правового регулювання застосування пропаганди у виборчому процесі та вектору такого регулювання. Як зазначає Грегорі Бейтсон, «здорову, справедливу політичну систему, про яку ми мріємо, можна порівняти з акробатом на дроті. Для підтримки актуальною істинності своєї базової передумови ("я перебуваю на дроті") він повинен мати свободу переміщення з одного нестабільного стану в інший, тобто деякі змінні (положення і швидкість руху його рук) повинні мати значну гнучкість, яку акробат використовує для підтримання стабільності інших - більш загальних і фундаментальних - характеристик. Якщо його руки зафіксовані або паралізовані (тобто ізольовані від комунікації), він обов'язково впаде. У зв'язку з цим цікаво розглянути екологію нашої законодавчої системи. З очевидних причин закону важко контролювати ті базові етичні і абстрактні принципи, від яких залежить соціальна система. Зрозуміло, історично Сполучені Штати були засновані на передумові свободи релігії і свободи думки, класичним прикладом чого є відділення церкви від держави.

З іншого боку, досить легко написати закони, які зафіксують більш епізодичні і поверхневі деталі людської поведінки. Іншими словами, у міру розмноження законів наш акробат все більше обмежується в рухах своїх рук, однак йому надається повна свобода впасти з дроту»²¹.

Тобто, якщо повне політико-правове обмеження пропаганди у виборчому процесі неможливе, а часткове – неефективне, то можна припустити ще один вектор наукового та політико-прикладного дослідження політико-правового регулювання застосування пропаганди у виборчому процесі – модель лібералізації політико-правового регулювання застосування пропаганди у виборчому процесі.

1. *Політологічний* енциклопедичний словник // Упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка та ін., 2-е вид. доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 544-545. 2. *Ольшанський Д. В.* Політико-психологічний словник / Ольшанський Д.В. – М. : Академічний Проект, Екатеринбург : Ділова книга, 2002. – С. 208-210. 3. Там само. – С. 19. 4. Там само. – С. 349. 5. *Почепцов Г. Г.* Психологічні війни / Почепцов Г.Г. – К. : «Ваклер» – 2000. – С. 10. 6. *Борисов Б. Л.* Технології реклами та PR / Борисов Б.Л. – М. : ФАИР-ПРЕС, 2001. – С. 39-41. 7. Там само. 8. *Почепцов Г. Г.* Цит. праця. – С. 94. 9. Там само. 10. *Егорова-Гантман Е. В.* Політична реклама. "Нікколо М" / Е.В. Егорова-Гантман, К.В. Плешаков. – М., 1999 г. – С. 14. 11. Там само. 12. *Лебедев-Любимов А. Н.* Психологія реклами / Лебедев-Любимов А. Н. СПб. : «Пітер», 2002. — С. 256. 13. *Політична психологія* : навч. посіб. для вузів / під заг. ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М. : Академічний проект, Екатеринбург : Ділова книга, 2001.– С. 704. 14. *Ильясов Ф. Н.* Політичний маркетинг. Мистецтво і наука перемагати на виборах / Ильясов Ф.Н. – М. : Вид. ІМА-прес. 2000.– С. 98-99. 15. *Цуладзе А.* Велика маніпулятивна гра / Цуладзе А. – М. : Алгоритм, 2000. — С. 100-101. 16. Там само. – С. 92. 17. *Кара-Мурза С. Г.* Маніпуляція свідомістю / Кара-Мурза С. Г. – М. : Алгоритм, 2000. – С. 257. 18. *Почепцов Г. Г.* Теорія комунікації / Почепцов Г. Г. – К. : «Ваклер», 2001. — С.43. 19. *Почепцов Г. Г.* Інформаційно-політичні технології / Почепцов Г. Г. – К. : «Ваклер», 2001. — С. 335. 20. *Малишевський М.М.* Технологія і організація виборів / Малишевський М.М. – Мн. : Харвест, 2003. – С.213-221. 21. *Бейтсон Грегори.* Екологія розуму. Збірник статей по антропології, психіатрії та епістемології / Бейтсон Грегори / пер. з англ. – М. : «Смисл». 2000. – С. 249.

Zhygan Dmytro. Political and legal regulation of the use of political propaganda in the electoral process: the nature and vectors studies

Political propaganda is not regulated part of suffrage. The concept of political propaganda practically not found in the legislation of democratic countries. Definition of political propaganda in legal encyclopedias or not, or is political science perspective and philosophical nature regarding the legal unsettled this phenomenon. It is important to conduct a political science perspective and legal analysis and the basic outline vectorory pravovymh political science perspective, studies the phenomenon of political and legal regulation of the use of political propaganda in the elec-

toral process. As political propaganda hazard to the democratic political system, society, country, certain tsinostey, organizations. Accordingly, the conclusion is that the legal regulation of political propaganda is a gap right. Part of it is, however, the phenomenon of political propaganda in democratic taps often defined as Public Relations

In democratic countries restrict the use of manipulative technologies in political advertising campaign. And the phenomenon of political agitation and propaganda extremely deep and almost non prohibitions or restrictions as political propaganda has connectivity with fundamental principles and tsinostyamy human development and human rights.

The phenomenon of political and legal regulation of the use of political propaganda in the electoral process requires more detailed consideration of the substance of political propaganda.

Among scientists there is no single point of view, the only definition of political propaganda. Defining sometimes contain internal superchnosti, sometimes contradictory-one. Therefore, we consider common approaches to understanding political propaganda.

To generalize, we can conclude that political propaganda is the system of management information and psychological impact on the public consciousness in order to achieve political goals of certain political parties and / or leaders. Political propaganda as a socio-psychological phenomenon is an integral part of the political communication system, which through information and psychological influence aimed at forming in the public consciousness of policy and opinion, and based on them, the appropriate type of political behavior, the desired subject propaganda.

An important conclusion can be that the propaganda mostly has room for maneuver in the legal plane. The propaganda is political and legal feature that can be called "the effect of legal security." Propagation can be distributed with reference to and use of such technologies as unverified sources to secure a source of propaganda from prosecution. Propaganda shall alleged character and prove to condemn the subject of propaganda, slander the author becomes difficult, and often impossible. Moreover find the first source of propaganda is usually not possible. Voters in all technological nuances tend to forget and Advocacy certain event or memorable statement seen as real.

Accordingly, the use of propaganda is very effective psychological impact on voters and can significantly enhance certain latent stereotypes and ideas electorate.

The question of political and legal regulation of the use of propaganda in the electoral process and the vector of this regulation.

That is, if the full political and legal constraints propaganda in the election process impossible, and partly - not effective, we can assume another vector policy research and legal regulation of the use of propaganda in the electoral process - a model of liberalization of political and legal regulation of the use of propaganda in the electoral process.

Key words: political propaganda, political agitation, PR, voters, manipulation, political and legal regulation.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Пережуда Є. В., Івашко О. Д.</i> Візуалізація як механізм символічної політики (кейс муралізму у постреволюційній Україні)	3
---	---

Розділ 2. Історія політичної думки

<i>Добіжа В. В., Колесник О. В.</i> Руйнування церковних цінностей Поділля внаслідок проведення державної політики Радянської влади у 20-30-х роках ХХ століття	15
<i>Кіянка І. Б.</i> «Чистий популізм» і елементи популізму у політичному житті України (1991-2015 рр.): історико-політичний аналіз	30
<i>Скляр О. Ю.</i> Важливість концепції Ш. Монтеск'є у формуванні політичної свободи сьогодення	41

Розділ 3. Етнополітологія та конфліктологія

<i>Вітман К. М.</i> Глокалізація як політична модель: європейський вимір	55
<i>Риаханов Ш. Н.</i> Формирование политической нации в Республике Казахстан (к постановке проблемы)	67
<i>Кудрявцев В. О.</i> Забезпечення національних інтересів України в процесі врегулювання Придністровського конфлікту ...	79

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

<i>Татаренко Т. М.</i> Організація життєдіяльності територіального простору в контексті системної модернізації українського суспільства	89
---	----

<i>Колух В. В.</i> Деполітизація судової влади як складова реформи судоустрою в Україні	105
<i>Скриль С. А.</i> Антикорупційна політика та люстрація як фактори трансформації політичних систем держав Центральної та Східної Європи	117
<i>Пальшиков К. Є.</i> Політичні передумови реваншу пострадянських еліт в Литві у 1992-1993 роках та політика нової влади	124
<i>Тараненко Г. Г.</i> Роль громадянського суспільства у євроінтеграційних процесах	135
<i>Смірнова В. О.</i> Непопулярні рішення як прояв індивідуальної політичної волі й відповідальності	143
<i>Тарасюк В. М.</i> Інформаційна політика сучасних медіа	154
<i>Чубаєвський В. І.</i> Правові підстави участі громадян України у парламентських виборах (1994-2014 рр.)	168
<i>Каравайцева О. В.</i> Валив типу виборчої системи на структурування представницьких органів влади у Балканських країнах	178
<i>Мироненко В. П.</i> Теорії розподілу міністерських портфелів у коаліційних урядах	189
<i>Жеребко А. В.</i> Трансформація політичного режиму в сучасній Україні	198
<i>Слободян О. Ф.</i> Воєнна організація держави: сутність, структура, призначення (досвід пострадянських країн)	209

Розділ 5. Міжнародна політологія

<i>Костиця І. О.</i> Геокультурні стратегії курдів у «діалозі цивілізацій»	219
<i>Лясота Л. І.</i> Фактори детермінації міжнародного тероризму в контексті процесу глобалізації	232
<i>Самер Абд Ельмонеїм Резек Абуржейла.</i> Міжнародні позиції у питанні ставлення до Сирійської кризи	245

Розділ 6. Прикладна політологія

<i>Жиган Д. Ф.</i> Політико-правове регулювання застосування політичної пропаганди у виборчому процесі: сутність та вектори дослідження	255
---	-----

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 71

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 24.03.2016 р. Формат 60×84/16.
Ум. друк арк.15,69. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Редакція